

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ
BİLİMLER TEMEL ALANINDA
AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VII
2024/7

Editör: **Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ**

ARTİKEL AKADEMİ: 336

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - VII(2024/7)

Editör:

Doç Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Mühendislik Fakültesi,
Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü
<https://orcid.org/0000-0001-9685-5334>

ISBN 978-625-6627-75-8

Birinci Basım Aralık - 2024

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Uzunist Dijital Matbaa Anonim Şirketi
Akçaburgaz Mah.1584.Sk.No:21 / Esenyurt

Matbaa Sertifika No: 47381

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2024

Akademik etik kurallara
bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak
olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir
kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,
kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708

mail: destek@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VII 2024/7

Editör: Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ

YAZARLAR

Prof. Dr. Gülcan IŞIK

Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ

Doç. Dr. Derya ÇINI ŞİMŞEK

Doç. Dr. Şeyda KOÇAK KURT

Dr. Öğr. Üyesi Esra SERDAR TEKELİ

Dr. Öğr. Üyesi Aylin DİLEK

Öğr. Gör. Saadet Nihal COŞKUN

Hülya DALKIRAN

İsim sıralaması alfabetik ve
akademik ünvanlar dikkate
alınarak düzenlenmiştir.

artikol
akademi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
1. BÖLÜM	
TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK KADINI İÇİN BİR İLETİŞİM ARACI: OYALAR	9
Aylin DİLEK & Saadet Nihal COŞKUN	
2. BÖLÜM	
“ERZURUM VERGİ AYAKLANMALARI”NIN TOPLUMSAL HAREKET GÖRÜNÜMÜ	23
Gülcan IŞIK	
3. BÖLÜM	
5651 SAYILI İNTERNET KANUNU’NA YÖNELİK DÜZENLEMELERİN MECLİS TUTANAKLARINDA ANALİZİ: İKTİDAR GÖRÜŞLERİ.....	53
Gülcan IŞIK & Esra SERDAR TEKELİ	
4. BÖLÜM	
MASALLAR, IGNACZ KUNOS VE TÜRK MASALLARI	65
Hülya DALKIRAN	
5. BÖLÜM	
KADINLARIN MİZAH YAPMASININ ÖNEMİ: KADIN KARİKATÜRCÜLER VE KARİKATÜRLERİ	85
Şeyda KOÇAK KURT	
6. BÖLÜM	
KAVRAMSAL AÇIDAN KÜMELENME ANALİZİ VE PORTER’IN ELMAS MODELİ	103
Aylin DİLEK	

7. BÖLÜM

KADININ DENİZCİLİK TARİHİNDEKİ YERİ VE GELİŞİMİ..... 115

Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ

8. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN VEFATININ ÇORUM BASININA YANSIMASI (1938).....123

Derya ÇİNİ ŞİMŞEK

ÖNSÖZ

İnsan sosyal, karmaşık ve kompleks bir varlıktır. İnsanın bu karmaşık ve dinamik yapısı tarihin her döneminde bilimler arasında da fark yaratmış olarak sosyal bilimi ortaya çıkarmıştır. Sosyal bilim insanın toplumdaki bu rolünün ve katkısından faydalanmak için sosyal bilgiler ortaya çıkmıştır. 19.yy. sonlarında ABD’de yaşanan sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlara ilişkin sosyal bilimlerce önerilen çözümler halka aktarma süreci ile kendini göstermiştir. (Demircioğlu, 2006) Ekonomi, hukuk, işletme, davranış bilimleri, psikoloji gibi pek çok bilim dalları ile zengin olan sosyal bilimler insanın yaşadığı birçok duygu, deneyim ve davranışın aynası niteliğindedir. Yapay zekâ, teknoloji, dijital yaşam ne kadar ilerlerse ilerlesin insanın tarihin en eski çağlarından beri gelen güdeleri, duyguları tarihin hiçbir döneminde yok olmayacak ve var olacaktır.

Bu çok yazarlı kitapta, Türk kadınının iletişim aracı olarak oyalardan Erzurum vergi ayaklanmalarına; internet siyasetine dair siyasi söylemlerden Türk masallarının kültürel oluşumuna; Kadınların mizah yapma gücünden kümelenme analizine ve kadınların denizcilik tarihindeki yerlerine kadar geniş bir yelpazede yetkin akademisyenlerin kitap bölümleri yer almaktadır.

Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Çalışmalar -VII (2024/7) isimli kitapta sosyal bilimler alanında birbirinden kıymetli hocalarımla yazdığı bölümlerden ötürü teşekkür eder, Artikel yayınevi çalışanlarına ve emeği geçen herkese şükranlarımı sunarım.

Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ

İÜ- Cerrahpaşa

1. BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRK KADINI İÇİN BİR İLETİŞİM ARACI: OYALAR

Dr. Öğr. Üyesi Aylın DİLEK

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu

İşletme Yönetimi

adilek@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3275-8775>

Öğr. Gör. Saadet Nihal COŞKUN

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi,

Aydın Meslek Yüksekokulu

coskunn@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6237-3804>

GİRİŞ

Anadolu, medeniyetler beşiği olan bir coğrafyadır. Bu topraklarda insanlık tarihi, mağara resimleri ve küçük heykelticiklerle başlamış, insanlar duygularını ve düşüncelerini çeşitli yöntemlerle yeni nesillere aktarmaya çalışmışlardır. Bu aktarım bazen bir şiir, bir nesir, bir şarkı, bir dokunuş ya da bir bakışla, bazen de işlenmiş bir mendil, yazma, oya veya kilim aracılığıyla gerçekleştirilmiştir(kusadasiyanadolulisesi.meb.k12.tr).

İletişim aracı olarak tarihsel süreçte el sanatları çeşitli işlevler üstlenmiştir. Başlangıçta, insanların doğaya karşı korunma içgüdüsüyle ortaya çıkan el sanatları, insanın yaşamını devam ettirebilmesi için üretmiş olduğu aletler ve

günlük ihtiyaçları karşılayacak ürünlerle devam etmiştir. Yerleşik hayata geçişle birlikte ise el sanatları, süsleme ve estetik ihtiyacına yönelik işlev kazanmaya başlamıştır. Zamanla, süsleme ve estetik arzusu, günlük yaşamda önemli bir yer edinmiş ve el sanatları duyguların diline dönüşmüştür. İnsanlar, el sanatları aracılığıyla ruh hallerini ve duygularını ifade etmişlerdir. El sanatları ürünlerinde kullanılan motifler, nakışlar ve renkler, kadınların birtakım duygularını temsil eden semboller haline gelmiştir. Bu bağlamda, her motifin simgesel bir anlam taşıdığı görülmektedir.

Bu çalışma öncelikle iletişimin tanımı, çeşitleri ve iletişim araçları üzerine genel bir teorik bakış sunmaktadır. Ardından iletişim ve kültür arasındaki ilişkiye değinilerek, çalışmanın odak noktası olan “Türk Halk Kültüründe İletişim” süreci incelenmiştir. Bu incelemede, iletişim sürecinin gerçekleşmesinde hangi kültürel ürünlerin hangi görevleri üstlendiği ele alınmış; halk kültüründeki iletişim süreci çeşitli örnekler üzerinden genel hatlarıyla açıklanmıştır.

1. İLETİŞİM VE İLETİŞİM ARAÇLARI

İletişim, insanlar arasında bilgi, duygu, düşünce ve anlam alışverişi sürecidir. Bu süreç, bireylerin toplumsal etkileşim kurmasını ve anlam oluşturmasını sağlayan temel bir aracı temsil eder. Türk Dil Kurumu (TDK) iletişimi “Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması; bildirişim, haberleşme, iletişim.” şeklinde tanımlamıştır (sozluk.gov.tr). İletişim, iki veya daha fazla kişi arasında mesajın gönderilmesi, alınması ve anlamlandırılması süreci olarak tanımlanabilir (Shannon & Weaver, 1949). Bu bağlamda iletişim, kaynağın bir mesaj oluşturduğu, bunu bir kanal üzerinden alıcıya iletmesi ve alıcının bu mesajı yorumladığı bir döngüyü içerir.

İletişimin sürecinin temel öğeleri şu şekilde sıralanabilir:

Kaynak: Mesajı oluşturan ve gönderen kişi veya gruplardır.

Mesaj: Kaynak tarafından gönderilen bilgi, duygu veya düşüncelerdir.

Kanal: Mesajın iletildiği ortam veya araçlardır.

Alıcı: Mesajı alan ve yorumlayan kişi veya gruplardır.

Geri Bildirim: Alıcının mesajı anladığına dair kaynağa verdiği dönütlerdir.

Gürültü: Kaynaktan çıkan mesajın alıcıya iletilirken karşılaşmış olduğu engel ya da zorluklardır.

2. İLETİŞİM ÇEŞİTLERİ

İletişim, bireylerin yaşamın her alanında etkin bir şekilde kullandığı ve toplumlar arasındaki ilişkileri şekillendiren temel bir beceridir. İletişim farklı durumlardaki ihtiyaçlara yanıt vermek üzere sözel, sözel olmayan, yazılı, görsel ve teknolojik yollarla gerçekleştirilebilir.

Sözel İletişim:

Sözcüklerin kullanıldığı bu iletişim türü, yüz yüze konuşma, telefon görüşmeleri ve toplantılar gibi yollarla gerçekleşir. Sözel iletişim, kolay ulaşılabilirliği, interaktif olması, açıklık ve hemen geri bildirim alınması açısından önemlidir (Hall, 1980).

Sözel Olmayan İletişim:

Jestler, mimikler, beden dili, göz teması, ses tonu ve vurgulamalar gibi söz dışı öğelerin kullanıldığı bir iletişim türüdür. Mesajı desteklemek veya tamamlamak amacı taşır. Sözü ötesinde duygu ve niyet aktarımında önemli bir rol oynar. Mehrabian (1971)'a göre iletişimde %7 söz, %38 ses ve %55 beden dili etkili olmaktadır.

Yazılı İletişim:

Yazılı iletişim, alıcıya aktarılmak istenen mesajların yazıyla en anlaşılır şekilde iletilmesidir. Her alanda kullanılmasına rağmen özellikle iş yaşamında, örgütsel/kurumsal iletişimde daha fazla tercih edilir. En önemli avantajı iletişim hatalarının daha az olması ve kalıcılık sağlamasıdır. Yazılı iletişim araçları olarak mektup, e-posta, rapor, gazete, basın bildirimleri, yönergeler, kitap, dergi ve sanal ortam yazışmaları kullanılır (Mısırlı, 2013:101).

Görsel İletişim:

İletişim sürecinde mesajların sözlerle ve yazıyla anlatımının mümkün

olmadığı durumlarda ya da mesajı daha hızlı ve etkili bir şekilde iletmek için görsel iletişim araçları kullanılır. Görsel araçlar verilmek istenen mesajı güçlendirir, algılanması kolaylaşır, zamandan tasarruf sağlar ve dikkat daha canlı tutulur (Mısırlı, 2013:101). Grafik, resim, fotoğraf, afiş, video ve semboller yoluyla mesaj iletimi, görsel iletişimin bir parçasıdır(Kress & Van Leeuwen, 2006). Ayrıca yeni medyanın ortaya çıkmasıyla yazının uzun süren hakimiyeti yerine görüntülerin hakimiyetine bırakmıştır(Kress, 2003).

Teknolojik İletişim:

Televizyon, Bilgisayar, telefon ve sosyal medya platformları gibi teknolojik araçlar üzerinden gerçekleşen iletişimi kapsar. Teknolojik iletişim, modern toplumda yaygın olarak kullanılır ve özellikle uzak mesafeler için büyük bir avantajdır. İnternet ise 1990'lı yıllarda ortaya çıktıktan sonra dünya çapında 3 yıl gibi kısa sürede en hızlı yayılan iletişim aracı olmuştur(Castells, 2000:51).

İletişim, insanlar arasında bilgi, duygu ve düşünce paylaşımını sağlayan temel bir süreçtir. Bu süreç, bireylerin toplumsal yapı içinde kendilerini ifade etmelerine, anlam oluşturmalarına ve etkileşim kurmalarına olanak tanır. İletişim, sadece sözel ya da yazılı yollarla değil, aynı zamanda kültürel ve estetik ifadeler yoluyla da gerçekleşir. Geleneksel el sanatları, bu bağlamda önemli bir iletişim aracı olarak karşımıza çıkar.

3. GELENEKSEL EL SANATLARI VE İLETİŞİM

İletişim süreci, insanın toplumsal yapısının çekirdeğini oluşturarak bireylerin kendilerini ifade etmesine ve anlam oluşturmaya olanak tanır. Ayrıca, sanatın iletişim sürecindeki rolü de unutulmamalıdır.

Sanat, iletişim sürecinin hızlanması ve yeni kültürel iletişim araçlarının gelişmesiyle köklerinden uzaklaşmış olsa bile, kolektif hafıza geleneğin izlerini günümüze kadar taşımıştır (Oskay, 2024:57).

Resim, müzik, edebiyat ve sahne çalışmaları gibi sanat faaliyetleri, yalnızca bireysel duyguları ve düşünceleri ifade etmekle kalmayıp, aynı zamanda toplumların kültürel kimliklerini şekillendiren ve yansıtan güçlü iletişim araçları olmaktadır. Örneğin, bir ressamın fırça darbeleriyle ifade ettiği bir toplumsal

olay ya da bir bestecinin melodilerle anlattığı insani deneyimler, sınırları aşarak evrensel bir iletişim dili oluşturur. Bu bağlamda sanat, insanlık tarihinin her döneminde iletişimin en özgün ve etkili yollarından biri olmuştur.

Geleneksel el sanatları ise bir toplumun tarihini, kültürel değerlerini ve sosyal yapısını yansıtan önemli birer iletişim biçimidir ve insanın kendini ifade etme ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sanatlar, bireylerin toplumsal yapıya uyum sağlamasına ve kendilerini anlamlandırmasına yardımcı olur. Ayrıca kuşaktan kuşağa bilgi aktarımını sağlamanın yanı sıra, toplumsal kimliğin ve aidiyet duygusunun ifade edilmesine de hizmet eder. Halılar, kilimler, oylar ve diğer el işi ürünler, hem estetik birer obje hem de iletişimsel bir dil olarak değerlendirilebilir (Başaran, 2020). Örneğin bir kilimin desenleri, dokuyan kişinin sosyal statüsünü, duygusal durumunu ya da yaşadığı coğrafyayı anlatabilir.

Bu bağlamda geleneksel el sanatları, bireylerin ve toplumların kendini ifade etme biçimlerini anlamak için eşsiz bir pencere açar. İletişim sadece sözle ya da yazıyla sınırlı değildir, sanat ve zanaat yoluyla da güçlü bir şekilde hayat bulur.

4. BİR İLETİŞİM ARACI OLARAK OYALAR

Geleneksel el sanatları iletişim sürecinin estetik ve kültürel boyutlarını gözler önüne serer. Oylar da hem bireysel hem de kolektif bir iletişim aracı olarak işlev görür. Örneğin bir kadın, evindeki sorunları ya da duygusal durumunu oylara işlediği motiflerle çevresine duyurabilir. Bu durum, sözsüz iletişim yollarının en özgün ve estetik biçimlerinden biridir (Hall, 1980). Oylar, kullanıldıkları desen, renk ve motiflere göre farklı anlamlar taşır. Örneğin, sarı nergis motifleri ümitsiz bir aşkı simgelerken, kırmızı acı biber motifleri aile içindeki mutsuzluğu ifade eder (Korkmaz, 2018b).

Türk kültüründe oylar, iletişimin somutlaşmış bir biçimini temsil eder. Bu ince işçilik ürünü süslemeler, sadece estetik bir değer taşımakla kalmaz aynı zamanda duygusal ve toplumsal mesajlar da iletir. “Oya” sözcüğünün başka dillerde karşılığının bulunmaması, bu sanatın Türk kadınına ait olduğu görüşünü destekler(www.kulturportali.gov.tr). Oya, çeşitli tekniklerle; iğne, tığ, mekik, firkete kullanılarak yapılan ince örgü dantelleridir. Eronç(1984) oyayı, “iğne, tığ, firkete veya mekik kullanılarak ince iplik veya ipek iplikle yapılan ilmeklerden oluşmuş ince örgü dantel” olarak ifade etmiştir. Sonuç olarak oya,

süslenme ve estetik ihtiyaçları doğrultusunda yapılan ince örgü dantelleri olarak tanımlanabilir(Eronç, 1984). El sanatlarının önemli bir unsuru olan oyaların tarihsel örnekleri, müzelerde sergilenmektedir. Kahire İslam Eserleri Müzesi'nde XVIII. yüzyıldan kalma bir seccade kenar süsü, en eski örneklerden biridir. XIX. yüzyıla ait birçok oya örneği, günümüzde yurt içi ve yurt dışındaki müzelerde sergilenmektedir. Konya Müzesi'nde yer alan yaka, dal ve fes oyaları, Kastamonu Müzesi'nde ise kep biçiminde tasarlanmış ve üzeri oyalarla bezenmiş kadın başı figürü dikkat çekmektedir(Süleymanoğlu, 2005).

Oyalar, bir toplumun kültürel kodlarını ve bireylerin duygusal dünyalarını anlamada önemli ipuçları sunar. Türk kültüründe oyalara, bu çok yönlü iletişim biçiminin en belirgin ve etkileyici örneklerinden biridir. Oyalar, Anadolu el sanatlarının önemli bir parçasıdır. “Papatya”, “Çapkın”, “Meşe Yaprağı”, “Sümbül”, “Badem”, “Balık Kılçığı”, “Muz”, “Küpe”, “Karga Ağzı”, “Çiğdem”, “Kiraz”, “Yıldız” gibi motifler, yöresel anlamlar taşıyan ve çeşitli duyguları ifade eden simgelerdir. Bu motifler kadınların yaşadıkları duyguları ve toplumsal durumları yansıtan mesajlar vermek amacıyla kullanılmıştır. Örneğin, askerdeki eşine ya da nişanlısına özlem duyan bir kadın, asker oyası işleyerek bu duyguyu ifade etmektedir. Bahar çiçeklerini işleyen bir kişi ise, bu motifle sevincini ve huzurunu dile getirmektedir. Her motif, kendi içerisinde bir anlam taşır ve özellikle geleneksel düğün bohçalarında genç kızlar tarafından işlenen oyalara birer iletişim aracı olarak işlev görmüştür.

Oyalar, görsel olarak üç boyutlu ve düz olmak üzere iki şekilde incelenebilir. Üç boyutlu oyalara, çiçek ve meyve desenlerinin üçgen ilmekle işlendiği, tülbent kenarlarına uygulanan motiflerdir. Düz oyalara ise dantel benzeri, kare ilmeklerle işlenen motiflerden oluşmaktadır. Oyalar, pek çok farklı desen ve motifle tasarlanır. Temel olarak beş farklı bezeme türünde sınıflandırılabilir: bitkisel bezeme, geometrik bezeme, figürlü bezeme, nesneli bezeme ve karışık bezeme.

Bitkisel Bezeme: Çiçek, yaprak gibi doğadan ilham alan motifler içerir. Örneğin, gül motifli bir oya bitkisel bezemenin güzel bir örneğidir.

Geometrik Bezeme: Daire, kare gibi geometrik şekillerin tekrar ettiği desenlerdir. Bir üçgen diziliminden oluşan oya bu sınıfa girer.

Figürlü Bezeme: İnsan ya da hayvan figürlerinin bulunduğu motiflerdir. Örneğin, kuş desenli bir oya figürlü bezeme kategorisine girer.

Nesneli Bezeme: Günlük hayatta kullanılan eşyaların (anahtar, ay, yıldız gibi) oyalara motif olarak işlendiği tasarımlardır.

Karışık Bezeme: Yukarıdaki bezeme türlerinin bir arada kullanıldığı oyalaradır. Örneğin, hem çiçek hem de yıldız motiflerini içeren bir tasarım karışık bezeme olarak sınıflandırılabilir (Yılmaz, 2020).

5. OYA MOTİFLERİNİN DUYGUSAL VE TOPLUMSAL ANLAMLARI

Türk kültüründe oya sanatının önemi, sadece estetik değer taşımakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal yaşamda da önemli bir rol oynamıştır. Her oya türü, farklı bir sosyal ve kültürel mesaj taşır. Oya motiflerinin kullanımı, halk kültüründe kadınların duygusal dünyalarının bir yansıması olarak zaman içinde zenginleşmiş ve çeşitlenmiştir.

Eski toplumların yaşamına baktığımızda, el işçiliği ve bu işçiliğe verilen değer, özellikle oylarla daha net bir şekilde anlaşılabilir. Anadolu’da insanlar bazen suskun kaldığında, renkler ve motifler onların duygularını anlatmıştır. Örneğin, bir âşık sevgilisine sarı bir örtü gönderdiğinde, bu sararma ve solma, onun aşkıdaki acıyı ve hasretini simgelemiştir. Eğer örtüde selviler varsa, bu aşğın sevgilisini kaybetme düşüncesini anlatmıştır. Yeşil renk ise arzu ve tutku, mavi ve çiçek motifleri ise ümit ve neşeyi ifade etmiştir. Yöre erkekleri, sevgilisinden gelen işlemleri bir kitap gibi okuyarak ne hissettiğini anlayabilmişlerdir. Bu sadece başa sarılan örtülerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda elbise kenarlarına veya yazmalara dikilen oylar da birer mesaj taşımıştır. Genç kızlar doğrudan konuşamazken, başlarında bir anlam dünyası olan “ışıklı ve renkli bir kitap” niteliğindeki oyalı yazmalarını taşımışlardır. Bu kitap, okuma yazma bilmeyen kadınların bile duygularını, üzüntülerini veya sevinçlerini ifade etmelerini sağlamıştır. Örneğin, yeşilin tonlarıyla işlenmiş bir ibrişim oyası, “Yeni evimde mutluyum, herkesle aram çayır gibi huzurlu” anlamına gelmektedir. Başına biber motifleri işlenmiş bir yazma bağlayan gelin ise “Aramız biber gibi acı” demek istemiştir (Eltaş, 1950; www.kusadasianadolulisesi.meb.k12.tr).

Oya, sadece bir unsur değil, aynı zamanda kültürel ve duygusal bir anlatım biçimi olarak da anlam taşımaktadır. Genç kızlar, hanımlar ve anneler, beklentilerini, mutluluklarını, hüsrانlarını, elemlerini ve neşelerini oyların diliyle ifade etmiştir. Çiçek oyları, kendi başına bir şifreler buketidir. Kadınlar, başlarına bağladıkları yemenilerini oyların çiçek motifleriyle süsler; bu motiflerin türü yaşa ve toplumsal konuma göre değişiklik gösterirdi. Nineler,

küçücük kır çiçekleri kullanır; bu motifler, topraktan dönüşü simgelerdi. Genç kızlar, gelinler ve hanımlar ise gül, yasemin, sümbül, menekşe, nergis, yıldız çiçeği, küpe çiçeği, çardak gülü ve karanfil gibi çiçekleri tercih ederdi. Her çiçek motifinin şekli ve rengiyle bir anlatımı bulunurdu. Örneğin, boynu bükük lale, yaşı ilerlemiş hanımların başlarını süslerken; sarı nergis oyasını tercih edenler ümitsiz sevdalarını dile getirirdi. Yaban gülü oyası, gurbetteki kadınların ve yeni gelinlerin; biber oyası ise evinde ağız tadı olmayan gelinlerin tercih ettiği motifler arasındaydı. Kırmızı acı biber oyası ise eşiyile arasındaki mutsuzluğu ima ederdi. Kadınlar, başörtülerini veya yemeni kenarlarını bu motiflerle süsleyerek uzun vadeli mesajlar iletmiştir. Örneğin, kırmızı renk mutluluğu ve sevgiyi ifade ederken, siyah renk yas veya hüznü simgelemiştir. Çiçek motiflerinin türü de anlam taşımış; örnek, karanfil gibi çiçekler saygı ve hürmeti, papatyalar ise saflık ve masumiyeti temsil etmiştir. Oya sanatı, yalnızca bireysel varlıkların değil, aynı zamanda toplumsal değerlerin ve kültürel kodların birliğinde oluşmuştur. Geleneksel olarak anneden kıza aktarılan bu sanat, toplumun sosyal yapısının korunmasında ve kültürel belleğin gelecek nesillere yayılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Oya, Türk kültürünün derinliklerinden beslenen, kadınların duygusal dünyalarını, sosyal yaşantılarını, beklentilerini ve hayallerini çeşitli sembollerle anlatan önemli bir folklorik öğedir. Bu oyalar, görsel bir dil aracılığıyla kadınların günlük yaşamlarını, ilişkilerini ve iç dünyalarını ifade ettikleri zengin bir sembolik anlam taşır. Oya, her bir motifin, çiçeğin veya sembolün farklı anlamlar taşınmasıyla oldukça dikkat çeker. Genellikle başörtülerini, yemenileri ve diğer giysileri süslemek için kullanılan bu el sanatı, aynı zamanda önemli mesajlar iletmek için de tercih edilir.

Nişan ve düğün bohçalarında kullanılan oyalı yemeniler de dolaylı mesajlar içerir. Anadolu kadınının bu oyalarla vermek istediği mesajlar şöyledir;(www.kusadasianadolulisesi.meb.k12.tr)

Gül Oya: Sonsuz sevgi ve mutluluk anlatılmaktadır.

Karanfil Oya: Güzellik, huzur, memnuniyet ifade edilmektedir.

Üzüm Oya: Ömür boyu tatlılık simgesi olup, kayınvalide bohçasına konulurdu.

Sarmaşık Oya: Gelinin kayınvalidesine duyduğu sevgi ve muhabbeti anlatır.

Karanfil Oya: Güzellik, hoşluk, memnuniyet anlamına gelir. Gelin bohçasında ve özellikle sevilen dostlara hediye olarak tercih edilir.

Portakal Oya: Eskiden kıl kökleri üzerine işlenen özel bir oyadır ve çeyizlik

olarak hazırlanır, ipek eşarplara dikilir.

Gül Oya: Sonsuz sevgiyi ve mutluluğu simgeler.

Biber Oya: Gelin bohçasına konmaz. Ancak yeni evinde mutlu olmayan gelinler, bu oyayı ailelerine göndererek mutsuzluklarını anlatırlar. “Aramız biber kadar acı” anlamını taşır.

Kaynana Dili: Kayınvalide ile geçimsizliği ifade ettiği için düğün bohçasına konmaz.

Genevir Oya: Oğullarını evlendiren anneler, ağırbaşlılık simgesi olarak bu oyu kullanır.

Elma Çiçeği Oya: Baharı simgeler, sevinç ve müjdeyi taşır. Kayınvalide, görünme ve elti gibi yakın akrabalara hediye edilir. Bebek bekleyen gelinler, bu oyayı çevrelerine müjde olarak işlerler.

Asker Oya: Eşi ya da çocuğu askerde olan kadınlar bu oyu kullanır, böylece çevredekiler askerdeki eşine özen gösterir.

Kızılıcak Oya: Hayatından memnun gibi görünen fakat derdini ifade edemeyen kadınların “Kan kustum kızılıcak şerbeti içtim” cümlesini görsel olarak simgeler.

Çayır Çimen Oya: Gelin adayı, kaynanasına evlenmeden önce bu oyu gönderir, bu, «Aramız çayır, çimen gibi huzurlu, ferah, çiçek gibi olsun» anlamını taşır.

Kıllı Kurt Oya: Hayatından hoşnut olmayan gelin, bu oyalı yemeni takar.

Mezar Taşı Oya: Gelin, kayınvalide ile arasındaki soğukluğu simgelemek için bu oyu işler; “Aramızdaki soğukluk mezara dek sürecek” anlamı taşır.

Çınar Yaprağı Oya: Özellikle Mudurnu yöresinde yapılan bu oya, uzun ömür ve bilgelik temennisi için işlenir.

Zilli Maşa Oya: Halk arasında kavgacı ve geçimsiz insanları simgeler, kötü ruhları kovaladığına inanılır. Bir müzik enstrümanı olan zilli maşaya benzetilir.

Çarkıfelek Oya: Eşinden mutsuz olup ayrılmak isteyen kadınlar bu oyayı işlerler.

Altmış Akıl Yetmiş Fikir Oyası: Bu oya, fikrin akılla birlikte daha önemli olduğunu anlatır. Yaşlı kadınlar arasında, tecrübeyi ve bilgi birikimini simgeleyen bir anlam taşır. Genellikle yaşlı kadınlar tarafından tercih edilen bu oya, bilgeliği ve hayat tecrübesini simgeler. Oya motifleri üzerine yapılan derlemelerde, bu tip motiflerin toplumsal yaşamdaki rolüne dair pek çok örnek bulunmaktadır(Ekinci, 2022).

Muz Oyası: Nadir bir meyve olan muzdan esinlenerek yapılır ve değerli, nadir olanı simgeler. Bu oya, zenginlik ve zarafet anlamlarına gelir. Genellikle zengin ailelerin gelin bohçalarına işlenir ve prestij simgesi olarak kullanılır. Muz oyasının, nadir meyve motiflerinin halk kültüründeki yeri üzerine yapılan çalışmalar, bu oyaların ekonomik ve sosyal yapıyı nasıl yansıttığını ortaya koymaktadır(Yılmaz, 2021).

Kelebek Oyası: Kelebek oyası, uçuşan, özgür ve neşeli bir yaşamı simgeler. Bu oya, aynı zamanda mutluluk ve hafifliği ifade eder. Genellikle genç kızlar ve gelinler tarafından seçilir, çünkü bu oya mutluluk ve özgürlüğü simgeler. Kelebek motifi, geleneksel Türk halk sanatlarında özgürlüğü ve gençliği simgeleyen önemli bir sembol olarak kullanılır(Çetin, 2019).

Menekşe Oyası: Menekşe oyası, dostluk ve bağlılık anlamına gelir. İpek eşarplara işlenen menekşe motifleri, sevdiklerimize duyduğumuz derin saygı ve sevgiyi ifade eder. Çeşitli renklerde işlenebilen bu oya, dostluk ilişkilerinin güçlendiği, huzur veren anlarda kullanılır. Menekşe oyasının, çok renkli olması ve ipekle uyumu, halk kültüründe güzel bir bağlantıyı simgeler(Demir, 2020).

Kütüle Oyası (Adana): Nikâhtan sonra gelin, eltisine “Aramız çiçek gibi olsun” diyerek kütüle oyası verir. Bu oya, iki kadın arasındaki dostluğu ve huzuru simgeler. Adana bölgesinde yaygın olarak yapılan bu oya, gelin bohçasında yer almaz; daha çok aile içi ilişkileri güçlendirmek amacıyla hediye edilir. Kültürel değerler ve gelenekler üzerine yapılan araştırmalara göre, bu tür oyalar sosyal ilişkilerdeki incelikleri anlatan bir dil oluşturur(Öztürk, 2021).

Sümbül Oyası (Tokat): Sümbül oyası, dostluğu, aşkı ve bekâreti simgeler. Tokat yöresinde yaygın olarak kullanılır. Genellikle ipek eşarplara işlenen bu oya, kadınlar arasında dostluğu ve özel bağları anlatır(Kara, 2020).

Çakır Dikeni Oyası: Bu oya, gelinin kayınvalidesine “Bana diken gibi bakma” mesajını iletir. Renkli sümbüllerle işlenen bu oya, kayınvalidenin gelin üzerindeki etkisini simgeler. Çakır Dikeni, özellikle kayınvalide ve gelin arasındaki gerginliği, ilişkiyi ifade etmek için kullanılır. Mor, pembe ve beyaz renkler, farklı duygusal bağları temsil eder(Şahin, 2019).

Yonca Oyası: Yonca oyası, dilek ve şans simgeler. Bu oya, genellikle hayır dualarını, iyi dilekleri iletmek için kullanılır. Genellikle düğün bohçalarına dâhil edilen bu oya, yeni evlenen çiftlere şans ve mutluluk dilemek amacıyla hediye edilir. Yonca motifi, halk arasında şans ve dileklerle ilişkilendirilmekte, bu da toplumun iyimser bakış açısını yansıtmaktadır(Aydın, 2018).

SONUÇ

İletişim, bireylerin yaşamın her alanında etkin bir şekilde kullandığı ve toplumlar arasındaki ilişkileri şekillendiren temel bir beceridir. Sözel, sözel olmayan, yazılı, görsel ve teknolojik ögeler gibi çeşitli iletişim türleri, farklı durumlardaki ihtiyaçları karşılamak için gelişmiştir. İletişim süreci, insanın toplumsal yapısının çekirdeğini oluşturarak bireylerin kendilerini ifade etmesine ve anlam oluşturmaya imkân tanır. İletişim kurmak, insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. Birey, insan olmanın bir gereği olarak sürekli kendini ifade etme gayreti içindedir. Bu nedenle, iletişim halinde olmak bireyin varlığını sürdürmesinin de bir göstergesidir. Her toplumun kendine özgü bir kültüre sahip olduğu düşünüldüğünde, bu kültüre bakılarak o topluma dair fikir sahibi olunabilir. Kültür ve iletişim arasındaki organik bağ, farklı kültürlerde geleneksel merasimlerin, sözel iletişim biçimlerinin ve çeşitli iletişim pratiklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Başaran, 2020). Türk kültürü, genel anlamdaki iletişimin ötesinde kendine özgü bir iletişim dünyası yaratmıştır. Bu dünyada kullanılan araçlar, Türk kültürüne özgü olup, maddî ve manevî kültür ürünlerinden oluşur. Özellikle türküler, mâniler, destanlar, ağıtlar, ninniler gibi manevî kültür ürünleri ile halılar, kilimler, oylar ve giyim-kuşam gibi maddî kültür ürünleri, Türk halkının tarihsel süreçteki yaşam tarzını, düşünsel yapısını, duygusal dünyasını ve iletişim biçimlerini yansıtan önemli ögeler arasında yer alır (Korkmaz, 2018a).

Bölgesel ve dönemsel farklılıklar; toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı, göç, savaş ve ekonomik sıkıntıların etkisiyle oyların motiflerine de yansımıştır. Türk halkının kültürel zenginliği, duygusal yapısı ve yaşam biçimi, bu oyların çeşitlenmesine zemin hazırlamıştır. Oyların görsel dili, halk arasında mâniler ve türkülere de ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda iğne oyları, sosyal yapıyı, duygusal derinliği ve toplumsal değerleri yansıtan önemli bir sembol dili olarak değerlendirilir. Her bir oya motifinin kendine özgü anlamı, onu taşıyan kişinin ya da çevresindeki kişilerin duygusal durumunu, beklentilerini ve kültürel inancını ifade eder. Bu el sanatları, sadece bir süsleme aracı olmanın ötesinde, halkın yaşam biçimlerini, kültürel zenginliklerini ve duygusal yapısını yansıtan önemli bir iletişim aracıdır (Korkmaz, 2018).

Türk zenginliğinde oya sanatı, kadınlar tarafından yapılan ve onların toplumsal

olaylara bakışlarını ifade ettikleri bir iletişim aracı olmuştur. Oya yapan kadınlar, umut, sevgi, acı, pişmanlık, öfke, hayal kırıklığı, mutluluk ve coşku gibi insanın içinde ki duyguları renkler ve motifler yardımıyla dışa aktarmıştır. Bunun yanı sıra, toplumsal olaylar ve ulusal kahramanlarla ilgili düşünceler de bu zarif sanatın diliyle aktarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aydın, S. (2018). *Türk El Sanatlarında Oya Motiflerinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonları*, Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Başaran, İ. (2020). *Kültür ve İletişim*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers, UK.
- Çetin, M. (2019). *Kelebek Motifinin Kültürel Sembolizmi*, İstanbul Kültür Derneği Yayınları.
- Ekinci, D. (2022). *Kadınların El Sanatlarında Zaman ve Değer*. Ege Üniversitesi Yayınları.
- Eltaş, S. (1950). *Türk Kadın El Sanatlarında Oya Motiflerinin Anlamı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERONÇ, P.Y.(1984). *Giyim Süsleme Teknikleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul
- Hall, E. T. (1980). *The Silent Language*. New York: Anchor Books.
- Kara, N. (2020). "Tokat Yöresinin El Sanatları: İğne Oyası ve Sembolizm". Tokat Kültür Dergisi, 8(2), 88-99.
- Korkmaz, F. (2018a). *Türk Halk Kültüründe İletişim: Kültürel Ürünler ve İletişim Pratikleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Korkmaz, F. (2018b). *Türk Halk Kültüründe Maddî ve Manevî Değerler*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı.
- Korkmaz, R. (2018). *Türk Halk Kültüründe El Sanatları*. Ankara: Türk Kültür Araştırmaları Enstitüsü.
- Kress, G., & Van Leeuwen, T. (2006). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Mehrabian, A. (1971). *Silent Messages*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- MISIRLI, İ. (2014) *Genel ve Teknik İletişim*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Oskay, N. (2024). *Güncel Sanatta Tekstil İfade Dili* (Doctoral dissertation, Marmara

Universitesi (Turkey)).

ÖZBEK, Ö., & ÇEVİK, S. (2018). “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Taşıyıcısı Olarak Geleneksel El Sanatları: Gönen İlçesinin Yaşayan Mirası” (Traditional Handicrafts as a Carrier of Intangible Cultural Heritage: The Living Heritage of Gönen District). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(4), 588-603.

Öztürk, S. (2021). *Adana’da El Sanatları: Kütüle Oyası ve Kültürel Anlamı*. Adana Üniversitesi Yayınları.

Shannon, C. E., & Weaver, W. (1949). *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: University of Illinois Press.

Süleymanoğlu, F. (2005). *Anadolu’da Oya Sanatı*. Konya: Konya Müzesi Yayınları

Şahin, B. (2019). “Gelin ve Kayınvalide İlişkisi: Oya Motiflerinin Rolü”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(4), 112-124.

Yılmaz, A. (2020). *Türk El Sanatlarında Oya Sanatı ve Motif Çeşitliliği*. İstanbul: Sanat Yayınları.

Yılmaz, G. (2021). “Muz Oyası ve Nadir Oya Motifleri”. *Halk Sanatları Dergisi*, 16(1), 33-45.

İnternet Kaynakları

https://kusadasianadolulisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/09/09/766106/dosyalar/2020_03/02132700_PROJE.pdf (Erişim Tarihi:08.11.2024)

<https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:08.11.2024)

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/izmir/kulturatlasi/oya> (Erişim Tarihi:11.11.2024)

2. BÖLÜM

“ERZURUM VERGİ AYAKLANMALARI”NIN TOPLUMSAL HAREKET GÖRÜNÜMÜ

Prof. Dr. Gülcan İŞİK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniv. İletişim Fakültesi

gulcan.isik@hbv.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-6296-7802>

Giriş

Toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinden beri, belirli bir zaman olarak geçmişini yaşatmayı sağlayacak yeni bir takım hatırlama anlayışına ihtiyaç duyulmuştur. Örn Assmann’a göre bellek için mekân neyse, hatırlama kültürü için de zaman odur (2001:34-35). Assmann’ın bu tezine göre, geçmiş ancak kendisiyle ilişki içinde olunması halinde ortaya çıkar. Buna göre, zaman kavramını merkeze alarak bugünden yarına bakabilmek için, dünü yok olmaktan kurtarmak ve hatırlayarak yaşatmak fikrine göre bir bellek anlayışı geliştirilir. Bu bellek anlayışı da “Geçmiş hatırlanarak yeniden kurulur” düşüncesinden hareket eder (2001: 36).

Bir toplumun tarihi gelişimini incelerken, şüphesiz o toplum içinde kültürün bazı yönlerini değiştirmek amacıyla birtakım grupların mücadelelerini sergileyen hareketlerle karşılaşmak mümkündür. Haçlı seferleri, reformlar, ihtilal ve devrimler, köle, işçi hareketleri, faşizm ve komünizm gibi daha nice hareketler, toplumlardaki sözü edilen zengin değişimleri gözler önüne serer. Bu açıdan toplumsal hareketler, kolektif davranışın bir bölümü olarak görülmekle birlikte aynı zamanda sosyal değişimlerin de önemli bir yönünü teşkil ederler (Turner, 1964. 383-425).

İkinci Meşrutiyet’in ilanından bir süre önce Türk siyasi tarihinde önemli

toplumsal hareketlere rastlamaktayız. Bu tür hareketlere birkaç örnek vermek gerekirse, bunlardan biri, 15. yüzyılın birinci yarısında ortaya çıkan Simavna kadısı Şeyh Bedreddin’in başlattığı harekettir. Diğer 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve 17. yüzyılın başlarına kadar devam eden Celali ayaklanmalarıdır. Her iki hareketin de temel felsefesi, Osmanlı toplum düzenine karşı başlatılan bir takım toplumsal tepkileri kapsamaktadır. Bu tür kolektif davranış biçimlerinin bünyesinde belirli bir hedefe yönelik ideolojiler ve inanç sistemleri yatmaktadır. Bu hareketlerin temel ilkesi, Türkdoğan’a göre “merkez-çevre” ilişkisine dayanmaktadır. Buna göre; yüzyıllardan beri siyasi, iktisadi ve toplumsal yönetimi elinde bulunduran merkezi otorite, bu üstünlüğünü artık önemli ölçüde çevre veya taşraya kaptırıyordu. 1906 ikinci Paris Kongresi’nden sonra, Jön Türkler arasında beliren siyasi ayrılık ise artık iyice su yüzüne çıkmaya başlamıştı. İttihad ve Terakki ile Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyetleri bir yandan merkezden faaliyetlerini sürdürürken, öte yandan da Anadolu’ya yeni bir kan vermek amacıyla yoğun bir faaliyet içine girmişti (Türkdoğan, 1984: 453).

Bir hayat felsefesi ve dünya görüşü olarak Yeni Osmanlılar hareketi (1865-1876), kurulu düzene bir tepki unsuru olarak doğarken, Batıda yetişmiş genç ve aydın bir kadro, Osmanlı merkeziyetçi yönetimine karşı eşitlik, hürriyet, milliyetçilik ve vatanseverlik gibi bazı yüksek değerlerin savunulmasını da yürütüyorlardı. Çıkardıkları yayın organları veya kurdukları kültür cemiyetleriyle liberal siyasi bir akımı olgunlaştırmaya çalışan Yeni Osmanlılar, Osmanlı anayasasının kabulü arasında geçen on yıllık dönemde (1865-1876) daha etkin rol oynamışlardır. Parlamentarist sisteme yönelik bu hareketlerin ana esası, aslında karşıt-merkeziyetçi sistemi oluşturmaktı. Böylece, Batıdan aktarılan hürriyet, eşitlik gibi bir takım liberal kavramlar, topluma empoze edilmek suretiyle merkezi otoritenin zayıflamasına, yerine meşruti bir yönetim biçimi geçecekti (Türkdoğan, 1984, s. 454).

Yukarıda da belirtildiği gibi Ocak 1906 tarihinden 1908 II. Meşrutiyet’in ilanına kadar geçen sürede Anadolu’da pek çok toplumsal harekete rastlamaktayız. Ocak 1906’da Kastamonu’da vergi-i şahsinin kaldırılması talebi ile meydana gelen ve ardından Mart ayında Erzurum’da ekonomik taleplerle patlak veren olaylar Prens Sebahaddin’in kurduğu Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin Padişahı devirmek için yaptığı girişim olarak da değerlendirilmektedir. Birinci hareket kısa zamanda sönmesine rağmen Erzurum ayaklanması daha şiddetli ve uzun süre devam etmiştir. Nitekim Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin kurucu üyesi

olan Hüseyin Tosun'un, Prens Sebahaddin tarafından bu iş için özel olarak görevlendirildiği kayıtlarda yer almaktadır. Rusya yolu ile Erzurum'a gelen Hüseyin Tosun, Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin şubesini burada açmıştır. Erzurum isyanının ana eksenini oluşturan Hüseyin Tosun ve arkadaşları, Ermenilerin de desteği ile yerli halkı ayaklandırıp iki sene gibi uzun bir süre şehirde ihtilal havası yaşatmışlardır. Rusya'nın da Anadolu üzerindeki emelleri doğrultusunda desteklediği isyan, Anadolu'da çıkan tüm ayaklanmaların en şiddetli ve uzun süre devam edeni olmuştur (Demirel, 1990, s. 7-8).

Bu çalışmada sözü edilen tarihteki Erzurum Vergi Ayaklanmasının toplumsal hareket görünümleri incelenecektir. Smelser'in katma değer kuramından hareketle öne sürdüğü kolektif bir hareketin oluşumuna ilişkin kriterlere göre yapılacak inceleme, tematik ve betimleyici içerik analizine dayanmaktadır.

1. TOPLUMSAL HAREKET ÜZERİNE GENEL BİR ÇERÇEVE

Fransız İhtilali'nde insanların sokaklara dökülüp her şeyi yakıp yıkması ve saldırganlaşması, düşünürleri kitle ve kalabalık ruh hali ve düşünce yapısı hakkında araştırma ve analizlere zorlamıştır. Bu çerçevede ilk akla gelen düşünür Le Bon'un, kalabalıklara karşı tutumu olumsuzdur. O'na göre, kalabalık psikolojisi ona katılanları rasyonel düşünme şartlarından çıkartır (Reicher vd. 2001, s.178-195). Bu durumu, birey kalabalığa dalınca "kendi benlik duygusunu kaybeder ve sayının çokluğundan kaynaklanan yenilmez bir güce sahip olduğu duygusuna kapılır diye tarifleyen Le Bon'a göre kolektif davranış düzensiz, karşıt ve kendiliğinden isyan eylemidir ve şiddete eğilimlidir. Kitle içindeki birey ile tek başına bireyin birbirinden oldukça farklı nitelikte olduğunu belirten Le Bon, bireylerin kimlikleri ne olursa olsun kalabalığın içine dâhil olmalarıyla kolektif bir ruhun oluşacağını ve bu kolektif ruhun da kişilerin akli melekelerini ve şahsiyetlerini yok ederek tamamen bilinçaltını hâkim konuma getireceğini belirtmektedir. Böylece birey, yalnızken baskılamak zorunda kaldığı içgüdüleri, kitle içindeyken serbestçe sergilemektedir. Diğer bir deyişle yalnız bulunduğu zaman terbiyeli, aydın bir kimse olan birey, kitle halinde ise içgüdüleriyle hareket eden bir "mahlûk" yani bir "vahşi"ye dönüşmektedir. Bundan dolayı da kalabalıkların en önemli özelliği yönlendirmelere açık olmaları, çabuk ikna olmaları ve abartı şeklinde duygularını açığa çıkarmalarıdır (Le Bon, 1979, s. 31-40).

Kolektif davranış teorisi de sosyolojinin diğer alt dalları gibi genel bir toplum tasavvuruna sahiptir. Bu modelde bireysel ve toplumsal hareket, modernliğin tarihsel sürecinin bir sonucu olarak görülmektedir. Birey ve toplumsal hareket, insanın kendisini bir takım geleneksel bağlılıkların kontrolünden özgürleştirdiği tarihsel bir süreç içine oturtulur. Bu düşüncenin en net ifadesini Smelser’da görmekteyiz. Nitekim O’na göre kolektif davranış, modernleşme sürecinin doğurduğu bir takım yapısal değişimlere tepki olarak ortaya çıkan irrasyonel ve geçici hareketlerdir. Bu yaklaşıma göre toplumsal hareketler marjinal olarak nitelendirilmekte, fakir ve yurtsuz insanların da bu hareketlerin toplumsal tabanını oluşturduğu öne sürülmektedir. Öte yandan Smelser, toplumsal hareketleri modernleşme sürecinin meyvelerinden herkes faydalandığında kendiliğinden zayıflayacak geçici bir olgu olarak algılamaktadır. Dolayısıyla klasik toplumsal hareketler sosyolojisi, değişimin gerçek dinamiğinin toplumda değil tarihte yattığını ileri sürmektedir. Bazı tarihselci öngörüler ışığında tarihin önceden belirlenmiş kurallarına göre ilerleyen bir toplum tasavvur eden klasik yaklaşım, toplumsal hareketleri belirli evreler çerçevesinde ele almakta ve bu hareketleri süregiden yapısal değişimlerin sadece birer yansıması olarak nitelendirmektedir. Diğer bir deyişle bu paradigmanda toplumsal hareketler, sosyal ve ekonomik kriz zamanlarında ortaya çıkan birer “ateş” gibidir. Bu tip bir açıklamanın altında yatan iddia ise, değişime neden olanın toplumsal hareketler değil, tarihsel zorunluluk olduğudur (Çayır, 1999, s. 13-14).

Kolektif davranış ve toplumsal hareket literatürünü daha sağlam temellere oturtan Blumer’e göre ise kolektif davranış, büyük ölçüde kendiliğinden, kuralsız ve düzensizdir. Yanı sıra, bir toplumda dengesizlik ve huzursuzluğun var olması otomatik olarak kolektif tepki olması anlamına gelmez. Ancak, bir grup insan var olan rahatsızlıklarını birbirleriyle paylaşır ve bir şeyler yapılması konusunu tartışarlarsa işte o zaman toplumdaki huzursuzluklar tesadüf, sirayet (bulaşma), duyarlılık ve karşılıklı etki ile yayılır (Buechler, 2004, s. 47-50) Blumer’e göre, toplumsal huzursuzluklar düzenli ve planlı bir biçimde ortaya çıkmak yerine, daha çok rastgele süreçlerle ve faktörlerle ortaya çıkar. Bu süreçte insanların etkiye açık olması ve bazı konularda duyarlı olması, ikna olmalarını da olumlu yönde etkileyecektir. Sonuçta Blumer, kolektif davranışın irrasyonel olduğunu reddederek, bu tür davranışın da rasyonel ve anlamlı bir davranış olduğunu söylemektedir.

Smelser’in katma değer kuramına göre, yapısal değişimlerin ve toplumsal hareketlerin oluşumunda şu koşulların varlığı önem taşımaktadır: 1. Toplumsal

farklılaşma süreci içinde kurumsallaşmış bir rolün taşıdığı görev ve sorumlulukla bağdaşmamasının hoşnutsuzluk ve gerilime yol açması. Bu durumda genellikle kişiler ya da sınıflar/gruplar, bir sorunun kaynağı olarak dışlandığında; hissedilen rahatsızlıklar ve şikâyetler dile getirilemediğinde ya da haksızlığa uğrayanlar kendi aralarında iletişim kurma olanağı bulduklarında ortaya çıkar. 2. Hoşnutsuzluk duygusunun doğurduğu karışıklıkların belirtilerinin ortaya çıkması (kaygı düşmanlık, her felaketin sorumlusu kişiler arama). Bu dönem toplumsal hareketlerin özünü biçimlendiren ideolojilerin kaynaklanabileceği toplumsal çelişki dönemidir. Ardından meydana gelen gerilim, çatışma ve bireylerin, “eğer otoriteler beklenen şeyleri yapmış olsalardı sorun yaşanmazdı” yönündeki inanışlarına dayalı olarak bir toplumsal hareket ortaya çıkar. 3. İlk tepki karışıklık belirtilerini kontrol etme çabasında bulunmaktır. Polis, mahkemeler, basın, topluluk önderleri gibi toplumsal kontrol araçları karışıklığı kontrol altına almak için harekete geçirilebilir. Toplumda eğer yüksek düzeyde sosyal kontrol söz konusu ise ortak eylemlere katılım ve toplumsal hareketlerin gelişimi zorlaşır. 4. Bu aşamada öngörülen karışıklık kaynakları ile mücadele etmek için yeni düşüncelerin teşvik edilmesi izler. Bu durum yeni değerlerin kabulü ve artık var olmayan mevcut değerler çerçevesinde davranmama anlamına gelir. 5. Yeni düşünceler reform doğrultusunda somut öneriler ve kurumsal programlar olarak belirginleşirler. 6. Öneri yeni bir kurumsal biçim aldığı anda, toplumsal yapıya yeni farklılaşmış bir öge eklenmiş olur. Düşünceler ve programlar yapısal bir biçim alır. 7. Rutinleşme yerleşiklik kazanır. Yeni kurumlar toplumsal yapının kabul gören içselleştirilmiş birer parçası haline gelir (Smelser 1963 aktaran Kendall 2008, s.555). Bu yedi basamaklı gelişme süreci değerlendirildiğinde, Smelser’in toplumsal hareketleri hızlı yapısal değişmelerin neden olduğu derin, keskin sarsılma dönemlerinin ortaya çıkardığı dengesizlik durumundan yeniden denge durumuna ulaşmanın birer aracı olarak gördüğü söylenebilir. Dolayısıyla ona göre toplumsal hareketler, farklılaşma ve yeniden bütünleşme süreci içinde gerçekleşen toplumsal değişimin ana unsurlarından birini oluşturur.

Smelser, bu yaklaşımından hareketle, kolektif bir davranışın dört temel ilkeye dayandığını belirtir: 1. Değerler veya yasallığın esas kaynakları, 2. Normlar veya etkileşim için düzenleyici standartlar, 3. Roller ve ortak örgütlenme için ferdi iticiler, 4. Duruma uygun kolaylıklar veya belirli bir amacın izlenmesinde ortaya çıkan engeller olarak gruplandırmıştır (Türkdoğan, 2013, s. 27). Bu bağlamda toplumsal hareketleri “değer” ve “norm” yönelimli

olarak iki genel tür altında sınıflandıran Türkdoğan’a göre değer yönelimli bir hareket, yaygınlık kazanan bir düşünce ve inanç hususunda değerleri onarmak, korumak veya yaşatmak için yapılan kolektif bir girişim olarak tanımlanabilir. Böyle bir inanç, zaruri olarak eylemin tüm unsurlarını içerir. Yani değerlerin yeniden teşkilini, normların yeniden tanımlanmasını içerir. Değer yönelimli hareket, mevcut sosyal yapının daha önce belirlemiş olduğu önceliklere karşı bir tavır olduğu için sistemin varlığını ve meşruluğunu hedef olarak sorgular. Sistemin tümünden sorgulanması ise mevcut sisteme tasarlanan alternatiflerin pratiğe geçirilmek istenilmesiyle belirir. Dolayısıyla değer yönelimli hareket, mevcut sosyal yapı ve sistemin tamamını sorgulayarak alternatifler getiren kolektif davranış türüdür. Buradaki hedef, sistemin kendisi veya işleyişin ana felsefesidir (Türkdoğan, 2013, s. 27).

Norm yönelimli hareketler ise daha çok normları koruma, onarma veya yeniden oluşturma girişimi olarak ifade edilebilir. Panik, (mevcut normlardan ve olması muhtemel değişimlerden sakınma) çılgınlık, (yeni vasıtaları tesis etme girişimi) ve düşmanlık (kötülükten sorumlu olan bir şeyi veya bir kimseyi savmak) gibi eylem biçimleri norm yönelimlidir (Türkdoğan, 2013, s. 27-40). Burada önemli olan norma yönelik eylemlerin belirli değişikliklere yol açmasıdır. Değere yönelik eylem ise değerlerin yenilenmesini amaçlar, kapsamlı ve uzun dönemli değişimler değer yönelimli eylemlerin bir sonucudur. Smelser, gerek norm yönelimli gerekse değer yönelimli toplumsal hareketleri hızlı yapısal değişimlerin doğurduğu patolojik ve geçici süreçler olarak görür ve onları yapısal değişimlerin gerçekleştiği tedrici bir süreç içinde ele alır (Smith 1996, s. 134-140).

Toplumsal hareketler, temelde birçok çelişkiyi içeren yapısal bir bileşimle karşılaşılması sonucunda belirli bir örgütlenme biçimiyle doğar. Sistem açısından her toplumsal hareket ise düzenin korunmasını amaçlayan siyasal aygıtın müdahalesine yani karşı hareketine neden olur. Örgütlenme olmadan kentsel çelişkiler, yapısal bir doğrultudan yoksun olarak ifade edilirler. Nitekim kentsel dizgedeki temel yapısal çelişkiler arasında bir ilişki ve bir örgütlenme yönünde doğrusal bir çizgi varsa, orada toplumsal bir hareket vardır. Buna göre toplumsal hareket, bir anlamda da yenilik öneren ve toplumsal ortaklığı bir eylem grubuna dönüştürme başarısına dayanan bir oluşum grubu olarak da tanımlanabilir (Castells, 1983, s. 270-273).

Özerkliklerini, spesifik grup ve organizasyonel kimliklerini oluşturan toplumsal hareketler, paylaşılan toplu kimliğin temeline dayalı olarak toplum

çatışmasıyla da bağlantılı bireyler ve/veya organizasyonlardır (Diani, 2001, s. 7). Bu çerçevede toplumsal hareketleri, genel olarak toplumsal yapılar arasında süregelen çatışmada oluşan ve kollektif eylem biçimleri olarak ortaya çıkan hareketler şeklinde tanımlamak gerekmektedir (Collas, 2002, s. 69).

Kısacası toplumsal hareketlerin incelenmesi esasta değişen değerler ve normlar kadar, değişen sosyal ve kültürel değişmeyi de kapsar. Bu anlamda toplumsal hareketleri, toplumun bir kesiminde değişime karşı koyma veya tahrik türü eylem biçimini kolektif olarak yürütme eğilimi olarak görebiliriz. Giddens'in de belirttiği gibi “yerleşik alanın dışındaki toplu eylemler yoluyla, ortak bir çıkarı korumak ya da ortak bir hedefe erişmeyi sağlayabilmek için girişilen toplu bir çaba” (2000, s.540–541) olarak da açıklayabiliriz.

2. ERZURUM VERGİ AYAKLANMALARININ TEMATİK ANALİZİ

2.1. Yapısal Durumdan Kaynaklanan Etkenler

Bireyin bir durumdan rahatsız olması için gerekli koşullar (panik, gerilim, endişe, histeri vb) eylem için hızlandırıcı ya da harekete geçirici (seferberlik) şeklinde kademeli şekilde gelişir. Nitekim söz konusu koşulların sağlanmasıyla ortaya çıkan iletkenlik olmazsa, herhangi bir tehdit de aranmaz (Smelser, 1963, s. 134).

Buradan hareketle Erzurum isyanı öncesi ülkenin ve bölgenin yapısal durumuna bakacak olursak; ilkin İttihad ve Terakki hareketini anlamamız gerekir. Bu noktada temel hedefi mutlak monarşiye karşı “anayasacılık” olan Birinci İttihat ve Terakki Hareketi olarak nitelendirilen girişimin arka planında “Yeni Osmanlılar” hareketinin bulunduğu ifade edilebilir. Büyük ölçüde Fransız Devrimi'nin insan hakları temelli anayasa hareketinden etkilenmiş olan bu grup, bu ilkeyi uygulanır duruma getirmek ve devletin esası yapmak için “devrimci” bir anlayışı ilke edinmişlerdir. (Aydın 2002, s.117). İkinci İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak nitelendirilen oluşum ise, öncelikle birinci oluşum ile organik ilişkisi olmaması bakımından farklılık arz etmektedir. İkinci oluşum, Abdülhamit yönetiminden memnuniyetsiz asker ve küçük memurların, entelektüel önderlerden yoksun biçimde örgütlendikleri paramiliter bir yapılanma şeklinde değerlendirilebilir. “İttihat ve Terakki Cemiyeti” adını taşıması, kendisini Meşrutiyetçi geleneğe bağlama kaygısından kaynaklanmaktadır (Aydın,

2002, s. 124)¹. Genç Türkler’in Yeni Osmanlılar karşısındaki siyasi ve sosyal farklılaşmasına hâkim olan esas düşünce kalıbı, “gerçek modernleşmenin üstteki seçkin bir sınıf tarafından zorla uygulanabileceği fikrine karşı, temelde yapılacak politik ve sosyal reformlarla birlikte uygulanması tezini ileri sürmüş olmalarıdır. Bu yüzden bazı araştırmacılar, Yeni Osmanlıların eylemlerini, Türk politika tarihinde Jön Türk hareketine bir başlangıç olarak sayarlar. Jön Türkler gizli, teşkilatlı çalışma modeli ve milli fikir ve düşünce sistemlerine yönelik davranış kalıplarıyla, Yeni Osmanlılar’dan devraldıkları sosyo-kültürel mirası, toplum katlarına yaymak suretiyle, etkin bir mücadele içine atılmışlardı. Bu gelişmeye bağlı olarak 1889’dan 1908’e kadar geçen dönemde İkinci Abdülhamid’in merkeziyetçi yönetimine karşı olan ve 1876 anayasasının yeniden uygulanmaya konulmasını amaçlayan, çoğunlukla Müslüman Türklerin hâkim olduğu, fakat birbirleriyle güçlü ilişkiler kuramamış olan çok sayıda hareket başlatılmıştır. Tarihimizde bu sosyal hareketlerin tümü Genç Türk ya da İttihad ve Terakki hareketi olarak ifade edilirse de; Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet olmak üzere iki esas teşkilat tarafından yönlendirilmiştir (Türkdoğan, 1984, s. 454-455).

İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin yayılma alanı Selanik ve onun hinterlandı Makedonya olduğu halde, Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti’nin eylem alanı daha ziyade Anadolu idi. Nitekim 1908’den önce Sinop, Diyarbakır, Trabzon, Kastamonu, Kayseri, Sivas ve özellikle de Erzurum, “Can Verir” adlı bir teşkilatın düzenlediği halk hareketlerinin oluşturulmasında Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet adlı Jön Türk hareketlerinin önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılar, önce Kastamonu sonra da Erzurum’da meydana gelen ayaklanmaların Prens Sabahattin’in başkanlığında

1 Kazım Karabekir anılarında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu niteliğini şu şekilde aktarmıştır: “İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu bakımından iki devreye ayrılır. Birinci devre kuruluşuna 1889 (1305) tarihinde İstanbul’da henüz olgunlaşmayan bir muhitte ve yine henüz olgunlaşmayan beş tıbbiye talebesinin hürriyet severlik heyecanları sebep olmuş ve teşkilatını hemen hemen İstanbul’a hasrettirmiş ve daha çok da mektep talebesini içine almıştır. Ordulara da el atamadığından sayıca çokluğuna rağmen kudretçe istibdadının merkezi olan İstanbul’da beceriksiz bir halde sözü ayağa düşürmüş ve ufak bir sarsıntıya karşı koyamayarak varlığını kaybetmiştir. Bu teşekkülden geriye memleket içinde gizli namı ile hürriyete teşnelik ve Avrupa’da ise birkaç kişilik belirti halindeki bir merkez ile matbuat mücadelesi kalmıştır. İkinci devre kuruluşu ise 1906’da İstanbul’dan uzak olan Makedonya’da ihtilâller arasında olgunlaşan bir muhitte ve yine olgunlaşmış sivil ve asker başlarının zamanın icaplarını düşünerek ve daha uzun görüşmeler ve didişmeler başlamış ve Selanik’te on kişilik bir merkezle faaliyete girişmiştir. Teşkilatını hemen ordulara hasretmiş, Manastır mıntıkası gibi, istibdad mihrakından çok uzak bir yerde icra kudretini haiz bir kuvvet vücuda getirmiş, Rumeli’nin mühim merkezlerine teşkilatını temsil etmiş ve İstanbul, Edirne gibi yerlerde de teşkilatını başarmış olduğundan düşmanı olan istibdadı yıkmış ve hedefi olan hürriyeti ilan ederek meşrutiyet idareyi kurabilmiştir” (Karabekir 1945: 33–34).

kurulan Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyeti'nin başarılı olmayan eylemleri sonucu gerçekleştiği görüşündedirler (Türkdoğan, 1984, s. 455-456). Erzurum'da oluşturulan şube, Paris merkezi ve Murad Bey'den aldığı talimatlar çerçevesinde faaliyete geçmiş, ordu mensupları ile yakın temas kurmuş ve gene aldığı emirler doğrultusunda Ermeni komiteleri ile temas imkânı aramaya başlamıştır. Ancak gerek bu kimselerin muhaberatının ve gerekse Erzurum Ermeni ihtilal komitesi namına gelen bir evrakın ele geçmesi üzerine, uzun dönemdir Anadolu'da görülen ilk Müslüman unsuruna dayalı hareket ortaya çıkartılmıştır (Hanioglu, 1985, s. 194-195).

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Anadolu'daki durumunu Ramsaur şöyle özetlemektedir:

“ İzmir ve çevresinde merkezileşmiş Türk ordusu içinde ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde propaganda yapmak üzere Selanik'teki İttihad ve Terakki Cemiyeti tek tük çabalar göstermişse de, örgütü Makedonya'dakine benzer şekilde Anadolu'da yaymak için bir teşebbüste bulunulmamıştı. Bu konuda çeşitli kılıklara girip ülkeyi dolaşan ve ihtilalden önceki yıl boyunca ülkenin her yanına hoşnutsuzluk tohumları eken Selanikli Nazım'ın büyük rolü olmuştu. Nazım, Abdülhamit son bir hamleyle hareketi bastırmak üzere İzmir'den Selanik'e asker göndermeye kalktığında Anadolu askerinin Makedonyalılar yanında yer aldığını görünce, kendisinin ve diğerlerinin çalışmalarının boşa gitmediğini görecekti.” “Nihayet 1908 Temmuzunda Jön Tür ihtilali, “zararsız bir gök gürültüsü “ gibi patlayıverdi. Başlangıçta ihtilalin bir yıl önceki ayaklanmalardan bir yönü yok gibiydi” (2007, s. 155-156).

Erzurumlu Mehmet Nusret Efendi; 1322 senesi 13 Mart'ında vuku bulan Erzurum ihtilalinin ikinci meşrutiyete öncülük ettiği kanısındadır. Yabancı kaynaklar özellikle Sovyet yazarları Erzurum isyanının temelinde Can-Verir adlı bir teşkilatın bulunduğu ileri sürerler. Erzurum Can-Verir teşkilatının başlattığı isyanın hâkim felsefesinin Rusya'da yayınlanan 1905-1907 Rus ayaklanmasından esinlendiği iddiası da olaylara yeni ölçütler kazandırmaktadır. Nitekim Jön Türkler 1903 yılında Kahire'de yayınladıkları “Türk” gazetesinde; “biz 1905 Rus devrimini-o fevkalâde fikirleri olan devrimi-kendimize örnek olarak almaktayız” diye yazıyorlardı. Bu görüşlerden esinlenen bir diğer Rus yazarı H.M.Tsovikyan da “1905 Rus ihtilâli'nin Türkiye'deki ihtilâl hareketleri üzerine tesiri olduğu kanısındadır. Türkdoğan'a göre, doğu illerindeki hükümet karşıtı hareketlerin gelişmesinde 5 Ağustos 1906'da

Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle sonuçlanan İran’daki olayların da etkisi vardır. İran’daki Meşrutiyet hareketi ve ilk İran Parlamentosu’nun faaliyeti, feodal saltanatçı rejimle savaşlarında Jön Türkler için çok büyük önemi olan bir örnektir (M.S.İvanov, 1957’den akt. Türkdoğan, 1987, s. 24).

Amerikalı tarihçi Stanford Shaw’a göre ise; “Genç Türk ihtilali-1908 Meşrutiyeti- ideolojik sebeplerden ziyade mali bunalım sonunda 1907’den beri imparatorluk içinde yer almakta olan bir dizi küçük isyanın sonucusudur” (1982, s.27-28).

Türkiye’de yerleşmiş geleneksel tarih anlatımı çerçevesinde 1908 olayları yukarıdan aşağı gerçekleştirilen bürokratik bir reform hareketi olarak görüldüğünden, “meşrutiyetin ilanı” ya da “anayasal rejimin kuruluşu”nun, hem devletin hassas durumunun hem de modernleşmenin kaçınılmazlığının farkında olan bir sivil ve askeri bürokrasi tarafından bilinçli olarak yürütülmüş bir planın sonucu olduğu fazla sorgulanmadan kabul edilmektedir. Üstelik daha da ileri gidilerek, olayın devletin çıkarlarına zarar veren bir yönetimi devirmek için gizlilik içinde çalışan ordu üyesi ilgili subaylar tarafından gerçekleştirilmiş olduğu da varsayılmaktadır. Yerleşik Türk tarih söyleminde 1908 Devrimi’ni devleti iç düşmanlardan ve onların dışarıdaki müttefiklerinden kurtarmak hedefine yönelik ve bürokrasi içinden gelen bir eylem olarak tanımlamak oldukça yaygın bir alışkanlıktır (Kansu, 2009, s. 35-36).

Buraya kadar aktarılanlardan hareketle, Erzurum’da baş gösteren hareketin uzun vadeli hedefinde meşrutî rejimin sağlanması olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, 1908 yılının ilk aylarında, kurulu düzene karşı duyulan memnuniyetsizlik o kadar büyük boyutlara ulaşmıştı ki, yalnızca Anadolu ve Makedonya’da değil, İmparatorluğun en ücra köşelerinde bile her şehir ve kasabada çeşitli sivil itaatsizlik olayları meydana gelmeye başlamıştı. Devlet otoritesinin temsilcilerine karşı girişilen sürekli devrimci kışkırtma ve gösteriler sonucu idari otorite ciddi bir şekilde sarsılmıştı. Gösteriler görünürde mahalli olarak örgütlenmiş olmakla birlikte, İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin iyi örgütlenmiş haberleşme ağı sayesinde diğer bölgelerle yaygın bir koordinasyon ve işbirliği yapılmakta olduğu da anlaşılmaktadır. Çıkan bazı olaylarda işin alevlenmesine mahalli huzursuzluklar neden olmuşsa da gösterilerin düzenlenmesinde veya merkezi hükümete yapılan isteklerde bir gelişigüzeleğe rastlamak mümkün değildir. 1906 yılı başlarında adil olmayan vergilendirmenin kaldırılması veya istismarcı memurların azledilmesi isteklerinden yola çıkan halk gösterileri ve ayaklanmalar, kurulu düzene karşı duyulan genel hoşnutsuzluğun dışavurumu

haline dönüşmüştü (Kansu, 1990, s. 93-94). Neticede 1907 yılı sonları ile 1908 yılı başlarına doğru, seçimler yoluyla oluşturulacak temsili bir Meclis kurulması ve ülke yönetiminin kökten değiştirilmesi yoluyla anayasal bir düzenin kurulması yolunda istekler çoktan ileri sürülmeye başlanmıştı.

Böylece ülkenin o an içinde bulunduğu yapısal durum (II. Abdülhamit döneminin bitirilip, parlamenter rejime geçilme isteği ve bu yöndeki Jön Türk hareketi) geleneksel toplum düzeninde öyle kolay atlatılacak olaylar değildi. Bu yönü itibariyle toplumsal hareketler, kolektif davranışın bir kesimi olarak görülmekle birlikte, sosyal değişimin de önemli bir yönünü oluştururlar. Çünkü söz konusu olan, savunulan değerlerin (anayasal devlet, meşrutî rejim) teşkilini planlayan ve umumileştiren inançlar adına seferber kılınmış kolektif eylem biçimleridir.

2. 2. Yapısal Gerginlik

Smelser gerilimi grupların istekleri ile mevcut koşullar arasındaki gerilimleri de içine alacak şekilde tanımlayarak, döngüsellik tehlikesini göze almış olsa da, “yapısal gerilimi” kolektif eylem için gerekli bir koşul olarak vurgulamıştır. Ona göre değişime yönelik her çaba bir gerilimin sonucu olmak zorundaydı (Jasper, 2002, s. 52-539). Örneğin mali patlamalar, panikler, moda devri-daimleri, çılgınlıklar geleneksel toplumlar için basit de olsa bir takım gerginlikler yaratabilir. Bu gibi olaylar şiddet ve yoğunluk derecesine göre kolektif davranış dediğimiz türde olayların meydana gelmesine yol açarlar.

Bu tespitle olayımıza bakarsak; İstanbul’da hükümet aleyhtarı faaliyette bulunan subaylar taşraya sürgüne gönderiliyordu. Sultan II. Abdülhamid ve hükümetine muhalif olan bu zabitan gönderildikleri yerlerde de rahat durmuyor ve yönetim aleyhindeki ifsadâtlarına (kargaşalıklarına) devam ediyorlardı. Hükümet merkezinden uzak bu hudut şehri Erzurum’da da muhalif subayların sayısı bir hayli fazla idi. Denetimden uzak bu serhad şehrinde subaylar fikirlerini aleni olarak halka anlatmaktan çekinmiyorlar, mütemadiyen halkı isyana hazırlıyorlardı. Askerlerin maaşlarını zamanında alamaması gayri memnunların sayısını daha da artırıyor (Ramsaur, 1982, s. 15).

Ramsaur, ilkin askerler ve bazı rütbeli subaylar tarafından başlatılan ve daha sonrasında sivillere sirayet eden hareketlenme dalgasına ve ardında yatan nedenleri şu şekilde anlatmaktadır:

“...Ayaklanmaların hemen hepsi ödenmesi çok geçmiş olan aylıkların dağıtımını sağlamak içindi ve bu yöntemin sonuç verdiği görüldükçe uygulayanların da sayısı arttı. Abdülhamit idaresinde asker hemen hiçbir zaman aylıklarını vaktinde almamıştı ama bu denli yaygın bir ayaklanma dalgası da ilk defa ortaya çıkıyordu... 1907’de ayaklanmaların sayısı da arttı ve bu yıl boyunca Anadolu’daki siviller de askerin yanı sıra başkaldırmaya başladılar. Bitlis, Van, Erzurum ve diğer şehirlerde halk yozlaşmış idarecilere karşı ayaklanmaktaydı. Valiler görevlerinden ayrılmakta, kabul etmek istemedikleri yeni kanunlar aleyhinde gösteriler yapan halkı dağıtmak için ordu bir çaba göstermemekteydi. Artık ordudaki ayaklanmalar da gittikçe yaygınlaşmaktaydı. 1907 Ekim’inde İstanbul’un içinde bile böyle bir hareket olmuş, 1908 başlarında İzmir’e hatta daha ötelere Suriye’ye kadar sıçramıştı.

Bu ayaklanmalar yalnızca erlerin başı altından çıkmamaktaydı. Aylık alamayan subaylar da onlara katılıyorlardı. Ayrıca subayların çok daha önemli bir hoşnutsuzluk sebebi vardı: Artık sadece hizmet ve başarı göstermek terfi etmek için yeterli değildi. Öte yandan, ordunun hemen hemen her isteği olumlu karşılanmaya başlanmıştı; çünkü Abdülhamit ordunun denetimi dışına çıkacağından korkuyordu... Abdülhamit artık yavaş yavaş kötü idarenin meyvelerini toplamaya başlıyordu. Kaynaşmanın bir diğer sebebi de 1907’de Osmanlı imparatorluğunun içine düştüğü ekonomik bunalımdı. Ama Jön Türk propagandasının artık etkisini göstermeye ve gerek asker, gerekse sivil halkın hoşnutsuzluğundan alabildiğine yararlanmaya başladığı muhakkaktı. Özellikle Abdülhamit’in yıllardır Anadolu’ya siyasi sürgün olarak gönderdikleri hükümeti halkın gözünden düşürmekte oynadıkları rol çok önemlidir”... (Ramsaur, 2007, s. 154-155).

Görüldüğü gibi hareketlenmedeki spesifik olayların başında ordudaki hareketlenme, idari yozlaşma ve ekonomik bunalım gelmektedir. Özellikle de ekonomik yoksulluk düşmanlık ve saldırganlık tutumlarının oluşmasında önemli bir etkidir. Nitekim *Tarihçe-i Erzurum (1328)* adlı eserin yazarı Mehmet Nusret Efendi de olayın asıl gayesini şu şekilde açıklamaktadır:

“...Bu namla Erzurum’da üç yüz yirmi iki senesi Martının on üçüncü günü bir hadise vukua gelmişti ki, bu vukuat memâlik-i Osmaniye’de îade-i meşrutiyet teşebbüsünün başlangıcı addolunur. Mesele vergiyi şahsi ile hayvânât-ı ehliye

rüsûmunun ilgâsı buhânesiyle doğrudan doğruya istihsâl-i hürriyet için tertip olunmuştur.²” (akt. Türkdoğan, 1984, s. 462).

1904 baharına gelindiğinde, vergi yükü, kırsal kesimde köylüler, kasabalarda zanaatkârlar ve esnaf, şehirlerde ise tüccarlar için dayanılmaz bir hal almış bulunuyordu. Buna bir de vergi toplamakla yükümlü mültezimlerin keyfi açgözlülükleri eklenince durum vergi mükellefleri açısından iyiden iyiye zorlaşıyordu. Bu dönemde, bir çeşit gelir vergisi olan “temettü”nün, örneğin İzmir’de toplanması birtakım sorunlar doğurmuş, verginin toplanması süresiz askıya alınmıştı. Benzer olaylar 1905 yılının Şubat’ında Midilli’de de görüldü. Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü’nun kaldırılması isteğiyle 25 Mart 1905’de İşkodra’dan 13 Nisan 1905’de Basra’dan ve 28 Haziran 1905’de Trablusgarb’dan İstanbul’a telgraflar gelmişti. Şahsi Vergi’nin kaldırılması isteğiyle de –örneğin 14 Ocak 1906’da Kastamonu’dan ve 13 Eylül 1906’da Necid’den- Bab-ı Âli’ye telgraflar çekilmişti (Demirel, 1990, s. 11).

Anlaşılabacağı üzere vergi ayaklanmaları olarak bilinen ve 1906 yılının başlarında patlak veren olayların en önemli nedeni, Hükümet’in biri kişilerden alınacak “Şahsi Vergi”, diğeri de hayvanlar üzerine konulan “Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü” adında iki yeni veri toplama kararıydı. Gerek çeşitli istilalar ve gerek Ermenilerin sık sık çıkardıkları isyanlar, Erzurum’un ekonomik durumunu sarstı. Fakir halkın üzerine konan yeni vergiler durumlarını zorlaştırıyor ve Erzurum’da halkın galeyanı giderek artıyordu. Halkın bu vaziyetini öğrenen Paris ve diğer Avrupa memleketlerindeki Jön Türkler, hükümeti yıkmak için bunu bir vesile ittihaz edip, Rusya yolu ile gizlice, Erzurum’a propaganda içerikli yayımlar yollayarak halkı hükümete karşı yönlendiriyorlardı (Demirel, 1990, s. 6).

Klasik toplumsal hareketler sosyolojisi, değişimin gerçek dinamiğinin toplumda değil tarihte yattığını ileri sürmektedir. Bazı tarihselci öngörüler ışığında tarihin önceden belirlenmiş kurallarına göre ilerleyen bir toplum tasavvur eden klasik yaklaşım, toplumsal hareketleri belirli evreler çerçevesinde ele almakta ve bu hareketleri süregiden yapısal değişimlerin sadece birer yansıması olarak nitelendirmektedir. Diğer bir deyişle bu paradigmanda toplumsal hareketler, sosyal ve ekonomik kriz zamanlarında ortaya çıkan birer “ateş” gibidir. Bu tip bir açıklamanın altında yatan iddia ise, değişime neden olanın toplumsal hareketler

2 Mehmet Nusret Efedi’ye göre, 13 Mart 1322 olayı aslında doğrudan doğruya hürriyetin ilanı ve meşrutiyetin yeniden teşkili amacını gütmektedir. Hayvanat vergisi ve diğer şahsi vergilerin kaldırılması gibi isyancılar tarafından ileri sürülen sebepler tek başına hadisenin aydınlatılması konusunda yeterli değildir.

değil, tarihsel zorunluluk olduğudur (Çayır, 1999, s. 13-14).

Toplumsal hareketlerde yapısal durumdan kaynaklanan sebeplerin uzun süreli yapısal bir gerginliğe dönüşmesi ve bunun da bir harekette vücut bulması neredeyse kaçınılmazdır. Nitekim yapısal çöküş sonucu ortaya çıkan rahatsızlık, hayal kırıklığı ve saldırganlık duygusu bireyi kolektif davranışa katılmaya yöneltir. Erzurum’da da orduda başlayan ve sivil halka da sirayet eden ve temelinde ekonomik bir hoşnutsuzluğun olduğu görülen durumda da ortaya çıkan düşmanlık ve saldırganlık durumlarının; reform hareketlerine, ihtilalci ayaklanmalara yol açtığı da bilinen bir gerçektir. Zira sürekli artan vergiler nedeniyle şehirde kıtlık ve parasızlık nedeniyle ticaret neredeyse tamamen durmuştu. Nitekim bu olayda da ilerleyen bölümlerde daha net görüleceği üzere tepki oluşturma şeklinde başlayan hareketlenmenin giderek şiddetini ve dozunu artırdığı ve sonuçta ihtilalci bir şekle bürünerek yapısal durumun da değiştiği ortaya çıkacaktır.

2. 3. Umumileşen Bir İnançın Gelişmesi ve Yayılması

Yapısal gerginlik yoluyla ortaya çıkan durumu yeniden düzenlemek için birtakım girişimler gerekir. Zira böyle bir durum, hiçbir önlem alınmadığında olası eylemciler için bir anlam taşıyabilir. Bu anlam; düşmanlık, inanç ve istekle doyumlu olma gibi gerginliğin kaynağını belirleyen yaygınlaştırılmış bir inanç sistemiyle sağlanabilir.

Buna göre; 1906-1907 yılları arasında Can-Verir teşkilatının Anadolu, özellikle Erzurum yöresinde olgunlaştırmış olduğu ayaklanmalar, merkezi otoritenin yıkılmasının ancak halkın eylemlere katılmasıyla gerçekleşebileceği felsefesinden kaynaklanmaktadır. Bu felsefenin temelinde, geçmişte Osmanlı tarihinin belirli döneminde merkezi otoriteye yönelik bazı sosyo-politik eylemlerin başarısızlığı kadar, dış ülkelerdeki ihtilalci yeraltı faaliyetlerin etkisini de hesaba katmak gerekir. Can-Verir teşkilatı, aynı zamanda Osmanlı toplum yapısında 19. yüzyılın sonlarına doğru filizlenen yerli iktisadi güçlerin merkezi otoriteye karşı ayaklanması, hatta siyasi rejim değişikliklerine yol açabilecek bir seviyeye ulaştığını da kanıtlamaktadır. Osmanlı toplum yapısında ortaya çıkan bu yeni burjuva sınıf, görüleceği gibi merkezi otoriteye karşı düzenlenen birçok eylem kalıplarını yönlendirmede, “taşra”nın sesini duyurmada etkin rol oynamışlardır. Bu sebepten, Can-Verir teşkilatı, aslında “merkez-çevre” modeli içinde çevrenin yeni burjuvazi sınıfının önderliğinde merkeze karşı ayaklanmasının

da bir ifadesidir (Türkdoğan, 1984, s. 577-578).

Yaygın propaganda çalışmalarına daha 1905 yılında başlamış olan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yurtdışında bastığı gazeteler ülkeye kaçak olarak sokulmakta, şehir ve kasabalarda yaygın olarak dağıtılmaktaydı. Bu tür yayınlardan özellikle ikisi –Mechveret ve Şura-yı Ümmet- yaptığı devrimci propaganda ile kurulu düzenin itibarını halkın gözünde düşürmekteydi. Yurtdışından gizli olarak yurda sokulan gazete ve broşürler şehirden şehre taşınmakta ve dağıtılmaktaydı. Bunlar yalnızca İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Paris'te bastığı yayınlar değildi. Ayrıca, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal çıkmaza sütunlarında geniş yer ayıran ve Rusya'da –özellikle Kafkasya ve Azerbaycan'da- çıkan bazı Müslüman ve Ermeni gazete ve dergileri de tüm Doğu Anadolu'da bulunabiliyordu. Bu bölgede devrimci gazete/dergi dağıtımı ve İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezi ile olan haberleşme büyük ölçüde Kars Postahanesi Müdürü ve aynı zamanda Rusya'da kuryelik görevini yürüten Ermeni Çarpan aracılığıyla gerçekleştiriliyordu (Kansu, 1990, s. 66-67). Böylece ülkenin çoğu yerinde özellikle de doğuda bu yayınların okunması aracılığıyla aktif bir devrimci haberleşmenin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

Kalabalık halk topluluklarının iktidar sahiplerine bazı konularda değişim istediğini göstermek amacıyla halkı veya en azından halkın bazı kesimlerini harekete geçirmeye çalışan oluşumlar olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal hareketler, halk desteği olmaksızın güçsüzdür ve faaliyetleri de etkisizdir. Pek çok aracın arasında halkın çoğuna ve potansiyel protestoculara ulaşabilecekleri en önemli araç ise şüphesiz ki basındır. Bu noktada haberleşme, mevcut durumdan haberdar olunması, kamuoyunun oluşması ve nihayetinde toplumsal bir hareketin de ortaya çıkmasında oldukça önemlidir. Toplumsal hareketler, çoğunlukla amaçlarına ulaşmak için yeterli kaynaklara sahip olmayan, daha çok kendiliğinden ortaya çıkan doğal örgütler şeklindedir. Bu noktada basın ve burada yer alan yazarların söyledikleri, büyük kitleleri toplumsal hareketin amaçları doğrultusunda etkileyerek, onların olaya taraf olmalarına aracılık etmekte ve sosyal eylemlerin genişlemesine ve güçlenmesine katkı sağlamaktadır.

Erzurum'daki vergilerden dolayı, meydana gelen gayri memnun durumu bir ihtilale çevirmek için ellerinden geleni yapmaya çalışan Jön Türkler, çıkardıkları tüm yayınları bölgeye sokmaya çalışıyorlardı. Mehmed Nusret yayınların Erzurum'a sokulmasını şöyle açıklıyor:

“...Erzurum'da beyne'l-ahâli galeyân-ı efkârın tezayüdünü o vakitler

Paris’te ve diğer Avrupa memleketlerinde bulunan Genç Türkler haber alarak meşrutiyetin elde edilmesine münasib bir zaman ve zemin telakki eyleyerek Rusya tarihiyle hududa oradan da Erzurum’a vesayit-i hafiye ile birçok cerâid ve resâil gönderüb halkın efkârini tenvir ediyorlardı...” (Mehmed Nusret’ten akt. Demirel, 1990, s. 13-14).

Görüldüğü üzere Erzurum’daki büyük isyana giden yolda halkın örgütlenmesinde yaygın faaliyetleri büyük rol oynamıştır. Bu şekilde yönetime karşı açıkça İttihat ve Terakki örgütü tarafından devrimci bir inanç yaratılmış; ideolojik bir amaçla halk harekete geçirilmiştir.

Toplumsal hareketin ortaya çıkması ve yayılması açısından hareketin üyeleri ile toplum arasında sürekli bir iletişimin olması gerekmektedir. Böylece toplumsal alanda bilgi alış-veriş süreci de başlamış olacaktır. Ancak yine de iletişim, tek başına toplumsal bir hareketin ortaya çıkması için yeterli değildir. Bu nedenle iletişimin en önemli özelliği hem harekete katılanlar hem de hareketin dışında kalanlar için ortak değerlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmasıdır. Politik ve sosyal bir dünyada yaşayan toplumsal grupların kendi kimliklerini topluma kabul ettirmeye çalışmasında toplumun bilgilendirilmesi son derece önemlidir. Böylece tarihsel duruma, ideolojik geleneğe ve başka sosyo-kültürel koşullara göre sosyal gruplar ile toplum arasında karşılıklı bilgi alış verışı de başlamış olacaktır.

2.4. Hızlandırıcı Etkenler

Hızlandırıcı faktörler, kolektif hareketi ateşler. Genellikle olumsuz koşulları ifade eden bu faktörler, dramatik olayların ortaya çıkmasına neden olurken, kolektif hareketler için somut yerleştirmeler de yaratır. Böyle bir olay, korku ve düşmanlıkların altında yatan genelleştirilmiş bir inancın kuvvetlenmesini veya onarılmasını doğurabilir. Böylece, inanca bir gerçeklik boyutu kazandırılmış olur.

Bu çerçeveden olaya baktığımızda dönemin yapısal koşulları içerisinde hızlandırıcı faktörler olarak şunları gösterebiliriz: İsyanın çıktığı devirlerde devlet maliyesinde gelirler giderleri karşılamıyordu. Böylece maliyede açık gündün güne büyüyordu. Bunun yanında maliyenin kaynağı olan, halkın da ekonomik durumu iç açıcı bir manzara arz etmiyordu. Doğu Anadolu’da halkın durumu daha da fena idi. Bölge halkı geçim sıkıntısı yüzünden göç ediyordu.

Hükümetin maliyeyi düzeltmek için koyduğu hayvanat-ı ehliye rusûmu ve vergi-i şahsi Erzurum ve çevresi halkı için yeni bir yük getirmişti. Bilhassa şehir halkı vergi-i şahsi'den rahatsız olmakla beraber köy ve nahiye ahali ile hayvan tüccarları daha ziyade hayvanat-ı ehliye vergisinden hoşnutsuzluk duyuyorlardı. Geçimlerinin yarı yarıya hayvancılıkla temin eden Erzurum halkına bu vergi şüphesiz ağır bir yük getirmişti (Demirel, 1990, s. 9-10).

Münip Yıldırğan'ın "1320-1324 Erzurum İsyanı" adlı hatıratını Nazım Nazmi Ören'in kaleminden hem Osmanlı Türkçesi hem de transkripsiyonu ile aktaran Türkdoğan (1987, s.26) konuya ilişkin şu bilgilere yer vermektedir:

"Bu isyan aşağı yukarı 1904 senesi içinde başladı, iki sene devam etti. Aşiret "Hamidiye Süvari Alayları Teşkilâtı"ndan evvel Erzurum için "dualıdır, beti-bereketi vardır" denirdi. Erzurum bir hudut şehri idi, ordu merkezi Erzincan'da ise de, çoğunluğu Erzurum'da idi. Bu ordunun yiyeceğini içeceğini Erzurum ve civarı temin ediyordu...bu ordunun büyük bir kısım malzeme ve techizatını da Erzurum'un esnaf ve sanatkârları tedarik ve temin ederlerdi. Civar vilayet merkezlerinde bulunmayan hastaneler, mektepler, kışlalar Erzurum'da bulunurdu.

Erzurum doğunun en zengin, en mesut şehri idi. Bu hudut şehri dosta düşmana karşı gürül gürül gürlendi... Gerçi aşiret "Hamidiye Süvari Alayları Teşkilâtı" bu dualı memlekete bir harp gibi girmedi, bir verem gibi sinsi sinsi, gizli gizli girdi ve yavaş yavaş ciğerlerini kemirerek, onu bir sarı gül gibi soldurdu... Şehir çöküyor ve küçülüyordu, artı geçinmiyor, aç kalıyordu. İsyandan biraz evvelki günlerde şehir aç, köy aç, ordu aç ve çıplaktı. Artık asayiş hiç kalmamıştı... Bu dumanlı hava Ermeni komitacılığı teşkilatının genişlemesine yarayan bütün unsurları içinde yaşatıyordu. "Bizim bilgimiz Paşalar'da bile yok" diyerek, komitacıları köylerine sokmayan Ermeniler şimdi bir miktar tefenk (tüfek) ve cephaneye için onların gözlerine bakıyor ve varlarını yoklarını onların emirlerine terk ediyorlardı. Doğu, Erzurum isyanının patlayacağı günlerde ateş almış yanıyordu. Tam zamanı imiş gibi, İstanbul'da bu sıralarda büsbütün çıldırmıştı... Paradan başka gözü hiçbir şeyi görmüyordu. Para azaldıkça onun kuduzluğu artıyordu. Taşradaki valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar, defterdarlar, muhasebeciler, mal müdürleri, jandarmalar, hatta orduya mensup müfrezeler, hep

para ile meşguldüler. Telgrafhaneler geceli gündüzlü hep para için çalışıyordu. Mâbeyn-i Humâyûn’da Vezir-i Âlî semirlerden birinin riyasetinde Komisyon-ı Âlî adı ile bir komisyon teşekkül etmişti. Komisyonun para hakkındaki bütün emirleri İrâde-i Seniye kuvvetini haizdi. Bu Komisyon-ı Âlî gûya Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye maliyesini islah ve Avrupa devletleri maliyesi derecesine yükseltecekti. Konulan usul kısa ve basitti: Devlete ait olan bütün vergiler ve alacaklar bilâ kayd ü şart derhal tahsil edilecek ve fakat Komisyon-ı Âlî’den emir çıkmamış kimseye on para verilmeyecekti. Komisyon-ı Âlî’den kolay kolay ita emirleri çıkmıyordu. Çok geçmedi hastanelerde ölen bazı askerlerin Komisyon-ı Âlî’den emir alınmadığı için kefensiz olarak toprağa gömüldüğü işitildi. Bu hadise pek asker canlısı olan Erzurumlular’ın ruhunu alt üst etti ve tam bu sıralarda, hayvanat-ı ehliye ve vergi-i şahsi diye iki verginin ihdas edildiği haberi gazetelerle ilan edilmesin mi? İşte bu ilan bardağı taşıran son damla oldu, Erzurum isyan etti”.

“Müftü halkın huzursuzluğunu Erzurum Valisi Mehmed Ata Bey’e ilettilse de vali halkın isteklerine kulak asmadı ve vergilerin kaldırılmasının mümkün olmadığını, kendisinin de vergileri toplamaya kararlı olduğunu söyledi. İsteklerinin reddedilişi üzerine halk, kurulu düzeni hedefleyen şiddetli bir gösteri düzenledi. Yerel polis örgütü ve jandarma, halkın üzerine ateş açarak birçok kişinin ölümüne neden oldu. Bu şiddet hareketiyle iyiden iyiye dehşete kapılan halk, şiddete şiddetle karşılık vererek pek çok jandarma ve polisin yanı sıra, Jandarma Kumandanını da öldürdü” (Kansu, 1990, s. 55).

Uzunca bir süredir huzursuzluğu artan Erzurum’da, yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı üzere toplumsal hareketin görünürde sebebi söz konusu iki vergiydi. Halkın zaten uzunca bir süredir mücadele ettiği açlık ve ordunun artan yükü, toplumu adeta patlamaya hazır hale getirmişti. Geline bu noktada ufak bir olay veyahut da söz, kitleyi harekete geçirmek için yeterlidir. Zira dramatik olayların ya da krizlerin sosyal değişikliği tetiklediği bilinen bir gerçektir. Genellikle bu aşamada ortaya çıkan kolektif şuur, Le Bon’un kalabalıklar psikolojisi ya da sürü psikolojisine benzer mahiyette irrasyonel de olabilir. İlerleyen süreçte ortaya çıkan şiddet olayları ise karşı şiddeti doğurmuş ve böylece Erzurum’da toplumsal hareket bir isyan ve devrimci harekete doğru evrilmiştir.

2.5. Eylem İçin Katılanların Seferber Kılınması

Burada seferberlik, daha ziyade sosyal organizasyonun oldukça belirli bir hedefe göre biçimlenmesi ve odaklanması anlamını taşır. Bir kere belirleyici unsurlar ortaya çıkınca, öteki arta kalan unsurlar grup hareketini oluşturmada artı bir etki yaratabilir. Örneğin Smelser'e göre, toplumsal bir harekete hareket mensuplarının katılımı ancak etkili bir liderlik yoluyla sağlanabilir (Marshall, 1999, s. 418).

Erzurum'da halkın bir süreden beri olgunlaşan hoşnutsuzluğunun nasıl eyleme ve toplumsal harekete dönüştüğünü Türkdoğan'ın aktarımlarından şöyle anlıyoruz:

“Aslında Erzurum isyanı çok gizli ve belirsiz bir şekilde başlamıştır. Bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi, halkı harekete geçirecek şartlar çoktan oluşmuştu. Zira herkes gırtlığına kadar dolmuş; asker, sivil, memur herkes o adımın atılmasını bekliyordu. Fakat çokluk çok tecrübesizdi. Bu durumda imdada eski bir usul yetişmişti. Bir Mahzar-ı Umumi yapılması fikri ortaya çıkmıştı. Bir gün ve adeta hep birden mahalle mahalle birer mahzar-ı umumi tanzimine başlandığı görüldü. İhtiyarlar, alimler, zenginler bile bu mahzar-ı umuminin yapılıp valiye takdim edilmesini muvafık buluyorlardı. Kaynaşma ve hiddet en çok orta halli ve şehrin en kalabalık halkı arasında görülüyordu. Bunlar “büyük baş hayvanlar için de insanlar için de koyun gibi vergi verelim” amma bu paralar nereye gidiyor? İşte askerin ayağında don yok, kıçı görünüyor; işte memur aç, sefil ve parasızlık yüzünden hırsızlık yapıyor. İşte asayiş yok. Ticaret durdu. Rahat yok, işte bıçak kemiğe dayandı. Evet verelim, verelim amma bunun nereye gittiğini hiç sormayalım mı? Diyordu...” (Türkdoğan, 1987, s. 27-28).

“Mahzar-ı Umumu iki üç satırlık bir arz-ı halden başka bir şey değildi. Mahalle mahalle bütün şehrin 18 yaşına gelmiş ve yetmiş bulmuş olan bütün erkekleri ayrı ayrı bu defterlerde imza mühür ve parmaklarını basacaklar ve o iki satırlık arz-ı hal ile bu defterleri Vali'ye takdim edeceklerdi. Mahzar bu idi. Arz-ı halde şunlar vardı: 1. Erzurum'dan her ne suretle olursa olsun bundan sonra İstanbul'a para gönderilmeyecek. Bütün mahalli ihtiyaçlara ve ordunun

ihtiyaçlarına sarf olunacaktır.

2.Hayvanat-ı ehliye ve vergi-i şahsi kanunlarından bu hudut mıntıkası istisna edilecektir.” (Türkdoğan, 1987, s. 28).

“O zamana kadar sadece Erzurum değil İstanbul bile grevin ve müttefikin ne olduğunu tam olarak bilmezdi. O gün kendiliğinden Erzurum, tarihinin ilk grevini yapmıştı. Ne esnaf, ne tüccar hiç kimse dükkânlarını, tezgâhlarını açmamışlardı. Mekteplerin dahi kapıları kilitli kalmıştı. Memurlar bile vazifeleri başına gitmemişti. Halk kendiliğinden Vali konağı meydanına yürümüştü. Herkes sapsarı, hava ölüm ve kan kokuyordu. Hükümetin bütün polis ve zaptiyeleri birer manken halinde oldukları yerde mihlanıp kalmışlardı. Vali’nin konağı hükümet meydanının güney batısındaki köşede idi. Muhafızsız ve muhafazasız kalan bu konak ölümle göz göze gelmiş gibi çok tehlikeli bir vaziyete girmişti. Bu an çok tehlikeli bir andı. Bir dakika daha geç kalınsa idi o günkü güneş mutlaka son ziyalarını bir takım insan cesetleri ve kanları üzerinde gezdirdikten sonra ancak batabilecekti” (Türkdoğan, 1987, s. 29).

“Daha ne duruyoruz” diye çıkacak bir sesle bu konak birkaç dakika içinde içindekilerle beraber yerle bir olabilirdi. Bereket versin Hamid Bey Hızır gibi imdada yetişti. Hamid Bey Erzurum’un çok hürmet ettiği meşhur Kurt İsmail Paşa ailesinin mensuplarından bir zaptiye zabiti idi...Hamid Bey, Vali Paşa’nın iki kişi istediğini ve onlarla görüşeceğini bağırarak ahaliye tebliğ etti. Önden iki kişi içeri daldılar. Nihayet girenler sahanlık denilen balkonda tekrar göründüler ve elleriyle “susun” işareti verdiler. Biri balkondan bağırdı:

“Bu gece sürgüne gönderilenler, bugün geri getirilmezler ise, halk sizi parçalayacak”dedik. Vali: “Padişah böyle emretti, ne yapalım” dedi. “Padişahın emri sizi halkın elinden kurtaramaz” dedik. Başka çare kalmadığını görerek Ilıca’ya, Işıklı’ya telgraflar çekti. “Gözünüz aydın, sürgünlerimiz güneş açmadan dönüp Erzurum’a geleceklerdir”.

Şimdi de halk dönecekleri karşılamak için hazırlığa başladılar, sürgünler döndü. Ertesi gün bütün dükkânlar ve işyerleri tekrar açıldı. Sanki ne testi yuvarlanmıştı ne de su dökülmüştü. On gün

sonra halk gene yere yer kaynaşmaya başladılar. Nefyedilenler Vali konağı basılarak hükümetin elinden alınmıştı. Fakat ondan sonra... Fakat asıl istedikleri nerede kalmıştı? Aradan on gün geçtiği halde neden bir “ha” veya “yok” diyen ortaya çıkmıyordu. Bu böyle olamazdı. Belki İstanbul cevap vermişti de Vali nedense bu cevabı halka bildirmiyordu. O halde doğrudan doğruya Padişah’a dert yanmak icab ediyordu. Şehrin ileri gelenleri toplandılar, aşağıdaki kararları verdiler ve bu kararları mahalle muhtarlarıyla o akşam ve o gece bütün evlere anlattılar.

“Vali konağının meydanında toplanıldığı zamanda olduğu gibi yarın sabahtan itibaren bütün dükkân, yazıhane ve iş yerleri kapanarak, yalnız fırınlar, kapalar, aşçılar, hamamlar açılacak. Müslüman, Hıristiyan kimse kimseye el ve dil dokundurmayacak, halk sükûnetle telgrafhane meydanına toplanacak ve telgraf başına istenecek olan Padişahımızdan muvafık cevap alınmadıkça meydandan kimse ayrılmayacak”. Bu kararı şehirde o gece duymayan kalmamıştı. Erkenden telgrafhane meydanı ve civarı insanla dolmuştu. Şehirde bütün dükkânlar kapanmıştı.

Askerin de isyan eden halka hiçbir müdahalede bulunmadığını şu notlardan anlıyoruz: ...” Fakat gelen asker sağduyusu ile halkın ne istediğini ve kendisinin menfaatinin ancak halk ile birleşmekte olduğunu anladılar ve tüfenklerinin namlularını yere doğru çevirdiler. Halk. Asker birbirine karıştı ve öpüştüler... Telgraf başındaki heyet şimdi Yıldız’dan ziyade halkı yola getirmeye mecbur olmuştu. Nihayet Müftü Fethullah Efendi’ye haber saldılar. Ahali onu çok sever ve sayardı. O gelirken meydan görülmemiş bir alkış tufanı içinde kaldı. Bir müddet böyle geçti. Akşamüzeri münadiler Mabeyn Baş Kâtibi Arap İzzet’in telgraf başına geldiğini ilan ettiler. Bu haber bilakis halkın hiddetini büsbütün kamçıladi. Halk coştı ve bağırıldı: “ Arap İzzetler yerin dibine girsin, biz Padişahımızı istiyoruz, Padişahımızı...”

“Gene dakikalar kıymetlenmeye başladı. Bu sırada bir işaret veya bir “daha ne bekliyoruz” sözü ile bu halk telgrafhaneyi hatta Vali’nin konağını yakar ve yıkabilirdi. Daha sonra Müftü Efendi’nin şu açıklaması okunur: “Padişahımız, Erzurum halkına selam ediyor.

Bütün isteklerimizi kabul etmiş. Hatta Nazım Paşa’yı bile Valilikten etmiştir. Bu yarın resmen tebliği edilecektir. Zat-ı Şahaneleri daha büyük devlet ve millet işleriyle meşgul oldukları için telgraf başına gelememişlerdir.” Vaziyet bir anda değişti. Şimdi meydan alkışlar ve Padişahımız çok yaşa sesleriyle dolmuştu. Telgrafhanedeki heyet alkışlar arasında ve akşamın karanlıkları içinde oradan ayrıldılar... Ertesi günü Mabeyn Baş Katibi tarafından Erzurum Müftülüğü’ne şu mealde bir irade tebşir olundu:

“Hayvanat-ı Ehliye vergisi ile Vergi-i Şahsi’nin şimdilik, Erzurum vilayeti halkından tahsil edilmemesi ve diğer varidat ve tahsilâtın mahalli ihtiyaçlara sarfiyle Vazi Nazım Paşa’nın azli ve yerine...”

“Bu tebşir halk için bir yem borusu yerine geçti. İsyân durur gibi oldu ve bir müddet sonra gene fakat bir feveran halinde ateş aldı. Bir sabah yeni Vali’nin bu defa Müftü Fethullar Efendi de dâhil şehirden on beş kişiyi o gece desiselerle Gürcü Kapısı karakoluna toplandırarak İstanbul’a sürdüğü haberi ortalığa yayıldı. Bu ses kime çarptıysa onu serseme çevirdi. Aman yarabbi yaşlı başlı, akli başında şair, edip, fâzıl zannedilen ve ona göre hürmet gören Vali’ye ne oldu? Bunu kim böyle yoldan çıkardı? İstanbul ne emir verdi? Ve bu emri bu adama kıyarak nasıl verdi? Ellerinde sopa, balta, satır, kadınların sokağa döküldüğü görüldü... küçük sokaklardan büyük caddelere dökülen halk bir sel gibi valinin konağına ve Gürcü Kapısı Polis karakoluna akmağa başladı... Halkın böyle sükûna bürünerek mütevekkil bir eda ile yürüyüşünü, bir defa da bir yağmur duasına çıkıldığı zaman görmüştüm... Bir aralık Vali’yi parçalamışlar, ayağına ip takmışlar, sokaklarda sürüyorlarmış, sözü şayi oldu. Hayır, parçalanan Vali değilmiş Gürcü Kapısı karakolu komiseri Gani, belki bir polis neferi imiş, havadisi yayıldı. Bu meşum haberler yalan değil yanlış idiler.

Erzurum isyanında-ortada hiçbir bakı kalmadığı halde- hiç kimsenin parasına, malına, mülküne, ırzına, namusuna tecavüz vukua gelmemiştir. Vali’nin evine girenler bile onun hiçbir eşyasına el dokundurmuşlardır. Bu son yangın birden bire ve kendi kendine parlamış ve nasıl parlamışsa, öylece gene kendi kendine sönmüştü. Şehir iki gün bile eski yaşayışını bırakmamıştı. Ertesi günü gene dükkânlar açıldı, gene alışveriş başladı. Memurlar vazifelerinin

başlarına gittiler, alaylar, taburlar, aynı saatte talime çıktılar. Mahpushane nöbetçileri gene yerlerinde beklediler. Ezanlar gene tam zamanlarında okundu. Çanlar gene tam saatlerini çaldı. Herkes soğukkanlılığını muhafaza etmişti...”

Önemli farklılıklarına rağmen bütün kolektif davranış teorilerinin şu ortak varsayımlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle iki farklı davranış biçimi vardır: kurumsal geleneksel ve kurumsal olmayan kolektif davranış. Kurumsal olmayan kolektif davranış mevcut sosyal normlara dayanmayan ve tanımlanmamış ve yapılandırılmamış durumları karşılamak için oluşturulan davranıştır. Bu durumlar ya sosyal kontrol organlarında ya da entegrasyon düzeyinde yapısal değişimler sonucu ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik çöküş açısından anlaşılabilir. Yapısal çöküş sonucu ortaya çıkan rahatsızlık, hayal kırıklığı ve saldırganlık duygusu bireyi kolektif davranışa katılmaya yönelir. Kurumsal olmayan kolektif davranış, ani kalabalık hareketinden sosyal hareketlerin oluşumuna doğru evrilen bir hayat döngüsüne sahiptir. Bu döngü içinde hareketin ortaya çıkışı ve büyümesi (söylenti, hızla büyüyen tepki, şayia gibi) kaba iletişim süreçleri sonucunda ortaya çıkar. Bu varsayımlar çerçevesinde kolektif davranış teorisyenleri, toplumsal harekete bireysel katılımı, hızlı toplumsal değişimlere verilen tepkiler temelinde açıklamışlardır. Bu gelenekteki her teorisyen tabii ki kolektif davranışı, değişime verilen irrasyonel ve anormal tepki olarak değerlendirmemektedir. Bununla beraber tüm teorisyenler, kalabalığı kolektif davranışın anatomisindeki en basit atom olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmelerin yanı sıra söz konusu teorisyenler özellikle de çöküşe verilen psikolojik tepkileri, kaba iletişim biçimlerini ve gelip geçici amaçları vurgulamaktadırlar. Bu da kolektif davranışı, değişime gösterilen irrasyonel tepki olarak değerlendirme yönünde dolaylı bir önyargıyı oluşturmaktadır. İşte günümüz teorisyenlerinin eleştirileri de kitle toplumu teorisi ve Smelser’in yaklaşımında çok açık olan bu önyargıya yöneliktir (Cohen, 2000, s. 111-112).

Erzurum’da görülen toplumsal hareket görünümüne ilişkin yukarıda yer alan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, bir hareketin oluşması için ilkin oluşum faaliyetlerine katılacak bireylerin problemlerin ne olduğu ve nasıl çözülmesi gerektiği konusunda ortak inanç/fikir geliştirmesi gerekmektedir. Ayrıca, insanların bir konuya dikkatini çekecek, öfkelendirecek olaylar da ortaya çıkabilir. Örneğin, günümüzde çevre kirlenmesini çözmek isteyenlerin bir çevre faciası/kazası sonrasında önemli bir propaganda ve eylem faaliyetine katılmaları yönünde insanları ikna etmeleri daha kolay olacaktır. İncelediğimiz olaya

ilişkin ise; zaten uzunca bir süredir bozulmaya başlayan ekonomi, ordunun ağır yükü, şahsi ve hayvan vergisi ve nihayetinde de şehrin sevilen müftüsü başta olmak üzere şehrin önde gelenlerinin tutuklanması oluşum evresini çoktan tamamlamış olan halkın artık sokakta var olma aşamasıdır. Sonraki aşamada ise benzer yönde düşünen insanların harekete geçirilmesi ve yönlendirilmesi gerekmektedir ki bunu da söz konusu incelemede arz-ı hal ve imza kampanyası ile görmekteyiz. Daha sonra bu faaliyetleri koordine etmek için aralarında bir iletişim ağı, bir örgüt ve hatta lider gereklidir. Toplumsal hareketlerde lider ve dönüşümlü liderlik çok önemlidir. Harekete katılanların sevk ve idaresinde, rasyonellik ve irrasyonellik arasındaki ince çizginin korunmasında ve hareketin amacının muhataplara doğru aksettirilmesinde lider önemli rol oynar. Erzurum hareketinde de lider olarak Müftü Efendiyi daha sık görmekteyiz. Erzurum’daki vergi ayaklanması başından beri diğer şehirlerdeki ayaklanmalara göre hem daha iyi örgütlenmiş, hem de daha geniş bir kitleye yayılmıştı. Erzurum’daki hareket yalnızca adaletsiz vergilendirmeye karşı bir isyan olmaktan çıkmış, kurulu düzenin şiddetle reddedildiği devrimci bir harekete dönüşmüştü.

3. SOSYAL DENETİM

Sosyal denetleme, önceki belirleyicilerin birikmesini yasaklayan, engelleyen hatta müdahale eden karşıt belirleyicilerin araştırılması demektir. Toplumsal hareketlerde ortaya konan tepki ve bunun ışığında sürdürülen protesto, boykot ve propaganda gibi kolektif faaliyetler, hiç şüphesiz ki hükümet ve onun baskı araçları tarafından ve hatta hareketten çıkarları zedelenebilecek kimi çevreler tarafından engellenmeye çalışılabilir. Erzurum olayında da hükümet adına yetkiyi kullanan Vali tarafından hareketin bastırılma sürecini şu şekilde görmekteyiz:

“Mehmet Ata Bey gelinceye kadar Valilik görevini Nazım Paşa’dan devralan Dördüncü Ordu Müfettişi Ferik Şevket Paşa’nın vergilerin şimdilik kaldırıldığını ilan etmesine rağmen olaylar devam etti. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti huzursuzluğun nedenlerini incelemek üzere Erzurum’a Şura-yı Devlet üyelerinden Mustafa Bey ve eski Muş Mutasarrıfı Hüsnü Bey’den oluşan bir heyet yollamak oldu. Heyetin İstanbul’a gönderdiği rapora göre isyan kesinlikle tek bir merkezden yönetiliyordu. Daha önce Diyarbakır Valisi olan Mehmed Ata Bey 3 Mayıs’ta Erzurum’a geldi. Vali

halkın ödemeyi reddettiği verileri toplama emrini verdi. Tüm bunlara ek olarak devrimci ayaklanmayı bastırmak için elebaşları hakkında kovuşturma başlattı (Mehmet Nusret Efendi'den akt. Kansu, 1990, s. 51). İstanbul'dan verilen kovuşturma emrinde ayaklanmanın tek bir merkezden-İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Paris'teki merkezinden- yönetilmekte olduğuna dikkat çekilerek, soruşturmanın bu yönüne özellikle önem verilmesi isteniyordu” (Demirel, 1990, s. 16).

“Erzurum görünüşte sakindi; fakat devrimci örgüt heyecanından hiçbir şey kaybetmemişti. Devrimci örgüt o denli tanınmış ve sevilmişti ki taraftarları açıkça İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi olduklarını söyleyebilmekteydi. Bu, devrimci hareketin Erzurum'da ne kadar kurumsallaşmış olduğuna işaret eden önemli bir noktaydı. 1907 yazında Saray casuslarının da saklanmak zorunda kalmasıyla birlikte Erzurum'da Sabah-ül Hayr adında hayli revaçta olan aylık bir devrimci dergi yayınlanmaya başladı” (Kansu, 1990, s. 78).

“1907 yılının yaz ayları boyunca Erzurum'daki devrimci faaliyet yeni bir ivme kazanmıştı. Devrimcilerin yayınladığı Sabah-ül Hayr gazetesi bir an önce meşruti rejimin kurulmasını savunuyordu. Binlerce devrimci broşür ve el ilanı sokaklarda dağıtılıyordu (Kansu, 1990, s. 81-82).

Devrimciler yaptıkları sürekli baskı sonucu Eylül ayı sonunda Vali Mustafa Nuri Bey'in istifa etmesini ve şehri terk etmesini başardılar. Şehir halkı yeni Vali henüz Erzurum'a gelmeden Saray'a telgraf çekerek Vali Vekili Ali Bey'in vergileri tahsil etmekte ısrarı ile adaletsiz tutumunu ve memurların zalimane hareketlerini protesto etmişler, ayrıca Müftü'nün Erzurum'dan sürülmesine de sert tepki göstermişlerdi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi Kasım ayında şehir sokaklarında bir bildiri dağıtarak mevcut “baskıcı ve mutlakiyetçi hükümet şeklini” devirmek için her dine mensup Osmanlı vatandaşlarını birleşmeye davet etti. Devrimcilerin amacı “yeni bir anayasa, özgürlük, adelet ve bir temsili meclis” idi” (Kansu, 1990, s. 83-84).

“Vali Abdül Vehab Paşa'nın daha önce meydana gelmiş olaylar ve son olarak da dağıtılan bildiri üzerine yoğun bir soruşturmaya başlamasıyla 25 Kasım günü elli-altmış kişi devrimci propaganda

faaliyetinde bulunmakla suçlanarak tutuklandı. Tutuklananlar arasında Erzurum’un önde gelen ve tanınmış, zengin, dava vekillerinden Seyfullah Efendi, Hüseyin Tosun gibi şehrin önde gelen isimleri yer alıyordu. Erzurum’daki arama ve tutuklamalar büyük bir hızla devam etti ve kısa sürede toplam tutuklu sayısı doksan ikiyi buldu. Polisin tutuklulara işkence yaptığı ve gözaltında bulunan iki kişiyi bu yüzden öldüğü haberlerinin yayılması üzerine, yüz kadar Erzurumlu kadın ellerinde sopa, balta ve satırla sokağa döküldü ve bir protesto gösterisi yaparak yabancı devletlerin Erzurum’daki Konsoloslarıyla görüştü. Erzurumlu kadınların bu girişimi sonucunda seksen tutuklu salıverildi ve polisin gözaltındakilere yaptığı işkence durduruldu” (Kansu, 1990, s. 86).

“Taşımacılık yapanlardan tüccar Serdarzade Sıtkı Bey, Van Valisi’nin Erzurum’daki yetkililere yaptığı ihbar sonucu 27 Şubat’ta Erzurum’da tutuklandı. Sıtkı Bey Erzurum’da Hüseyin Tosun, Durak Bey ve Hoca Seyfeddin Efendi ile birlikte İttihad ve Terakki Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin önde gelen üyelerinden biriydi. Tutuklanmasından hemen sonra Erzurum’daki devrimci örgütün talimatıyla hareket ettikleri anlaşılan bir grup gösterici, Vilayet Konağı önüne yürüyerek Sıtkı Bey’in tutuklanma nedenini sordular. Serdarzade Sıtkı Bey’in tutuklanması üzerine başlayan gösteriler 5 Mart’tan 22 Mart’a kadar aralıksız devam etti. İstek aynıydı: adaletsiz vergilerin kaldırılması. Erzurum’daki devrimci örgüt, 8 ve 11 Mart’ta İstanbul’a iki telgraf göndererek isteklerini bildirdi. Alışılacağı şekilde bu telgraflara Saray’ın cevap vermemesi üzerine, yaklaşık yirmi bin kişilik bir kalabalık, 15 Mart’ta Telgrafhane’yi kuşattı. Saray ile doğrudan yapılan haberleşme sonucunda, İstanbul’daki yetkililer durumun vehametini kavradı ve ödün vermeye razı oldu. Sürgüne gönderilen tüm devrimcilerin Erzurum’a geri dönmelerini sağlayacak bir genel af ilan etti. Ama vergi konusunda bir ödün söz konusu değildi. Fakat halkın ısrarlı direnişi karşısında daha fazla direnemeyen Saray, önce vergi oranlarında indirim gitti daha sonra da yeni vergiler bütünüyle kaldırdı. Böylelikle verdikleri mücadele sonucu isteklerini kabul ettiren Erzurum halkı normal hayata döndü” (Kansu, 1990, s. 68-70).

Nihayet padişah 25 Mart 1907 tarihli iradesi ile vergi-i şahsi ve hayvânât-ı ehliye rusûmunu tamamen kaldırdığını ilan etti. Vergiler kaldırılmış ancak ihtilal heyetinin faaliyetleri ve şehirdeki uygunsuz hareketleri yine devam etmekteydi (Mehmed Nusret Efendi'den akt. Demirel (1990, s. 44). Erzurum'da bu hadiseler Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin Erzurum Şubesinde, bilhassa Hüseyin Tosun ve arkadaşları tarafından sevk ve organize edildiği için onların asıl gayesi de anayasa ve meşrutiyetin ilanı idi. Onun için propaganda faaliyetine ara vermemişlerdi (Kars'tan akt. Demirel, 1990, s. 45). Halk artık ihtilalcilerden desteğini çekiyordu. Zira her şey son buldu, vergiler afedildi, bu ihtilalciler artık ne istiyor diye halk söyleniyordu (Mehmed Nusret Efendi'den akt. Demirel, 1990, s. 49).

“Abdülvahap Paşa, Erzurum'daki hadiseleri bastırmak için tayin edilmişti. Bu sebeple, Zeki Paşa ile de anlaşarak, isyan taraftarı bulunan subayların her birini bir yere nakil, becayiş ve terfi suretiyle sürgüne gönderdi. Hükümet isyanlarda suçlu olanları ve isyanların tertipçilerini tutuklayıp haklarında kanuni muamele yapılmak üzere, Abdülvahap Paşa'yı görevlendirmiş ve yetki vermişti. Abdülvahap Paşa, ilk önce işe isyanlara adı karışmış veya isyancıları el altından desteklemiş olan subay ve askerlerle başladı. Bunların tayinini çıkardıktan sonra suçluların tutuklanması ve şehirde asayişin temini için Erzurum'a dışardan asker getirme yoluna gitmiştir. Vali Abdülvahap Paşa, gelen bu redif askerleri ile 25 Kasım 1907 günü isyan elebaşlarını ve suçlu görülenleri tutukladı. Böylece Hüseyin Tosun ve arkadaşlarının tutuklanmasıyla da hazırlanmakta olan askeri ihtilal doğmadan boğulmuş oldu. Mahkeme neticesinde Hüseyin Tosun, kimliği anlaşıldığından Hükümetin emri ile cezasını çekmek üzere İstanbul'daki Umumi Hapishaneye gönderilmiştir. Dört kişi idam edilmiş, yirmi üç kişi müebbed mahkûm olmuş ve Sinop'a sürülmüştür. II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle başta Hüseyin Tosun olmak üzere bütün bu davadan mahkûm olanlar tahliye edilmiştir” (Demirel, 1990, s. 50-57).

SONUÇ

Tarihle ilgili akademik yazın büyük ölçüde olgulara dayansa da tarihi olaylara ilişkin yapılan tek satırlık yorumlar neticesinde olay farklı tarihsel anlatılara hizmet edebilir hale gelmektedir. Bu noktada kolektif bellek, tarihin tahrip edilmesini bireyler üzerinden değil de toplumlar üzerinden tartışır. Belleğin oluşumu ise zihinsel bir süreçtir. Belleğin toplumsallığının onun çarpıtma dinamikleriyle tahrip edilmesinin önünü açtığını belirten Schudson; geçmiş yazmanın artık masum bir eylem olmadığını, “Artık ne anılar ne de geçmiş anlatan kayıtlar nesnel kabul ediliyor. Her ikisinde de seçimler, yorumlar ve çarpıtma toplumsal olarak koşullandırılmıştır” şeklinde yazmaktadır (Schudson, 2007, s. 181).

Bu alıntıdan hareketle şunu söyleyebiliriz: Tarihimize ait pek çok belge ya aslını muhafaza edememiş ya da aslına uygun diye bilinen tercümelerin çoğunda nesnel bakış açısı etkili olmuştur. Günümüzde dahi Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çeviride tam bir anlam birliğinin sağlanamadığından söz edilince; tarihe ilişkin bellek inşasında da nesnel yargıların muhakkak etki ettiğini söyleyebiliriz. Bu çalışmada da günümüz toplumsal hareket literatürüne bulunduğumuz coğrafyaya ait önemli bir örnek teşkil edecek Erzurum vergi ayaklanmasını sosyolojik bir bakış açısından alan yazınına kazandırmak ve tarihi belleğimizi canlı tutmak amacı güdülmüştür.

Toplumsal hareket literatüründe önemli analiz kalıplarından biri olan Smelser’den hareketle yapılan incelemede; Erzurum olayının dönemin yapısal koşullarından tutun da eylem ve örgütlülük pratiklerine varıncaya kadar günümüz toplumsal hareketini yansıttığı görülmüştür. Bu çerçeveden bakınca, toplumsal hareketin oluşması için geçerli olan bir hoşnutsuzluk, bu hoşnutsuzluğun yayılması için gerekli olan unsurların (basın, dilekçe, imza vs.) söz konusu olayda da açıkça uygulandığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Anthony, S. (1996). *Toplumsal Değişme Anlayışı*, Çev. Ülgen Oskay, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek / Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Aydın, S. (2002). “İki İttihat – Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset”, M.Ö. Alkan (Ed), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buechler, Steven M. (2004). “The Strange Career of Strain and Breakdown Theories of Collective Action”, Ed. Snow, D. A.; Soule, S. A.; Kriesi, H. *The Blackwell Companion to Social Movements*, Malden: Blackwell Publishing.
- Castells, M. (1983). *The City And The Grassroots*, USA: University Of California Press.
- Cohen, R.& Rai, S. M. (2000). *Global Social Movements*, London and New Brunswick: The Athlone Press.
- Collas, A. (2002). *International Civil Society Movements In World Politics*, Cambridge: Polity Press.
- Diani, M. (2001).“Social Movement Analysis And Voluntary Action Analysis: An İdiosyncratic View” Paper For The Conference *The Third Sector From A European Perspective*, Italy: University Of Trento, 15-16 December.
- Çayır, K. (1999). “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal/Toplumsal Hareketler”, *Yeni Sosyal Hareketler*, Ed. Serkan Özburun, Yay. Haz. Kenan Çayır, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Demirel, M. (1990). *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum’da Halk Hareketleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, Haz. Hüseyin Ö. ve Güzel, C., İstanbul: Ayraç Yay.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1985), *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jasper, J. M. (2002). *Ahlaki Protesto Sanatı*, Çev. Senem Öner, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kansu, A. (2009). *1908 Devrimi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karabekir, K. (1945). *İttihat ve Terakki Cemiyeti Neden Kuruldu, Nasıl Kuruldu, Nasıl İdare Olundu*, İstanbul: TÜRDAV.
- Kendall, D. (2008). *Sociology in Our Times: The Essentials*, 8th Edition, USA: MPS Limited, a Macmillan Company
- Kessler, G.(1985). *Sosyolojiye Başlangıç*, Çev. Ziyaettin F. Fındıkoğlu, İstanbul Üniv. İşletme Fakültesi.
- Le Bon, G. (1979). *Kitleler Psikolojisi*, Çev. Selâhattin Demirkan, Yağmur Yayınevi, İstanbul
- Marshall, G. (1999). “Toplumsal Hareketler”, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev. Osman A. ve

Derya K., Ankara: Bilim ve Sanat

Ramsaur, E. E. (2007). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul: Potitif yayınları.

Reicher, S., Drury, J., Hopkins, N., Stott, C. (2001). “A Model of Crowd Prototypes”, . In C. Barker (Ed.), *Leadership and social movements*, Manchester: Manchester University Press.

Schudson, M. (2007). Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri. *Cogito*, 50, 179-199.).

Shaw, S. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (Cilt 1), İstanbul, E Yayınları.

Smelser, Neil J. (1963). *Theory of Collective Behavior*. Glencoe, IL: Free Press,

Turner, R. H. (1964). “Colective Behavior”, *Handbook of Modern Sociology*, Ed. Robert E.L. Faris, January 1, Rand McNally Publisher.

Türkdoğan, O. (2013). *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Türkdoğan, O. (1984). “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması”, *Türk Kültürü*, y.XXII.

Türkdoğan, Orhan (1987).”1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması İle İlgili Yeni Belgeler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 47.

3. BÖLÜM

5651 SAYILI İNTERNET KANUNU'NA YÖNELİK DÜZENLEMELERİN MECLİS TUTANAKLARINDA ANALİZİ: İKTİDAR GÖRÜŞLERİ¹

Prof. Dr. Gülcan IŞIK

*Ankara HBV Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım,
gulcanisik@hbv.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6296-7802>*

Dr. Öğr. Üyesi Esra SERDAR TEKELİ

*Ankara HBV Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Halkla İlişkiler ve Tanıtım,
esra.serdar@hbv.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0003-2909-4832>*

GİRİŞ

Bilgi ve İletişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, internetin toplumun her kesiminde daha yoğun bir şekilde kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Ancak bu durum, bilgi güvenliği, mahremiyet ve sosyal düzenin korunması gibi konularda yeni düzenleme ihtiyaçlarını doğurmuştur. Türkiye’de bu bağlamda 5651 sayılı İnternet Kanunu, özellikle çevrimiçi içeriklerin denetlenmesi, suç teşkil eden materyallerin kaldırılması ve birey haklarının korunması amacıyla önemli bir yasal düzenleme olarak dikkat çekmektedir.

Meclis tartışmaları, bu yasanın kamuoyuna sunuluş ve gerekçelendirme

¹ Çalışma Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Nurettin GÜZ danışmanlığında yürütülen “*Yeni İletişim Araçlarında Gözetim: İnternet Yasası ve Twitter Yasası*” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

süreçlerinin anlaşılması açısından son derece önemlidir. Bu noktada iktidar kanadının yasanın çıkışı ve uygulanmasına yönelik görüşlerini analiz etmek hedeflenmektedir. İktidarın yasa hakkındaki tutumu, hem yasanın amaçlarını hem de hukuki ve toplumsal etkilerini anlamak bağlamında önemli ipuçları sunmaktadır. Bu doğrultuda meclis tutanakları temel alınarak yürütülen analizde iktidarın savunduğu argümanların, yasanın şekillendirilmesindeki rolü ortaya konulmak istenmektedir. Çalışma, yasa yapım sürecinin anlaşılmasına ve farklı politik aktörlerin bu süreçteki pozisyonlarının derinlemesine incelenmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışma, meclis tutanaklarında iktidarın argümanlarını nitel analiz yöntemiyle ele alarak yasaya dair yönetim perspektifini ortaya koymaktadır. Konu ile ilgili olarak yasa düzenlemelerinin gündeme geldiği ilk tarih aralığı 28 Ocak 2014- 5 Nisan 2014 seçilmiş ve bu tarihler arasında yapılan 15 birleşimin tutanaklarına Meclis kütüphanesinden erişilerek elde edilen veriler bilgisayar destekli nitel veri analizi yazılımı MAXQDA ile çözümlenmiştir. Torba kanun içerisinde görüşmeleri yapılan İnternet Kanunu'na ilişkin yoğun bir görüşme süreci ve tutanaklar söz konusudur. Tek olgulu durum çalışması olarak planlanan çalışmada, veri toplama yöntemi olarak meclis tutanaklarını baz alarak döküman analizini, verilerin analizinde ise betimsel analiz ve içerik analizini birlikte kullanılmıştır. Örneklem ise tipik durum örnekleme olarak belirlenmiştir. “İnternet içerik düzenlemelerine ilişkin tartışmalarda geliştirilen argümanlar, iktidar tarafında nasıl ele alınmaktadır?” temel araştırma sorusu ile yola çıkan çalışmada, iktidar partisi bu yasa tasarısına yönelik üzerinde durduğu temel noktalar belirlenmiştir.

Buna göre, kamu yararı ana kategorisi altında düzenleme ihtiyacı, anayasaya uygunluk, özel hayat gizliliğine yönelik endişeler, kişilik hakları, mağduriyet giderici, güvenlik ve tedbir gibi ifadelere vurgu yapıldığı görülmüştür. Bu sonuçla iktidar partisi bu yasayı tamamen farklı bir çerçevede ele almakta ve “kamusal koruma” aracı olarak gerekçelendirmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN DESENİ VE YÖNTEMİ

Çalışma nitel araştırma desenine uygun olarak tasarlanmıştır. Nitel araştırma, sosyal olguları derinlemesine anlamayı, yorumlamayı ve bağlamsal ilişkiler kurmayı amaçlayan, doğal ortamda veri toplama süreçlerini öne çıkaran bir yaklaşımdır (Creswell, 2013). Bu bağlamda doğası gereği deneyimlere, anlamlara ve bağlama odaklanan nitel yöntem tercih edilmiştir.

Araştırmada durum çalışması yöntemi benimsenmiştir. Durum çalışması, belirli bir olgunun bağlam içerisinde derinlemesine incelenmesini hedefleyen bir yöntemdir ve özellikle nitel araştırmalarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Yin, 2003). Merriam'a (2018) göre, durum çalışması, bir olgunun tek bir örnek üzerinden detaylandırıldığı ve bağlamıyla ilişkilerinin sorgulandığı bir yaklaşımdır. Tek olgulu bir durum çalışması yöntemi benimsenerek 5651 sayılı İnternet Kanunu'nun meclis görüşmeleri içinde iktidar söylemleri incelenmiştir.

Durum çalışması yöntemi özellikle özgün bağlamlarda gelişen süreçlerin veya durumların anlaşılmasında etkili bir araçtır (Stake, 1995). Araştırma, meclis tutanaklarında iktidar partisine ait söylemlerin farklı tematik alanlar üzerinden analizini hedeflemekte ve bu bağlamda örnek olayın yasama sürecindeki temel tartışma dinamikleri bağlamında ele alınmasını içermektedir.

1.1 Araştırma Soruları

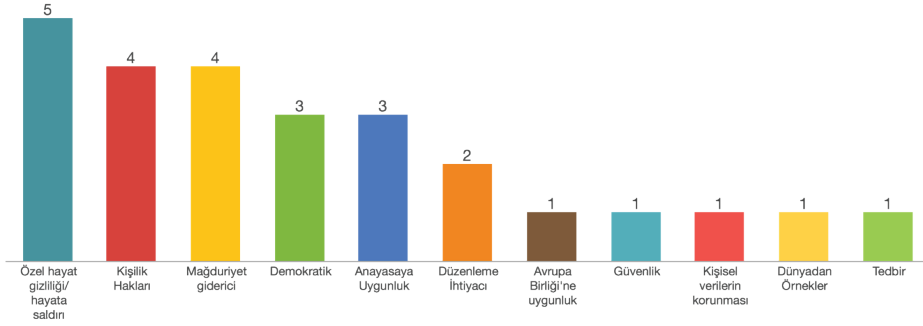
Creswell'in tanımıyla (2018) bir araştırmanın "işaret levhaları" olan araştırma soruları ve varsayımlar, çalışmada neyin aranacağına ilişkin temel yönlendirmelerdir. Bu bağlamda nitel desen ile tasarlanan bu çalışmada iki temel araştırma sorusu yer almaktadır.

- İnternet içerik düzenlemelerine ilişkin tartışmalarda geliştirilen argümanlar, iktidar kanadında nasıl ele alınmaktadır?
- İktidar partisi hangi söylem ve gerekçeler üzerinden yasayı savunmaktadır?

1.2 Veri Analizi ve Bulgular

Doküman incelemesi yöntemiyle verilerini toplayan çalışmada meclis tutanakları yasa tasarısına ilişkin iktidar kanadının görüşlerini anlamak için temel veri kaynağı olarak incelenmiştir. Yin'e göre

1.2.1 İktidar teması alt kodlarının belgelere göre dağılımı

Şekil 1. Kamu Yararı Belge Temelli Dağılım

İktidar ana teması altında oluşturulan ilk kategori “Kamu Yararı” kategorisidir. Bu kategorinin oluşturulma süreci tamamen kuramsal pratiklerle şekillendirilmiş, döküman incelemeleri sonucunda yasaya ilişkin düzenlemelerde “gözetim/denetim yasası” olarak öne sürülen eleştirilere yönelik savunmaların “halk adına” “toplumun huzuru” adına şeklinde geliştirildiği görülmektedir. Bu savunma Bauman ve Lyon’un akışkan gözetim kavramsallaştırmasında öne sürdükleri düşüncelerle örtüşmektedir.

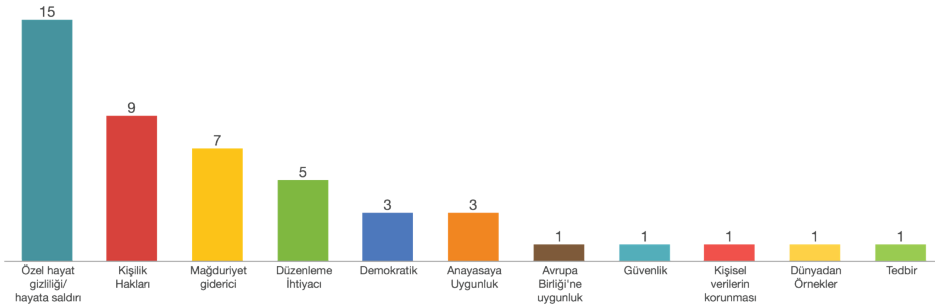
Bu noktada, İktidar temasının ilk kategorisi olan Kamu Yararı başlığı altında toplam 11 kod belirlenmiştir. Toplam belgeler içinde kendine en fazla yer bulan “Özel Hayatın Gizliliği/özel Hayata Saldırı” kodudur. Kanun’un iktidar tarafından savunulmasının ana gerekçelerinden bir diğeri “Kişilik Hakları” olurken toplam 4 belgede iktidar temsilcileri tarafından dile getirilmiştir. Kanun’a ilişkin düzenlemelere yönelik muhalefet tarafından getirilen anti-demokratik eleştirisine karşılık İktidar 3 belgede düzenlemeleri demokratik olduğu gerekçesiyle savunmuştur. Aynı zamanda yine 3 belgede bu düzenlemeleri anayasaya uygun olarak belirtmiştir. Kanun’a ilişkin eksiklikler olduğunu belirterek bir düzenleme ihtiyacı gerektiğini öne süren iktidar, bu düşüncelerine ilişkin açıklamaları 2 belgede dile getirmiştir. Kanun’u Avrupa Birliği müktesebatına uygun olarak değerlendiren iktidarın, buna ilişkin dünyadan örnekler verdiği açıklamaları bir belgede geçerken, özel hayatın gizliliği ve özel hayata saldırı şeklinde oluşturulan kod ile de bağlantılı olarak “tedbir” içeren düzenlemelere yer verdiğine ilişkin açıklamalar yine bir belgede yer bulmuştur.

İktidarın, dönemin siyasi olayları üzerinden kendisini eleştiren ve bu

eleştirileri Kanun düzenlemeleri ile bağdaştıran muhalefete yönelik savunmaları söz konusudur. Bu noktada muhalefet tarafından 17-24 Aralık olaylarının sık sık gündeme getirilerek kanun ile ilişkilendirilmesine karşın iktidarın, tüm bu olayları bir “komplo” olarak değerlendirdiği açıklamaları dökümanlarda sıkça yer almıştır. Buna göre “paralel yapı” olarak adlandırdığı bir oluşumun, hükümeti devirmeye yönelik bir girişimle 17-24 Aralık’ta yaşanan olayları kurguladığı belirtilmektedir. Bu noktada iktidar, bu girişimin üst düzey devlet yöneticilerinin telefonlarının dinlenmesinden, devletin önemli sırlarının ifşasına kadar geniş bir perspektiften yönetildiğini, bu komplonun önemli bir ayağı olarak yeni iletişim teknolojilerinin kullanıldığını, denetimsiz bir alan olarak internet üzerinden bu komplonun yönetildiğini savunmaktadır.

Buradan hareketle oluşturulan paralel yapıya ilişkin söylemler de tutanaklarda sıklıkla yer almaktadır. Yanı sıra iktidar yine bu olayları dış güçlerce yapılan bir komplo olarak değerlendirmiş ve buna ilişkin argümanlar oluşturduğu görülmüştür.

1.2.2 İktidar teması alt kod istatistikleri

Şekil 2. Kamu Yararı Alt Kod Dağılımı

İktidar ana teması altında oluşturulan “Kamu Yararı” kategorisine ilişkin olarak belirlenen toplam 11 alt kod bulunmaktadır. Bunlardan metin içinde en fazla zikredilen ve dolayısıyla kodlama kapsamına alınan Özel Hayatın Gizliliği/Özel Hayata Saldırı kodudur. Kişilik hakları kodu tüm belgeler içinde 9 kere kodlanmış, bunu Kanun’da yapılmak istenen düzenlemelerin iktidar tarafından mağduriyet giderici özelliklere sahip olduğunu belirtmesi izlemiştir. Bu noktada Kanun’a ilişkin eksiklikler öne sürülerek bir düzenleme ihtiyacı gerektiğine

yönelik argümanlar ile bu düzenlemelerin anayasa uygun olduğuna ilişkin düşünceler eşit derecede dile getirilmiştir. Yine düzenlemelerin Avrupa Birliği müktesebatına uygunluğu, güvenlik faktörü içinde gerekçelendirilmesi, kişisel verilerin korunmada olduğuna ilişkin öne sürülen savlar, konuya ilişkin dünya uygulama örnekleri ve tedbir içerikleri 1 er kere kodlanmıştır.

2.2.2.1 Kamu yararı kategorisinin alt kodları

İktidar temasının ana kategorisi Kamu Yararıdır ve 10 alt koddan oluşmaktadır. İktidar söylemlerinde en fazla dile getirilen kod “Özel hayata saldırı” ve “kişilik hakları” olması sebebiyle betimlemelerde birlikte ele alınmıştır.

Özel hayat gizliliğine saldırı- Kişilik hakları

5651 sayılı Kanun değişiklikleri için verilen önergeye ilişkin analizlerde, iktidar ana teması altında bulunan, “Kamu Yararı” kategorisinde toplam 10 kod bulunmaktadır. Bunlardan “Özel Hayata Saldırı” ve “Kişilik Hakları” başlıklarıyla oluşan kodlar, iktidar tarafından Kanun’un savunulduğu ana argümanların temelidir. İktidar, 5651 sayılı Kanun’un revizyona gitmesi gerektiği inancıyla bu yasanın belli maddelerinde değişiklik önermektedir. Bu değişikliğin sebebini ise, yasadışı dinlemelerin internete düşmesinin, özel hayata müdahale ve kişisel veri güvenliğine tehdit olarak kabul etmesiyle açıklamıştır. Muhalefetin, dönemin güncel siyasi olayları ile eş zamanlı gelişen bu yasa değişikliğine yönelik eleştirel ve suçlayıcı görüşlerine karşı iktidar temsilcileri tarafından geliştirilen en önemli savunma, yasanın özel hayatın gizliliğine müdahale ve kişilik hak ihlallerine yönelik tedbir içermesidir.

“...Dolayısıyla, bugün yapılan düzenleme, dün akşam Sayın Cumhurbaşkanımız tarafından onaylanan düzenleme de İnternet ortamında kişilik hak ihlallerini önlemek ve özel hayatın gizliliğinin korunması, ki Anayasa'nın 20'nci maddesi bunu açık bir şekilde emreder, bu anlamda yapılan bir düzenlemedir.” (64.Birleşim)

İktidar, muhalefetin öne sürdüğü tüm argümanların tersine yasa düzenlemelerini demokratik, iyileştirici ve gerekli bulmaktadır.

İnternet Yasası'nda şunu ifade edeyim: Kişilik hak ve hürriyetlerine yönelik yapmış olduğumuz düzenlemeler var, özel hayatın gizliliğine yönelik yapmış

olduğumuz düzenlemeler var. Lütfen dikkatli inceleyiniz diye düşünüyorum, incelemenizi tavsiye ediyorum. Eğer dikkatli bir şekilde incellerseniz eski İnternet yasasına göre oldukça liberal, oldukça açık ve İnternet’e yasak getirmeyen bilakis İnternet’in daha fazla kullanımına imkân sağlayan bir düzenleme.(67. Birleşim)

Düzenlemelerin sansür ya da kısıtlama olarak değerlendirilmesi kesinlikle kabul edilmemektedir. Ve bu reddediş, belli teknik özelliklerin öne sürülmesiyle pekiştirilmekte, diğer yandan kamu yararı ön plana çıkarılmaktadır.

Niye sansür değil? Çünkü, Sayın Osman Coşkunoglu arkadaşımızın da ifade ettiği gibi, sitenin bütünü yerine, sadece ilgili kişi hakkının ihlali veya özel hayatın gizliliğini ihlal eden maddenin yer aldığı sayfanın, “URL” diye ifade ettiğimiz sayfanın engellenmesi, aslında o kişinin hakkını koruyan ama o siteden istifade etmeye çalışan diğer insanların hakkını da koruyan bir uygulamadır. (53. Birleşim)

Yine düzenlemelerin sansür içermediği bizzat dönemin ulaştırma bakanı tarafından belli açıklamalarla temellendirilmiş, muhalefet tarafından öne sürülen istatistiklerin doğru olmadığı ifade edilmiştir.

“Son olarak şunu ifade edeyim: Özellikle İnternet alanında ciddi bir yasaklama getirildiği ifade edildi, 36 bin civarında sitenin yasaklandığı ifade edildi. Tabii, bu rakamın altında, onu özellikle ifade edeyim. 36 bin rakamı doğru bir rakam değil.” (67. Birleşim)

“TİB konusunda yargının devreden çıktığına dair ve bunun bir sansür olduğuna dair bir soru var. Yargı devreden çıkmıyor, kişisel haklara saldırı olduğunda mahkeme kararı isteniyor. Bu, bir sansür değil.” (55. Birleşim)

İktidarın özel hayata saldırı olarak nitelendirdiği ve düzenleme ile yaptırım gerektiğini düşündüğü içerikler, muhalefet kanadında ifade-haberleşme özgürlüğü ne yönelik tehdit olarak algılanmaktadır. Bu noktada iktidar bu iki kavramın birbirinden ayrılması gerektiğini düşünmektedir.

“...Özel hayata saldırının, ifade özgürlüğüyle ne alakası var Sayın Türmen?” (67. Birleşim)

Bu noktada kavramların birbirine bağlı olduğu belirtilmelidir.

Bazı iktidar temsilcilerinin yasaya ilişkin maddelerin, yasanın 2007 yılında yürürlüğe girdiği ilk halinin yetersiz olduğu, bunun sebebinin de internet ve bağlı mecraların bugünkü kadar gelişmemiş olması ve olası risklerin henüz bilinmiyor olmasıyla açıklamaktadır. Dolayısıyla iktidara göre düzenlemeler dönemin şartlarına uygun olarak güncellenmelidir.

...5651 sayılı Yasa. Tabii, o dönem özellikle 8 tane konu katalog suç olarak ifade edilmiş; intihara teşvik, çocuk pornografisi, Atatürk'e yönelik hakaret sayılabilecek konular olmak üzere, 8 konu katalog suç olarak değerlendirilmiş ve onunla ilgili düzenlemeler yapılmıştı. Tabii, o günün şartlarında kişi hakları ve özel hayatın gizliliğiyle ilgili konular maalesef bu yasa tasarısında yoktu. Belki o günün koşullarıyla alakalı veyahut da İnternet'in bu kadar yaygın kullanılmaması sebebiyle gündeme gelmemişti. (53. Birleşim)

Mağduriyetlerin önlenmesi/güvenlik/tedbir

Yasa düzenlemelerine ilişkin İktidar tarafından öne sürülen bir diğer önemli sebep, internet üzerinden oluşan mağduriyetlerin giderilmesine yönelik atılan adımlardır. Bu adımlar güvenlik ve tedbir temalarıyla bir arada dile getirildiğinden, farklı başlıklarla kodlansalar da anlam bütünlüğünü verebilmek adına aynı başlık altında betimlenmiştir. Mağduriyetlerin önlenmesi, muhalefetin iddia ettiği gibi iktidar lehine kolektif bir çaba değil, bireysel bazda halk adına yapılan bir adım olarak öne sürülmüştür. Ayrıca kurulması planlanan Erişim Sağlayıcılar Birliği bu sayede mantıklı bir temele oturtulmak istenmektedir.

26 maddelik bir kanun. Burada, çeşitli ihtiyaçları karşılayacak, en son kamuoyunda da bilinen 5651 sayılı İnternet Yasası'nın 9/A maddesiyle ilgili de düzenlemeler, önemli iyileştirmeler ve buna benzer çeşitli konularda düzenlemeler, iyileştirici düzenlemeler getirilmektedir. 26 maddelik bu kanun teklifi 2 bölüm hâlinde görülecektir. (66. Birleşim)

...bu düzenlemeleri ana hatlarıyla ifade edecek olursak, kişisel hak ihlallerinde mahkemelerin kararlarını gönderecekleri tek bir muhatap belirlenmiştir. Öncelikle, zaman zaman akim kalan, muhatapsız kalan yargı kararlarından ötürü bu ülkede tüzel kişiler kadar gerçek kişiler de zarar görmektedir ve bu mağduriyetlerin giderilmesine imkân sağlamak elbette bir ülkede hukuk sisteminin görevidir ve bu imkânı ortaya koymak üzere tüm erişim sağlayıcıların parçası olacağı, kararların muhataplarına tebliğ edilme imkânının bulunacağı, bu sorumluluğu da yüklenen bir erişim sağlayıcılar birliği kurulacaktır. (55. Birleşim)

Yine çok fazla eleştirilen ve hukuka aykırı bulunan TİB başkanının 4 saat içinde şikayete konu olan site ya da sayfanın kapatabilme yetkisine ilişkin eleştiriler mağduriyetlerin hızlıca giderilmesi için hukuki süre tecelli edene kadar bir tedbir şeklinde öne sürülmektedir.

Mağduriyetlerin giderilmesi için karar alma ve uygulama süreleri

kısıltılmaktadır. Bir gün hepimizin mağduru olabileceği itibar suikastları, sanal tacizler gibi suçlar karşısındaki en büyük acziyet, incitici, insan onuruna aykırı diyebileceğimiz içeriğin pek çok kez mevzuat hükümleri gereği engellenmekte çok geç kalınması yani çok uzun bir süre bu içeriğin yayında kalması yani bir diğer ifadeyle hukukun gecikmesi sorunudur ve tasarıyla bu durum insanlar ve insanlık lehine değiştirilmektedir(55. Birleşim).

Muhalefetin baskı ve yasakçı bir zihniyet ile eleştirdiği iktidar, temsilcileri tarafından tam tersi argümanlarla kendisini ortaya koymaktadır. Bu noktada ilgili yasada yasakların değil, tedbirlerin söz konusu olduğu her söylemde belirtilmekte ve düzenlemelerin daha önceki uygulamalara nazaran yasal ve demokratik olduğu öne sürülmektedir.

...hukukun gecikmesi sorunudur ve tasarıyla bu durum insanlar ve insanlık lehine değiştirilmektedir. Karar alma ve başvurulara cevap alma süreleri kısaltmakta, başvuru sahibi ister içerik sağlayıcıya yönelip “uyar-kaldır” yöntemini kullanmakta, isterse mahkemeye başvurmakta ya da TİB’e sadece ve sadece özel hayat gizliliğinin ihlali nedeniyle doğrudan başvurabilmekte ve yine sadece tek bir adres, tek bir URL üzerinden engelleme söz konusu olmaktadır. Bir diğer durum da her karara itiraz yolu açık olup hiçbir şekilde toptancı bir engelleme ya da yasaklama söz konusu değildir yahut diğer bir ifadeyle, “sansür” diye nitelenebilecek bir düzenleme de bu düzenlemenin içerisinde mevcut değildir. (55. Birleşim).

Ayrıca farklı alanlarda da yapılan düzenlemeler ile örnekler verilerek iktidar eylemlerine yönelik söylemlerin güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Yine, aynı şekilde, şu anda, 21’inci yüzyıl Türkiye’sine yakıştığını da düşünmediğim hapis cezaları tümüyle kaldırılmakta ve müeyyideler para cezasıyla sınırlandırılmaktadır. Kural olarak salt ihlale konu olan video, resim, yazı gibi içeriğe yönelik bir engelleme getirilmekte ve yani yıllardır pek çok eleştiriye maruz kalan bazı uygulamalar var. İşte, örneğin; Atatürk hakkındaki, şahsı manevisine zarar veren tek bir videodan ötürü bu ülkede aylarca Youtube yasaklandı. Ama şimdiki uygulamada, hukuka aykırı içeriğin olduğu tek bir sayfa, URL adresi üzerinden engellenecek ve böyle bir yaklaşım genel yaklaşım olarak da benimsenecektir. Yani, diğer bir ifadeyle, söylenenlerin aksine, toptancı ve yasakçı bir yaklaşım değil, sorun çözen, çözerken de bütüncül engellemeleri engelleyen bir yaklaşım söz konusudur. (55. Birleşim)

Dolayısıyla getirilen düzenlemeler ile, şikayete ya da ihlale konu olan

içeriğin sayfa bazında engellenmesi, tüm sitenin erişime kapatılmasını ortadan kaldıracaktır.

AB'ye ve Anayasaya uygunluk/demokratik

İktidar tarafından 5651 sayılı Kanun'a ilişkin düzenlemelere yönelik eleştirilere karşı öne sürülen argümanlardan bir diğeri, düzenlemelerin Avrupa Birliği ve Anayasa'ya uygun olduğudur. Buna göre temsilciler, ilgili düzenleme ve değişikliklerin demokratik olduğu ve hukuka uygunluğu üzerine söylem üretmişlerdir.

Birincisi, yapılan değişikliklerden ilki, trafik bilgilerinin tanımına yönelik olarak burada bir daraltmaya gittik ve şu anda tüm Avrupa Birliğinin direktifinde yer alan, tüm gelişmiş ülkelerde yer alan tanıma uygun bir tanım yapıldı ... İkincisi, bu trafik bilgilerinin, mutlak surette mahkeme kararı olmadan TİB Başkanlığı tarafından kullanılmayacağına dair bir düzenleme getirildi ve tüm bilgiler, trafik bilgileri mahkeme kararına bağlandı (67. Birleşim).

İktidar, fazlaca tepki çeken TİB Başkanı'nın mahkeme kararı beklenmeksizin içeriği kısıtlama ve engelleme kararı alabilmesi gibi artan yetkilerin düzenlemede yer aldığı eleştirilerine karşın sıklıkla konunun hukuka ve anayasaya uygunluğunu öne sürmektedir. Ayrıca iktidar, özel hayatın gizliliği ile ilgili hususlarda acele davranmak gerektiğini ve bu süreci hızlandırıcı bir değişiklik olduğunu belirtmektedir.

Düzenlemelerin anayasal bir gereklilik olmasından öte, önemli bir eksikliğin giderilmesi olması hususu birçok iktidar temsilcisi tarafından dile getirilmiş, muhalefetin bu konudaki rahatsızlığı eleştirilmiştir.

“...kişilik haklarına saldırıyı haklı görmeyen, hiç kimsenin haklı görmediği, haklı görmemesi gereken bir konuyu her seferinde ifade ederken bu İnternet konusunda tam da Anayasa'nın bize buyurduğu gibi düzenlemeleri yaparken niye bu kadar rahatsız oluyorsunuz?” (58. Birleşim).

Dünyadan örnekler

5651 sayılı yasaya ilişkin yapılmak istenen düzenlemeler için meşru bir zemin oluşturma amacıyla olan iktidarın başvurduğu bir diğer argüman, dünya ülkelerindeki uygulamalarla verdiği örneklerdir. Bu noktada detaylı bilgiler sunulmamakla birlikte, birçok ülkede benzer uygulamaların olduğu belirtilmiştir.

Bu sadece Türkiye'nin yaptığı bir düzenleme de değildir. Bütün dünyada, bütün gelişmiş, gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelerde de yapılan düzenlemeler var. Yani Almanya'sından İtalya'sına, İngiltere'sinden Amerika'sına, Fransa'sından Finlandiya'sına kadar pek çok düzenleme var. Ben bunlarla ilgili gerektiği zaman detaylı bilgi de sunabilirim. Ama bu düzenlemeler tabii ki, o ülkenin kendi özgün koşullarına uygun şekilde de farklılık arz edebilmektedir. (64. Birleşim)

Ama Türkiye'de mahkeme kararı olmadan hiçbir engelleme gerçekleşmeyecek. Yani bunun farkında olalım ama birçok gelişmiş ülkede, hepimiz biliyoruz, engelleme gerçekleşiyor mahkeme kararı olmadan, siz o siteye girmek istediğiniz zaman karşınıza bir yazı geliyor, “Bu site bulunamamıştır.” ifadesi geliyor. Hâlbuki o ülke tarafından o site engellenmiştir. (67. Birleşim)

Aynı adlı kod, muhalefet temasında da yer almıştır. Bunun nedeni her iki tarafın da eleştiri ya da savunularını farklı ülkelerin uygulamaları üzerinden yürütmeleridir. Ancak analizlerde görülmüştür ki; iktidarın tersine muhalefet temsilcileri, konuyla ilgili diğer ülkelerin uygulamaları ile ilgili daha detaylı bilgiler vermektedir. Buna karşın, iktidar temsilcileri ise, uygulamalar ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektense, ilgili kanunun engelleme içermediğini yineleyerek uygulamalar ve yaptırımların ülkelerin toplumsal, ekonomik ve kültürel özelliklerine göre şekilleneceğini belirtmektedirler. Bu da, aslında bu karşılaştırmanın bile başlı başına sorunlu olabileceği yorumuna sebep olmaktadır. Ancak yine belirtilmelidir ki; internete yönelik yönetme ve denetim uygulamalarında evrensel olarak kabul edilen bazı başlıklar söz konusudur. Ruhuna uygun olan en önemli başlık ise internete özgür ulaşım ve kullanım hakkıdır. Bu bağlamda yönetimlerin ilk sorumluluğu, her bir vatandaşın bu haktan faydalanmasını sağlamak ve bilgiye erişimin kolaylaştırılması ve yayılması için çaba göstermektir.

SONUÇ

Bu çalışma 5651 sayılı İnternet Kanunu'na yönelik iktidar partisi söylemlerini, meclis tutanakları üzerinden derinlemesine inceleyen bir araştırmadır. Araştırma, özellikle yasanın gerekçelendirilmesinde ve savunulmasında kullanılan tema ve alt kodları ortaya koymayı hedeflemiştir. Bulgular, iktidar partisinin yasaya ilişkin savunmalarının belirli kavramsal çerçeveler etrafında yoğunlaştığını göstermektedir.

İktidar söylemleri, özel hayat gizliliği, kişisel hakların korunması, mağduriyetlerin giderilmesi ve dijital ortamda düzenleme ihtiyacı gibi vurgularla şekillenmiştir. Ayrıca yasanın, anayasal ve demokratik değerlere uygun olduğu, Avrupa Birliği standartlarıyla örtüştüğü ve güvenlik ihtiyacına cevap verdiği iddialarına sıklıkla yer verilmiştir. Bu söylemler, iktidar partisinin yasanın kişilik hakları ile kamusal güvenlik arasında bir denge kurmayı hedeflediği izlenimini vermek istediğini göstermektedir.

Bununla birlikte yasanın meclis görüşmelerinde kişisel verilerin korunması ve dünyadan örnekler verilerek gerekçelendirilmesi gibi argümanlar öne çıkarılmıştır. Bu durum, yasanın yerel bir düzenleme değil aynı zamanda uluslararası standartlara uygun bir düzenleme olarak sunulmaya çalışıldığını göstermektedir.

Araştırma sonuçları, iktidarın yasayı savunurken çok yönlü bir çerçeve kullandığını ortaya koymaktadır. Bu çerçeve, güvenlik ve düzen ihtiyacını bireysel hakların korunmasıyla bütünleştirerek yasanın toplumda ve uluslararası alanda meşruiyet kazanmasını hedeflemiştir. Ancak, iktidarın bu söylemleri, aynı zamanda yasanın potansiyel sınırları ve riskleri üzerindeki tartışmaları da göz ardı etme eğiliminde olduğuna işaret etmektedir.

Kısacası, bu çalışma 5651 sayılı İnternet Kanunu'na ilişkin politik aktörlerin argümanlarını daha iyi anlamayı sağlamış, yasanın siyasi ve toplumsal gerekçelerini farklı tematik kategoriler altında analiz ederek literatüre katkı sunmuştur. Gelecekte yapılacak çalışmalar bu söylemlerin uygulamadaki etkilerini ve toplumsal algıya yansımalarını inceleyerek bu tartışmayı daha ileri taşıyabilir.

KAYNAKÇA

- Creswell, J. (2013), *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches* (3rd Edition). SAGE Publications.
- Creswell, J. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (4. Baskı). Şehir: Siyasal Kitabevi.
- Yin, R.K. (2003), *Case Study Research: Design and Methods* (3rd Edition) SAGE Publication.
- Stake, R.E. (1995), *The Art of Case Study Research*, SAGE Publications.

4. BÖLÜM

MASALLAR, İGNACZ KUNOS VE TÜRK MASALLARI

Hülya DALKIRAN¹

Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

YL öğrencisi

hguven6782@hotmail.com

1. MASALIN TEORİK VE TARİHSEL TEMELLERİ

1.1. Masalın Tanımı ve Tarihçesi

Masal kavramının kavramsal açıdan iyi anlaşılabilmesi için en başta kelime kökeni olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Masal, Fransızca'da “peri masalı” anlamında “conte de fees” ve İngilizcede ise “fairy tale” olarak adlandırılmaktadır. Türkçedeki “masal” kelimesi ise bu dile Arapçadaki “mesel” kökünden geçmiştir. Terim özellikle Anadolu’da “masal” olarak adlandırılmaktaysa da Türkçenin konuşulduğu diğer coğrafyalarda “ertegü”, “erteki”, “ertek” ve “çöçak” gibi çeşitli kelimelerle de ifade edilebilmektedir (Helimoğlu, 2002: 13). Masal kelimesinin kökeninin açıklanmasına ilişkin ifadelerin bulunduğu ortak nokta; masalın kısa, özlü ve öğüt verir nitelikte olduğudur. Diğer bir ifadeyle masal, “çoğunlukla olağanüstü kahramanların ve maceraların yer aldığı, hayali konulara sahip, kulaktan kulağa aktarılarak yaşatılan halk hikayeleri”dir. (Bakırcı, 2006: 21-22). Literatürdeki kullanımı 19’uncu yüzyıla değin uzanan masal kavramı “olağanüstü olayların yer aldığı hikâye” ve “terbiye ve ahlak açısından yararlı hikâye” gibi farklı tanımlamalara

1 Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YL öğrencisi

da sahiptir (Bakırcı, 2006: 23). Bu tanımlardan hareketle masalın çoğunlukla düz yazı biçimde, sözlü kültürün bir parçası olarak oluşmuş ve icra edilen, özel anlatıcıları ve özel bir geleneği bulunan, başlangıcında ve bitiminde kalıp ifadelerle yer verilen; insan, hayvan ya da doğaüstü varlıkların kahramanı olduğu, doğaüstü olaylar içeren, genellikle “iyilerin kazanmasıyla” noktalanmış hikâyeler olduğu söylenebilir.

Masal üzerinde yapılan çalışmalarda görüş ağırlıklı olarak masalların başlangıçta bir sözlü gelenek ürünü olarak oluştuğu, belli kişilerce yaratılmayıp anonim bir halk ürünü olduğu ve nesilden nesle aktarımının sözlü olarak gerçekleştiği, aynı zamanda bu süreç içerisinde zaman zaman değişikliklere uğradığı şeklindedir. Araştırmacılar masalın her ne kadar sözlü kültür ürünü olsa da zaman içerisinde unutulmamaları için yazıya geçirildiklerini ve bu sayede bugün aynı zamanda yazılı kültürün edebi türleri arasına girdiklerini de ortaya koymuşlardır.

Masalın geçmişine yönelik önemli çalışmalara imza atan araştırmacıların başında gelen

Pertev Naili Boratay, masalı “*nesirle söylenmiş, dinlik ve büyüklük inanışlardan ve törelerden bağımsız, tamamen hayal ürünü olup; gerçeğe ilgisiz ve anlattıklarına inandırmak iddiası olmayan kısa bir anlatım türü*” olarak tanımlamıştır (Boratay, 1997: 75). Literatürdeki tanımlardan da anlaşılacağı üzere masalın başlıca özelliği hayal ürünü olmasıdır. Benzer şekilde masalda kahraman, yer ve zaman yönünden belirsizlikler mevcuttur. Sözelimi masalarda karşılaşılabilecek dev, Kaf Dağı, anka kuşu gibi kavramlar gerçek hayatta herhangi bir karşılığa sahip değildir (Sakaoğlu, 2002: 2). Yine tanımların ortak biçimde dikkat çektiği bir diğer nokta masal türünün sözlü edebiyata ait olduğudur.

Biçim, içerik ve kaynak ve yayılış yönünden masalla ilgili görüşlerin öncüsü kabul edilen Wilhelm Grimm, 1856’da kardeşiyle beraber hazırladığı “Kinder und Hausmärchen” (Çocuk ve Ev Masalları) adlı Almanca kitabın önsözünde masalların kaynağı konusunda iki görüşe yer vermiştir, Grimm’in ortaya attığı bu görüşler doğrultusunda iki yeni fikir daha ortaya çıkmıştır. Bunların ilki olan mitolojik görüşte mitler ve masallar, Hint-Avrupa mitolojisinin devamı olarak görülmekteyken diğer görüş olan Hindolojik görüş masal kaynağı olarak Hindistan’ı göstermekte ve masalların üç yolla Batı’ya taşındığını savunmaktadır (Sakaoğlu, 2002: 2-3). Konuyla ilgili bir menkıbede ulaşım imkânlarının kısıtlı

olduğu dönemlerde uzun yolculukların genellikle deniz vasıtalarıyla yapıldığı, aylar sürebilen bu seyahatlerde yolcuların sıkılmasının önüne geçmek ve onların hoşça vakit geçirmelerini sağlamak amacıyla Hindistan'dan her bir yolcu gemisine birer "masalcı" alındığı, yolcuların da bu masalcılardan öğrendikleri masalları Batı'ya taşıyarak orada anlattığı yazılıdır (Şirin, 1998: 27-28).

Mitolojik ve Hindolojik görüşe tepki olarak ortaya çıkan antropolojik görüşe göre ise masallar tek bir kaynağa sahip değildir. Görüş, benzer kültür düzeyine sahip insanların gelenek ve inanç yönünden de benzeşmeleri sebebiyle masalların farklı kültürlerde benzer biçimde ortaya çıkmış olabileceğine dikkat çekmektedir (Sakaoğlu, 2002: 6-7). Konu Türk masallarının kaynağı olduğunda ise şu ana kadar yapılan çalışmaların sınıflandırma ve derleme alanında gerçekleştiği ifade edilmelidir (Boratay, 1997: 81). Masal kavramı Türk edebiyatında ilk kez 19'uncu yüzyılda geçmiş olmasına karşılık kelimenin Divan Edebiyatı'na ve dolayısıyla 16'ncı yüzyıla değin uzanan bir geçmişi olduğunu söylemek mümkündür. Türk edebiyatında masalın gerçek anlamdaki ilk kullanımı ise Namık Kemal'in "Mukaddeme-i Celal" eserinde görülmektedir.

Masallar, yalnızca bir anlatı türü olarak değil, aynı zamanda kültürler arası etkileşimin ve toplumsal değerlerin bir taşıyıcısı olarak da önemli bir yere sahiptir. Kökenine ilişkin farklı yaklaşımlar ve teoriler, masalların insanlık tarihindeki evrensel konumunu vurgulamaktadır. Mitolojik, Hindolojik ve antropolojik yaklaşımlar, masalların ortaya çıkışına ve yayılımına dair farklı bakış açıları sunarken, bu hikâyelerin evrensel temaslarla birleştirici bir işlev gördüğünü göstermektedir. Türk masallarının kökeni üzerine yapılan sınıflandırma ve derleme çalışmaları, sözlü ve yazılı kültür arasındaki bağı güçlendirerek, bu türün nesilden nesle aktarılmasına katkı sağlamıştır. Masalların hem sözlü hem de yazılı kültürün bir parçası olması, onların edebiyat tarihinde kendine özgü bir yer edinmesini sağlamıştır. Dolayısıyla masallar, bir yandan hayal gücünü beslerken, diğer yandan da kültürel mirasın aktarımında vazgeçilmez bir araç olmaya devam etmektedir. Türk edebiyatındaki masalların tarihsel kökeni ve edebi işlevi üzerine yapılan çalışmalar, bu türün zengin yapısını ortaya koymak açısından büyük önem taşımaktadır.

1.2 Masalların Özellikleri

Masallar, halk edebiyatının temel türlerinden biri olarak, çeşitli kaynaklardan derlenen bilgiler ışığında şu şekilde açıklanabilir (Şimşek, 2001: 4-7):

1.2.1 Hayali ve Olağanüstü Unsurlar

Masallar, hayali ve olağanüstü unsurlarla zenginleştirilmiş kurgulara sahiptir. Peri kızı, konuşan hayvanlar, doğaüstü güçlere sahip bireyler ve insan şeklinde hayvanlar gibi unsurlar masallarda sıklıkla yer alır. Hikâyelerin geçtiği mekânlar genellikle devler ülkesi, periler ülkesi veya kuşlar ülkesi gibi hayali coğrafyalardır. Bunun yanı sıra Yemen, Çin ve Hindistan gibi gerçek dünyada var olan ülkeler, masallarda hayali anlamlar yüklenerek tasvir edilir. Beddua ile başka bir türe dönüşme, ışınlanma, şekil değiştirme ve doğaüstü varlıklarla iletişim gibi olağanüstü olaylar da masalların kurgusunda önemli yer tutar.

1.2.2 Ahlaki ve Eğitici İçerik

Masalların temelinde ahlaki mesajlar yer alır. İyilik ve kötülük arasındaki çatışmanın öne çıktığı bu hikâyelerde, genellikle iyiler ödüllendirilirken kötüler cezalandırılır. Bu özellik, masalların dinleyicileri ve okuyucuları iyiliğe teşvik eden bir yapı sunmasını sağlar. Özellikle hayvan masallarında bu öğüt verici ve eğitici nitelik daha belirgin olarak görülmektedir.

1.2.3 Zaman ve Kalıplaşmış İfadeler

Masallarda belirli bir zaman kavramı bulunmaz. “Bir varmış bir yokmuş” ya da “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde” gibi kalıplaşmış ifadeler, masalın zamansızlığını vurgular. Bu anlatım tarzı, masallara evrensel bir nitelik kazandırır.

1.2.4 Kültürel İzler

Masallar, anlatıcısının kültüründen izler taşır. Anlatıcının yaşam tarzını, değerlerini ve toplumsal yapısını yansıtarak dinleyicilere geçmişin kültürel mirasını aktarır. Masalların bu özelliği, onların toplumsal bağlamda önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koyar.

1.2.5 Dilek ve Bedduaların Gerçekleşmesi

Masallarda kahramanların dilekleri, duaları ve bedduaları genellikle gerçekleşir. Bu durum, masalların dramatik yapısını güçlendiren bir unsurdur ve olay örgüsüne duygu yoğunluğu katar.

1.2.6 Tipik Kahramanlar ve Sembolizm

Masallarda tipler, sembolik anlamlar taşır. Örneğin, Keloğlan karakteri zekâ, şans ve kurnazlığı; üvey anne kötülüğü ve zulmü, tilki ise kurnazlığı temsil eder. Bu tipler, masal karakterlerinin evrensel sembollerle ilişkilendirilmesini sağlar.

1.2.7 Olağanüstü Yardımcılar ve Güçler

Masal kahramanları sıklıkla olağanüstü yardımcılarından destek alır. Konuşan hayvanlar gibi bu yardımcıları, kahramanın çevresinde yer alabilir ya da bir ödül olarak sunulabilir. Bu destek unsurları, kahramanın zorlukları aşmasında kilit rol oynar.

1.2.8 Zekâ ve Akıl Kullanımı

Masal kahramanları, karşılaştıkları zor durumları zekâ ve akıllarını kullanarak çözüme yeteneği sergiler. Bu özellik, masallarda kahramanların bireysel becerilerini vurgulayan önemli bir unsurdur.

1.2.9 Dini Motifler

Masallarda dinî unsurlar sıklıkla yer alır. Kader inancı, dua etme ve metafizik güçlerin etkisi, masal anlatılarının manevi boyutunu güçlendirir.

1.2.10 Zıtlıkların Vurgusu

Masallar, iyi-kötü, güzel-çirkin, uzun-kısa gibi zıtlıklarla dikkat çeker. Bu zıtlıklar, hikâyenin ahlaki mesajını güçlendirmek ve anlatıyı daha etkileyici kılmak amacıyla kullanılır.

1.2.11 Üçlü Yapılar

Masallarda olay örgüsü genellikle üç aşamada kurgulanır. Padişahın üç oğlu veya çiftçinin üç kızı gibi üçlü yapılar, hikâyenin yapısal bir özelliği olarak öne çıkar.

1.2.12 Değerli Metaller ve Metalleşme

Masallarda metallerin değeri sıkça vurgulanır. Altın, zümrüt veya yakut

gibi değerlere dönüşen nesnelere ya da canlıların metalleşmesi, masalların hayal gücüne hitap eden unsurları arasında yer alır.

1.2.13 Tasvirten Kaçınma ve Hayal Gücüne Alan Açma

Masallarda detaylı tasvirlerle nadiren yer verilir. Bu durum, dinleyicinin hayal gücünü harekete geçirmeyi amaçlayan bir tercih olarak değerlendirilir. Tasvirin sınırlı tutulması, dinleyici veya okuyucunun masal dünyasına aktif katılımını teşvik eder.

Sonuç olarak masallar, hayal gücünü zenginleştiren unsurları, ahlaki mesajları ve kültürel değerleriyle hem eğitici hem de eğlendirici bir tür olarak halk edebiyatındaki yerini korumaktadır.

1.3. Masal Türleri

Masalların yaş ayrımı olmaksızın herkesin ve toplumun yanı sıra kültürün anlaşılabilmesi açısından önemli edebi ürünlerdir. Masal anlatımında her ne kadar belli bir yer ve zaman anlayışı olmasa da çoğu masal kültürden, bir arada yaşayan insanların yaşantısından izler taşımaktadır. Bu doğrultuda masalcının yalnızca kişi canlandırma ve konuşurma görevinin ötesinde kendi toplumunun dilini konuşma, o coğrafyadaki dünya görüşünü ve o coğrafyanın insanını yansıtırma rolü de vardır. Böylelikle masalı anlatan kişi aynı zamanda toplumsal boyutta sevinç, üzüntü, şaka gibi pek çok unsuru birlikte dile getirme şansına kavuşmaktadır (Boratay, 1997: 14). Literatürde masal türlerinin sınıflandırılmasına ilişkin farklı yaklaşımlar mevcut olmakla beraber her sınıflandırma çabasının istenen düzeyde başarıya ulaşmadığı görülmektedir.

Bu sebeple bu çalışma kapsamında genel olarak kabul görmüş, önemli sayılan araştırmacıların değerlendirmeleri göz önünde bulundurulmuştur. Sakaoğlu tarafından da ifade edildiği üzere masalların sınıflandırılması konusu oldukça uzun bir geçmişe sahiptir. Sakaoğlu masal türleri alanında ilk olarak Antti Aarne'nin çalışmalarına yer vermiştir (Sakaoğlu, 2010: 10-11).

Antti Aarne bu alandaki ilk sistemli çalışmayı Kaarle Krohn'un isteğiyle gerçekleştirmiştir. Yalnızca Kuzey Avrupa ülkelerine ait masallarını içeren sınıflandırmada Aarne arkadaşları Oscar Hackman, Axel Olrik, Johannes Bolte ve C.V.von Sydow'un görüşlerinden yararlanmıştı. İlerleyen yıllarda

geliştirileceği varsayımıyla 540 masal içeren bu kadro toplamda 1999 masallık bir katalog şeklinde oluşturulmuştur. Kataloğun esası masal tipleridir. Her bir tip numaralandırılmış; birbirleriyle akrabalık ilişkisi bulunabilecek masallar tek başlık altında ve birbirlerini takip edecek biçimde listelenmiştir (Sakaoğlu, 2010: 11). Stith Tompson bu kataloğu zaman içerisinde geliştirmiş, kataloğa bazı yeni türler eklenirken mevcut türlerin bir kısmı da çıkarılmıştır (Sakaoğlu, 2002: 70). “*The Types of the Folktale*” (Halk Masallarının Türleri) ismi verilen bu sınıflandırmadaki masal türleri şu şekildedir (Sakaoğlu, 2002: 71-72).

- Hayvan Masalları: 1-299
- Asıl Halk Masalları: 300-1199
- Güldürücü Hikâyeler ve Nükteli Fıkralar: 1200-1999
- Zincirlemeli Masallar: 2000-2399
- Sınıflandırma Dışı Masallar: 2400-2499

Tompson bu sınıflandırma için Kuzey Avrupa'nın yanı sıra farklı ülkelerin masallarını da kapsam dahilinde değerlendirerek kataloğun uluslararası bir nitelik kazanmasını sağlamıştır (Şimşek, 2001: 71). Sınıflandırmayı bugünkü anlamıyla gerçekleştiren ilk çalışmacı ise farklı kişilerin de desteğini alarak günümüz sınıflandırma anlayışının gelişmesine ciddi katkılar sunan Kaarle Krahon olmuştur. Krahon kendi sınıflandırmasında masal tiplerini esas almış, yeni çıkabilecek olan yerleri boş bırakmıştır (Sakaoğlu, 2010: 11). Bu alandaki çalışmaların Türk masalları özelindeki en önemli örneğini ise Weberhard ile Pertev Naili Boratav ortaya koymuştur. İkili, “*Typen Türkischer Tolksmärchen*” (Türk Masallarının Türleri) ismini verdikleri eserde 378 masal tipi tespit etmiş ve bu masalları belirgin motifler, motif sırası gibi özelliklerine göre sıralamışlardır. Masalların 23 ana başlık altında kategorize edildiği bu çalışma 1953 yılında yayınlanmıştır (Şimşek, 2001: 76-77).

Bugünkü anlamda sınıflandırmayı yapmaya başlayan ise Kaarle Krahon'dur. Krahon, farklı kişilerden de destek alarak bugünkü tasnifin oluşması için büyük katkı sağlamıştır. Masal tiplerini temel alan Krahon'un kataloğunda boş yerlerin bırakılmasıyla yeni çıkacak olan tipler de düşünülmüştür (Sakaoğlu, 2010: 11). Motiflerle ilgili çalışmalar ise çok daha eskilere dayanmaktadır. Alandaki en geniş kapsamlı çalışma, 1932 ile 1936 yılları arasında Stith Tompson tarafından yapıp altı cilt halinde ve “*Motif-Index of Folk-Literature*” ismiyle yayınlanan çalışmadır. Çalışma kapsamında motifler 23 ana gruba ayrılmış; ana gruplar ise kendi içlerinde alt gruplara dağılmıştır (Sakaoğlu, 2002: 16). Bununla beraber

Weberhard ile Boratay'ın çalışmasında da kısmen bile olsa motifkatalogu taslağı olarak değerlendirilebilecek, harf sırasına uygun olarak yapılmış bir liste bulunduğu ifade edilmelidir (Sakaoğlu, 2002: 16-18).

Yukarıda sözü edilen sınıflandırmalardaki ortak unsurlardan hareketle özet yapılmak istendiği takdirde şunları söylemek yerinde olacaktır:

1.3.1. Hayvan Masalları

Bu türdeki masallar genellikle ders verme amacı taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda sıklıkla hayvanların kişileştirildiği ve konuşturuldukları, okuyucuya iyilik ve doğruluk dersinin bu yolla aktarıldığı görülmektedir. Masal türünün Hindistan kaynaklı olduğu tahmin edilmektedir. Bu türdeki masallara Mevlana'nın *Mesnevi* eserindeki hayvan masalları veya Şeyhi'nin *Hârname* isimli eseri örnek gösterilebilir. Bu türdeki masalarda kahramanlar hayvandır ve kısa, nükteli bir dil kullanımı söz konusudur. Hayvan masalını fabldan ayıran ana nokta fabla kıyasla daha uzun ve maceralı bir hikâye içeriyor oluşudur. Ders vermenin yanında bir fikri benimsetme, örnek olaylardan yola çıkarak kişiye farklı bakış açısı sunma gibi amaçları vardır (Çıblak, 2005:129-130).

1.3.2. Olağanüstü Masallar

Bu türdeki masalda kahraman, olay örgüsü, yer ve zaman gibi unsurlar gerçek hayatta karşılaşılamayacak sıra dışı biçimdedir. Peri, canavar, cin, dev ve buna benzer olağanüstü varlıklar hikâyenin ana kahramanlarını oluşturmaktadır.

1.3.3. Gerçekçi Masallar

Olağanüstü masalların aksine bu masal türünde yer, zaman, olay gibi unsurlar gerçek hayatla daha ilişkilendirilebilir durumdadır. Yoksul aile, fakir çocuk, kral veya vezir benzeri gerçek hayatta da var olabilen unsurlar hikâyenin ana karakterleri arasındadır. Bu tür masalarda zıtlıklar da bir arada kullanılabilir. Dolayısıyla fakir karakterlerin yanında zenginlerin veya uzun boylu bir karakterin yanında kısa boylu bir karakterin yer almasına sıklıkla rastlanmaktadır.

1.3.4. Güldürücü Masallar (Fıkralar)

Kısa, komik hikâyeleri ve fıkraları içinde barındıran masal türüdür. Türkçede

eski adıyla “latife” olarak da anılmaktadır. Mizahi unsurları bünyesinde barındıran güldürücü masalarda genellikle kıvrak zekânın izleri görülmektedir. Hem güldürme özelliği hem de kolay anlaşılabilir yapısıyla her yaştan okuyucuya hitap edebilecek nitelikte masallardır.

1.3.5. Zincirlemeli Masallar

Bu türdeki masalarda özel bir anlam taşımayan çok sayıda olay birbirine bağlanarak hikâyeyi oluşturmaktadır. Kahramanlar genellikle hayvanlardır. Diğer masal türlerinin aksine hikâye ve anlatım yönünden daha düzenli, toplu bir yapıya sahiptir. Genellikle temposu yüksek bir anlatı türüdür. Bazı masalarda anlatının bir noktadan sonra tersine dönüp son olaydan ilk olaya gidecek şekilde devam ettiği de görülebilmektedir (Bilkan, 2009: 22-23). Bunlara ek olarak “edebî masal” ismiyle anılan ve herhangi bir sınıflandırmaya girmeyen ayrı bir masal türü de mevcuttur. Bu türdeki eserler yazarın kendi hayal gücü ve dili kullanma becerisi doğrultusunda oluşturulmakta olup herhangi bir ders, fikir ya da geçmişten bugüne aktarım içermeyebilir.

Masallar, farklı türleriyle insan deneyimini ve kültürel mirası yansıtmaya açısından önemli bir rol oynar. Hayvan masalları, kişileştirilmiş hayvan karakterler aracılığıyla ders verici mesajlar sunarken, olağanüstü masallar hayal gücünün sınırlarını zorlayan fantastik unsurları öne çıkarır. Gerçekçi masallar, toplumsal zıtlıkları ve gündelik yaşamdan unsurları işleyerek daha gerçekçi bir bağlam sunarken, güldürücü masallar mizahi anlatılarıyla eğlenceli bir deneyim yaşatır. Zincirlemeli masallar ise olaylar arasında bağlantılar kurarak özgün bir anlatım şekli oluşturur. Edebî masallar ise bireysel yaratıcılığın bir ürünü olarak özgün anlatılar ortaya koyar. Bu çeşitlilik, masalların yalnızca bir anlatı türü değil, aynı zamanda insanlığın hayal gücünü, değerlerini ve toplumsal yapılarını anlamak için bir araç olduğunu gösterir. Her bir masal türü, kendi anlatı biçimi ve işleviyle, insan yaşamına ve kültürüne derin bir anlam katar.

1.4 Masalın İşlevleri

Masal zaman içerisinde yenilenip farklı dönemlerde çeşitli biçimlerde var olması itibarıyla sözlü kültürün hem önemli hem de zamansız ürünleri arasında kabul edilmektedir. Diğer türlere oranla basit ve eğlenceli anlatımı, akılda kalıcılığı gibi sebeplerden dolayı da sıklıkla tercih edilen bir tür niteliğine sahiptir.

Çoğunlukla olağanüstü unsurlar ve mistik öğeler barındıran masallar çocukların eğitim ve eğlence, yetişkinlerin ise roman ve hikâye ihtiyacını karşılamaya yönelik halk edebiyatı eserleri olup yüzyıllar boyu nesilden nesle aktarılmaya özelliğiyle aynı zamanda toplumun kültürüne, geçmişine ve değerlerine de ışık tutan bir tür niteliği taşımaktadır (Çıblak, 2005: 127). Sözelimi masallar aracılığıyla bir toplumda hoş karşılanan ya da karşılanmayan davranışlar anlatılabilir. İhanet, yalan, hırsızlık gibi kötü eylemlerin olumsuz sonuçlar doğuracağı masallar yoluyla okuyucuya veya dinleyiciye aktarılabilir. Bundan hareketle masalın öncelikli işlevleri arasında “ders vermek” ve “doğru yolu göstermek” gibi anlayışların yer aldığını söylemek mümkündür. Konu hakkında yürütülen çalışmalarda masalın işlevine ilişkin farklı tespitler yapılmıştır. Aslan, hikâye içerisindeki unsur ve motiflerin farklı biçimlerde, iyi ve kötü olacak şekilde bulunarak insanlara ders vermeyi öğütlediğini ifade etmiştir. Örneğin yasak bağdan nar yediği için kurbağaya dönüşen çocuk kurallara uyma, yalan söyleyip taş kesilen adam ise dürüstlük aşılamanın bir yoludur. Bu tip örnekler olumlu veya olumsuz olarak masal bünyesinde belirli kurallar dahilinde insanlara sunulmaktadır. Masalın yalnızca çocuklara yönelik olmayıp yetişkinler için de oldukça önemli bir ürün türü olduğuna dikkat çeken Umay Günay, masal ve halk hikâyesi kültürünün Anadolu’da hâlen varlığını koruduğunu; bilhassa okuma-yazma oranının düşük olduğu bölgelerde önemli bir kültür ürünü olma rolü üstlendiğini belirtmiştir (Günay, 2011). Masalın ana dili öğrenme işlevi üzerine eğilen Boratav ise masalın adeta işçinin kullandığı bir alet görevi gördüğünü; çocuğun dilin işlevini, kıvraklığını, zenginliğini kavraması için karşılaşılabileceği ilk unsurlardan biri olduğunu ifade etmiştir (Boratav, 1997: 15).

Masallar, zamansız yapıları ve çok yönlü işlevleriyle, toplumların kültürel belleğinin aktarılmasında vazgeçilmez bir araçtır. Hem çocuklara hem de yetişkinlere hitap eden bu tür, eğlence ve eğitimin yanı sıra ahlaki değerlerin, toplumsal kuralların ve dilsel becerilerin kazandırılmasında da önemli bir rol oynar. İyilik, dürüstlük ve kurallara uyum gibi olumlu davranışları teşvik eden, kötü eylemlerin sonuçlarını göstererek bireyleri doğru yola yönlendiren masallar, nesilden nesle aktarılan birer rehber niteliği taşır. Masalların, dil öğreniminden toplumsal bilinç oluşumuna kadar geniş bir yelpazede sunduğu katkılar, onları yalnızca bir anlatı türü değil, aynı zamanda kültürlerin inşa edici bir unsuru hâline getirir. Anadolu gibi halk hikâyeciliği geleneğini sürdüren coğrafyalarda hâlen önemli bir kültürel değer olarak varlığını koruyan

masallar, geçmişle gelecek arasında kurdukları köprü ile edebiyatın evrensel ve öğretici bir unsuru olmaya devam etmektedir.

1.5 Masalarda Biçim ve İçerik

Masal türünün özellikleri, dış yapıya bağlı olan “biçim” ve iç yapıya dayalı olan “içerik” şeklinde iki ana grupta incelenmektedir (Şimşek, 2001; Çıblak, 2005; Bayatlı, 2009). Masalların bu iki yönü, türün kültürel ve edebi kimliğini belirlerken, aynı zamanda onun zamansız ve evrensel bir anlatı biçimi olmasını sağlar.

Masallar, düz yazı (nesir) biçiminde kaleme alınmış olsa da manzum parçalar içerebilmektedir (Şimşek, 2001: 3-4). Bu tür, halk hikâyeleri ve destanlara kıyasla daha kısa bir yapıya sahip olmakla birlikte, özellikle sözlü gelenek içinde önemli bir yer tutar. İçerik açısından değerlendirildiğinde, masallar genellikle başlangıç formeli olarak da bilinen “döşeme” bölümüyle başlar; masalın ana olaylarını içeren gövde bölümüyle devam eder ve dua, dilek veya bitiş formeli ile sona erer (Alptekin, 2003: 11).

Masalların dili, anlaşılır, açık ve sade bir yapıda olmalıdır. Türk masallarında kullanılan belirli kalıplaşmış ifadeler, masalın biçimsel özellikleri arasında önemli bir yer tutar. Örneğin, başlangıç için “Bir varmış, bir yokmuş” veya “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde”; gövde bölümü için “Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş”; sonuç için ise “Onlar ermiş muradına, biz çıkalım kerevetine” gibi ifadeler sıkça kullanılır (Alptekin, 2003: 11). Bu tür kalıplaşmış ifadeler, masalın ritmini oluştururken anlatıcının ve dinleyicinin masalın kurgusuna kolayca uyum sağlamasına olanak tanır.

Masalarda kahramanların bir yerden bir yere gidişi, olaylar arasındaki geçişler ve karakterlerin hareketleri gibi unsurlar, genellikle kalıplaşmış sözlerle desteklenir. Benzer şekilde, nitelik tanımlamaları ve betimlemeler de bu tür formüllerle yapılır. Masalarda yer alan efsaneler, deyimler, atasözleri ve fıkra türündeki anlatılar, masalın kültürel bağlamını zenginleştirir (Şimşek, 2001: 4-5). Ayrıca, zaman zaman iki masal metninin birleştirilerek anlatıldığına da rastlanmaktadır. Bu tür uygulamalar, masalların esnek ve yeniden şekillenebilir yapısını gözler önüne serer.

Masalların biçimsel özellikleri yalnızca anlatının yapısını değil, dinleyicinin masalı algılama biçimini de etkiler. Özellikle masalların ritmik yapısı, tekrar

eden temaları ve olayları, dinleyicinin dikkatini çekmek ve hikâyeyi akılda kalıcı hâle getirmek için önemli bir işlev görür. Üç rakamının sıkça kullanımı (örneğin, padişahın üç oğlu ya da kahramanın üç görevi gibi) masal kurgusuna yapısal bir bütünlük kazandırır ve anlatının gelenekselliğini pekiştirir.

Masalların içerik özellikleri, onların yalnızca bir eğlence aracı olmanın ötesinde eğitici ve ahlaki işlevler üstlenmesini sağlar. Masallar, toplumsal değerlerin aktarılmasında önemli bir rol oynar ve bireylere ahlaki dersler sunar. İyilik, cesaret ve dürüstlük gibi olumlu özelliklerin ödüllendirildiği; kötülük, bencillik ve aldatma gibi olumsuz davranışların cezalandırıldığı hikâyeler, dinleyiciye hem bireysel hem de toplumsal bir mesaj iletir. Masallarda yer alan kahramanlar ve olaylar, toplumun kolektif bilincini yansıtan simgeler olarak değerlendirilebilir.

Doğaüstü unsurlar da masalların içerik özellikleri arasında dikkat çeker. Periler, devler, büyümlü nesnelere ve fantastik olaylar, masalların hayal gücünü besleyen öğeleridir. Bu unsurlar, masalın eğitici ve eğlendirici yönlerini dengeleyerek geniş bir dinleyici kitlesine hitap etmesini sağlar. Masallarda kullanılan mekân ve zaman kavramları ise genellikle belirsizdir. Bu durum, hikâyenin evrenselliğini artırır ve farklı kültürlerde kolayca benimsenmesini sağlar.

Son olarak, masalların hem sosyal hem de bireysel iletişim aracı olarak önemli bir işlevi bulunduğu belirtilmelidir. Masallar, bireyler arasında ortak bir anlam dünyası yaratırken, toplumsal uyumun sağlanmasında da etkili bir rol oynar. Masallar hem biçim hem de içerik özellikleriyle halk edebiyatının evrensel ve zamansız bir anlatı türü olarak varlığını sürdürmektedir.

2. IGNACZ KUNOS HAKKINDA

1862 yılında Debrecen kenti yakınlarında, Hajdusamson'da Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ignacz Kunos üniversite eğitimini Budapeşte'de dilbilim üzerine almış henüz öğrencilik yıllarında dilbilim konulu çok sayıda makale yazmıştır. Bu çalışmalarının üniversite yönetiminin dikkatini çekmesi üzerine eğitim yaşantısını burslu olarak sürdürmüştür. Aynı dönemde halk dili ve kültürüne olan ilgisi sebebiyle zaman içerisinde Hungaroloji alanından Türkoloji'ye geçmiş; Armin Vambery, Jozsef Budenz ve Bernat Munkacsı'nın de aralarında bulunduğu akademisyenlerden Türkçenin yanı sıra Çağatay, Tatar ve Uygur dillerinde eğitim almıştır. Daha sonra Türk dilini ve halk edebiyatını

öğrenip derlemeler yapabilmek amacıyla Türk illerini ve Anadolu'yu ziyaret etme kararı almıştır. Kunos bunu eğitilmiş insanların konuştuğu dil Osmanlı Türkçesiyken yerel halkın kullandığı dilin daha farklı olması sebebiyle, halkla ve kültürle iç içe olabilmek amacıyla yapmıştır.

Başlangıçta kendi halkı için bir kimlik ve geçmiş saptama amacıyla Türkoloji'ye yönelen Kunos zaman içerisinde o dönemde kullanılan divan edebiyatı dilinin yoğun bir Farsça ve Arapça etkisinde olduğunu, aynı zamanda yüksek zümreye hitap etmesi sebebiyle de halkın konuştuğu dile kıyasla önemli farklılıklar barındırdığını fark etmiş; dolayısıyla ilerleyen süreçlerde sözlü edebiyat ve Türkçe üzerine çalışmayı daha uygun görmüştür. Türkü, efsane, hikâye ve masal gibi halk edebiyatının en önemli eser türlerinde derlemeler yapmaya başlamıştır. Dönemin folklor araştırmacılarının halk edebiyatı malzemelerinin halk dilinin en eski şeklini ve en orijinal söz varlığını koruyan ürünler olduğuna yönelik inançları da Kunos'un bu alana yönelmesinin başlıca sebepleri arasında gösterilmektedir. Kunos, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunduğu ilk yıllarda pek çok halk edebiyatı ürününü derlemiştir. Hocaları Armin Vambéry ve Jozsef Budens onun burada kalmasını en çok isteyenler olmuştur. Szilagyı ise Kunos'un Osmanlı İmparatorluğu topraklarına geliş sebebinin bilineninden farklı olarak Osmanlı Devleti'nde konuşulan diyalektleri tespit etmek olduğunu ifade etmiş, bunun sebebi olarak ise iki ulusun dilleri arasındaki benzerlikleri göstermiştir (Szilagyı, 2007: 7). Buna ek olarak Macar Bilimler Akademisindeki Türkoloji kürsüsünün Anadolu ve Balkan Türkçesi gibi daha önce hiç araştırılmamış dillere yönelmesinin akademideki saygınlığını arttıracığına yönelik inanç da etkili olan unsurlar arasında sayılmaktadır. Kunos bu süreçte Macar Bilimler Akademisi'nin yanı sıra Budapeşte Yahudi Cemaati'nden de destek görmüştür. Bir başka Yahudi doğu bilimcisi Ignac Goldzieher bu alanda Kunos'un en önemli destekçilerinin başında gelmiştir. Kunos bundan "Türk Halk Edebiyatı" adıyla ilk kez 1925 yılında basılan, Türkçe olarak kaleme almış olduğu kitabında ayrıntılı olarak söz etmektedir. Başlangıçta Bulgaristan Türkleriyle vakit geçirdikten sonra Anadolu'ya giden Kunos, 1885'te başladığı seyahatini yaptığı çalışmaların Macar Bilimler Akademisi'nin dikkatini çekmesi ve aldığı maddi destek sayesinde beş yıl boyunca devam ettirmiştir. Osmanlı Türklerinin halk şiirlerinden sonra Türk folklorunu tüm yönleriyle tanıtan eserler üretmiştir. Jozsef Budenz'in desteği sayesinde bu eserler Avrupa'daki Türkoloji merkezlerinde de ilgi görmüş, Kunos'un eserleri Leiden ve Leipzig'de Almanca olarak yayınlanmıştır. Keşif niteliği taşıyan bu çalışmalar sayesinde

Türk edebiyatı Avrupa'ya tanıtılmış, Türk dilinin Anadolu ve Rumeli kollarının çalışılabilmesi için Türkologlara yeni bir fırsat oluşmuştur. Alman halkbilimci Jacob, Kunos'un çalışmalarını "Türk folklor araştırma ve incelemelerinin temeli" olarak değerlendirmiştir. Keza W. Radloff da "Proben" isimli serisinde Kunos'un Anadolu ve Rumeli halk dili ve edebiyatı malzemelerinden yararlanmıştı. Birinci Türk Hükümeti'nin davetiyle 1925 ve 1926 yıllarında İstanbul ve Ankara'da konferanslar veren Kunos'un bazı incelemeleri Türkçe olarak yayınlanmıştır. Kunos; Türk şarkılarının bestelerinin Arapça, türkülerin bestelerinin ise Türkçe olup Ural-Altay besteleriyle benzeştiklerini ifade etmektedir. Türk halk şiirinde kullanılan vezin tıpkı Macar halk edebiyatındakine benzer şekilde "ritm" olarak da adlandırılabilen parmak hesabı olup milli özellik gösteren bir unsurdur. Kunos bu bestelerle "nay" (ney) ile söylenen, askerlerin "Kuruts" (Kuruç) türküleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir.

Kinos, İstanbul'a ziyareti sırasında daha önce Macaristan'da da bulunan Özbekler Tekkesi şeyhi Süleyman Efendi'yle görüşmüş, onun 1882'de kaleme aldığı "Lügat-i Çağatay" ve "Türkî Osmanî" adlı eserlerini Almanca ve Türkçeye çevirmiştir. Bu eserler, Macar Bilimler Akademisinde yayınlanmıştır. Şiirlerini okuduğu Ahmed Vefik Paşa'yla tanışıp ev ziyaretinde de bulunan Kunos, orada dinlediği bir türküyü ballada (dramatik türkü-şiir) benzettiğini de yazmıştır. Orta oyunuyla ilgili bir cildi Macarca, diğeri Almanca olmak üzere iki ciltlik bir eser yayınlayan Kunos bu süreçte duyduğu hemen her şeyi kayıt altına almaya özen göstermiştir. Maarif Nazırı Münif Paşa'dan aldığı izin doğrultusunda Galatasaray Mektebi'nde edebiyat, tarih, Arapça, Farsça gibi derslere devam edip Ziya Gökalp, Namık Kemal ve Ahmet Mithat Efendi başta olmak üzere çok sayıda dönem yazarının eserlerini okumuştur. Tatar halk edebiyatı derlemeleri için ise Birinci Dünya Savaşı devam ederken Macar Fen Akademisi'nin Avusturya-Macaristan'da kurmuş olduğu, Müslüman esirlerin tutulduğu kamplara gitmiş; üç sene boyunca buralarda vakit geçirerek Tatar gençlerle görüşmüştür. Bu süreçte Tatarca konuşmayı da öğrenerek Tatarların "cır"larını (türkü) ve "ekiyet"lerini (masal)derlemiştir. Edindiği bilgiler doğrultusunda Kunos edebî ve yazılı Kazan Tatarcasını Başkırların, Mişerlerin ve Nogayların rahatlıkla anlayabildiğini fark etmiş; bu sebeple Kazan'da konuşulan dilin tüm Tatarlar için edebiyat dili sayılabileceğini belirtmiştir.

Dil araştırmaları açısından hikâye ve masal gibi düz yazı ürünlerinin halk şiirine kıyasla çok daha önemli olduğunu düşünen Budenz bu süreç boyunca Macaristan'dan Kunos'u sürekli yönlendirmiştir. Bu sebeple Kunos aynı

zamanda günlük dil kullanımına da önem vermiştir. Kunos'u diğer Avrupalı doğu bilimcilerden ayıran en önemli nokta, onun daha önce başka kimse tarafından yapılmamış bir çalışmayı yapmış olmasıdır. 1887 ve 1889 yıllarında toplamda iki cilt olarak yayınlanan “Osmanlı-Türk Halk Edebiyatı Derlemesi” adlı eserde “Osmanlı-Türk Halk Masalları” adıyla ilk ciltte 74 Türk masalı; ikinci ciltte ise “Osmanlı-Türk Masalları ve Türküleri” adı altında toplanmış 24 Türk masalı ve türkü derlemesi bulunmaktadır. Kunos, Macaristan'a üç parça halinde gönderdiği makalesinde Türk masallarına dair incelemelerinden bahsetmiş; Macarcaya çevrilen yedi masal Oszman-török nepmesek (Osmanlı-Türk Halk Masalları) ismiyle Budapesti Szemle dergisinde yayımlanmıştır (Szilagyi, 2007: 88). Derlemeleri yaparken yardım aldığı isimlerden de bahseden Kunos için en önemli yardımı sağlayanlardan birinin Karagözcü arkadaşı Urfi olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte masal bakımından en çok desteği, Türk mahallesinde yaşayan ve ailedeki kadınlardan duyduğu masalları Kunos'a aktaran Hüsnü Efendi sağlamış gibi görünmektedir. Kunos bazı masalların Türkçe konuşan Ermeni ailelerden aktarıldığını da ifade etmiştir. Yine Kunos'un yazdığı mektuplardan o dönemde Keloğlan'ın en sevilen masal kahramanı olduğu anlaşılmaktadır. Kunos bütün Keloğlanların esasında işkembeyi kafasına geçirerek yollara düşen, diğer bir ifadeyle sahte Keloğlanlar oldukları varsayımında bulunduğunu ifade etmiştir (Szilagyi, 2007: 94).

“Türk Halk Edebiyatı” adlı eserde Kunos, Şaire Nigar Hanım'ın evinde bir iftar davetine katıldığından ve oradaki Türk aydınlarıyla girdiği tartışmalarda yaptığı bazı çıkarımlardan bahsetmektedir. Rezaizade Mahmut Ekrem ve Münif Paşa gibi Osmanlı aydınlarının da davetli olduğu bu yemekte Kunos çalıştığı konular hakkında bu aydınların fikirlerini öğrenme fırsatı bulmuş; Osmanlı aydınının o dönemde Avrupa folklorunun üzerinde durmayıp bu unsurların millî edebiyat ve sanat oluşumundaki yerini önemsemediğini fark etmiş, aydınların fikrini değiştirmek için çaba sarf etmiştir.

Aydınların küçük yaşta büyüklerinden dinledikleri masalları hatırlamaları, bunun üzerinde düşünmeleri yönünde fikir beyan etmiştir. Türk halk masallarıyla Macar masallarının benzerliği konusu ise Theodor Benfey'in “göç teorisi” temelinde ele alınmıştır. Kunos, her ne kadar Hindistan veya İran çıkışlı olsa da bu eserlerin hem Türk hem de Macar halk edebiyatı ürünlerine dönüştüğünü ifade etmiş; yine Benfey'in teorisinden yola çıkarak masalları “kocakarı” ve “hayvan” masalları olarak iki gruba ayırmıştır. Benfey'in teorisinde de benzer bir ayırım söz konusudur: ona göre Orta Çağ'da Hindistan'dan gelen masallar

ve Eski Çağ'da Avrupa'da var olan Ezop'un hayvan masalları iki ana gruba oluşturmaktadır. Kunos'a göre farklı halkların masalları arasındaki benzerlikler de birbirine yakın coğrafyalarda yaşayan halklar arasındaki kültürel etkileşimdir. Kunos aynı zamanda Türk masallarını Avrupa ve Orta Doğu masalları arasında köprü niteliği taşıyan bağlayıcı bir unsur olarak değerlendirmiştir (Szilagyi, 2007: 354-355).

Kunos'un alanda yaptığı çalışmaların Türk aydınlarınca büyük bir ilgiyle takip edildiğini söylemek mümkündür. Bunun ötesinde Fuad Köprülü, Ziya Gökalp ve Tevfik Bölükbaşı gibi aydınların yaptığı çalışmaların da temelde Kunos'un araştırmalarından ilham aldığı kanısı yaygındır. Kunos, "Türk Halk Edebiyatı" adlı eserinde Ahmet Vefik Paşa'yla sohbeti sırasında kullandığı "folklor" kelimesinin o dönemde yasaklı olduğundan bahsetmiştir. Rıza Tevfik Bölükbaşı ilerleyen yıllarda "folk-lore" başlığıyla kaleme aldığı makalesinde halk edebiyatı ürünlerinin yabancılar tarafından ilgiyle karşılandığını yazmış, Kunos'un bu alanda yaptığı çalışmalardan bahsetmiştir.

Kunos, "Osmanlı-Türk Halkı Edebiyatı" derlemesi adlı eserinin giriş bölümünde kitabın derlenme, içerik, masal konusu gibi unsurlarıyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Bu kısımlar Macarca olarak kaleme alınmıştır. Kunos bu masallarda bazı ağız özelliklerini koruyabilmek amacıyla transkripsiyondan faydalanmıştır. Bu eser, Meral Ozan tarafından "Osmanlı Dönemi Türk Halk Masalları-1" ismiyle 2009 yılında Turan Kitabevi Yayınları'ndan yayımlanmıştır. Eser öncelikle Kunos'un hayatı ve masalların dil özelliklerinden bahsetmekte, aynı zamanda ilk ciltteki 74 masalı da içermektedir. Meral Ozan'ın 2018 yılında aynı yayınevinden çıkardığı "Ocaktan Gelen Haber" adlı eseri ise 98 masal metnini ve eser dilindeki özellikleri de kapsamaktadır. Kunos tarafından derlenmiş masallar "44 Türk Masalı" (Kunos, 2016) başlığıyla, sadeleştirilmiş bir biçimde çocuklar için hazırlanmış; çalışmanın illüstratörlüğünü Willy Pogany üstlenirken çeviriyi ise Ozan Mızrak yapmıştır. Bu çalışma kapsamında Osmanlı-Türk Halk Edebiyatı Derlemesi'ndeki masallar seçilip sadeleştirilerek her yaştan okuyucuya hitap edebilecek hâle getirilmiştir. Gani Yener tarafından çevrilip Kunos'un derlediği 21 masala yer verilen "Türk Masalları" başlıklı eser ise bu alandaki son çalışmadır.

Ignacz Kunos'un Türk halk edebiyatı ve dili üzerine yaptığı çalışmalar, yalnızca dönemi için değil, günümüz için de büyük bir değer taşımaktadır. Onun derlediği masallar, efsaneler, türküler ve diğer halk edebiyatı ürünleri hem Türkoloji alanında hem de dünya kültür mirası açısından önemli bir kaynak

oluşturmuştur. Kunos'un, halk dilinin orijinal yapısını ve kültürel değerlerini koruma çabası, masalların edebi ve dilsel zenginliklerini geleceğe taşımada önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Macaristan ve Avrupa'daki akademik çevrelerin yanı sıra Türk aydınları tarafından da ilgiyle karşılanan bu çalışmalar, Türk masallarının evrensel bağlamda tanınmasına katkı sağlamıştır. Kunos'un Türk masallarını yalnızca bir anlatı türü olarak değil, kültürler arası bir köprü ve halkın kolektif bilincini yansıtan bir araç olarak ele alması, onu bu alandaki öncü isimlerden biri yapmaktadır. Bu bağlamda, onun eserleri ve görüşleri, halk edebiyatı araştırmaları için kalıcı bir rehber niteliği taşımaktadır.

2.1 Ignacz Kunos'un "Türk Masalları" Eseri Hakkında Bilgi

Ignacz Kunos'un *Türk Masalları* adlı eseri, Türk halk edebiyatının zengin dünyasını Avrupa'ya tanıtan önemli bir derleme çalışmasıdır. İlk olarak 1887-1889 yılları arasında iki cilt hâlinde yayımlanan bu eser, dönemin Türk masallarını titizlikle derleyerek yazıya aktarmış ve halk edebiyatı alanındaki ilk kapsamlı çalışmalar arasında yer almıştır. Eser, Osmanlı topraklarında halk arasında anlatılan masalları yazılı hâle getirerek Türk kültürünün masal geleneğini dünya literatürüne kazandırmıştır.

Kunos'un bu çalışması, halk anlatılarının dilsel, kültürel ve tematik özelliklerini yansıtmayı amaçlamaktadır. Derlemesinde masalların özgün dil özelliklerini ve anlatım tarzını korumaya özen göstermiştir. Kunos'un amacı yalnızca masalları kaydetmek değil, aynı zamanda Türk halk kültürünü ve değerlerini dünya kamuoyuna tanıtmaktır.

Eserde toplamda 98 masal yer almakta olup, bu masallar hem Anadolu'daki halk anlatılarından hem de Rumeli Türkleri arasında anlatılan hikâyelerden derlenmiştir. *Türk Masalları*'nın birinci cildi, genellikle geleneksel masalları içerirken, ikinci ciltte masalların yanı sıra türkülere de yer verilmiştir. Kunos'un masalları derlerken, özellikle anlatıcıların dilini ve üslubunu muhafaza etmeye çalıştığı, böylece halk dilinin zenginliğini metinlere yansıttığı görülmektedir.

Masalların yanı sıra, Kunos eserinde masalların anlatıldığı bağlam, hikâye anlatıcıları ve masalların toplandığı bölgeler hakkında bilgiler de sunmuştur. Bu bağlamda eser, yalnızca bir masal koleksiyonu değil, aynı zamanda bir kültür tarihi çalışması olarak da değerlendirilebilir.

Eser, 1925 yılında "Türk Halk Edebiyatı" adı altında yeniden yayımlanmış

ve daha geniş bir okur kitlesine ulaşmıştır. Ayrıca, “Türk Masalları” başlığıyla sadeleştirilmiş bir versiyonu 2016 yılında Willy Pogany’nin illüstrasyonlarıyla çocuklara yönelik bir kitap olarak yeniden düzenlenmiştir. Bu versiyonda, masallar modern okuyucunun ilgisini çekmek amacıyla daha akıcı bir şekilde sunulmuştur.

Ignacz Kunos’un *Türk Masalları* eseri, Türk halk edebiyatının uluslararası alanda tanınmasına önemli katkılarda bulunmuş; özellikle masalların kültürler arası ilişkilerin bir aracı olarak değerlendirilmesinde öncü olmuştur. Bu eser, Türk masallarının yazılı kültüre geçişinde bir kilometre taşı olarak değerlendirilmektedir.

Ignacz Kunos’un *Türk Masalları* adlı eseri, Türkçe için dilsel, kültürel ve edebi anlamda önemli bir dönüm noktasıdır. Bu eser, Türkçenin halk arasında kullanılan zengin ve canlı yapısını, deyimlerini, söz kalıplarını ve anlatım üslubunu koruyarak kayda geçirmiştir. Kunos, bu çalışmasıyla sadece masalları toplamakla kalmamış, aynı zamanda Türkçenin sözlü gelenekteki özgünlüğünü ve estetiğini dünya literatürüne tanıtmıştır.

3. TÜRKÇENİN HALK DİLİ ÖZELLİKLERİNİ KORUMA

Türk Masalları, Türkçenin halk arasında kullanılan en doğal ve özgün biçimini belgeleyen önemli bir çalışmadır. Kunos, masalları derlerken anlatıcıların özgün üslubunu korumaya özen göstermiş; böylece halk dilinin deyim zenginliği, ritmik yapısı ve anlatı kalıpları yazılı hâle getirilmiştir. Özellikle, masalların “Bir varmış bir yokmuş” gibi kalıp ifadelerle başlaması ya da “Onlar ermiş muradına...” gibi formüllerle sona ermesi, Türkçenin anlatı geleneğine dair değerli ipuçları sunmaktadır.

3.1 Dil Eğitimi ve Araştırmaları İçin Kaynak Oluşturması

Kunos’un çalışması, Türkçenin tarihî ve bölgesel çeşitliliğini anlamak için önemli bir kaynaktır. Eser, Anadolu ve Rumeli Türkçesindeki lehçeler ve ağızlar hakkında da bilgiler sunar. Bu yönüyle eser, yalnızca edebi bir çalışma değil, aynı zamanda dilbilim araştırmaları için de bir temel kaynak niteliği taşımaktadır. Türkçenin halk anlatılarında nasıl kullanıldığı ve sözlü kültürle nasıl şekillendiği konusunda benzersiz veriler içermektedir.

3.2 Kültürel Belleğin Korunması

Türk Masalları, yalnızca bir dil belgesi değil, aynı zamanda Türk kültürel belleğini yansıtan bir eserdir. Masallar, toplumların kolektif hafızasını, değerlerini ve dünya görüşlerini yansıtan önemli araçlardır. Kunos'un bu çalışması, Türk halkının geleneksel değerlerini, yaşam biçimini ve ahlaki öğretilerini gelecek nesillere aktaran bir köprü olmuştur. Türkçenin taşıyıcısı olduğu bu masallar hem ulusal hem de evrensel bir miras olarak değerlendirilebilir.

3.3 Türkçenin Uluslararası Tanınırlığına Katkı

Kunos, masalların yanı sıra Türkçenin ifade gücünü ve estetik yapısını da uluslararası arenaya taşımıştır. *Türk Masalları*'nın Almanca, Macarca ve diğer dillerde yayımlanması, Türkçenin ve Türk halk edebiyatının Avrupa'da tanınmasını sağlamıştır. Bu durum, Türkçenin kültürel bir araç olarak dünya edebiyatında da önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir.

Sonuç olarak, Ignacz Kunos'un *Türk Masalları* eseri, Türkçenin halk arasında kullanılan dil özelliklerini koruyan, kültürel belleği gelecek nesillere aktaran ve uluslararası alanda tanınmasına katkı sağlayan çok yönlü bir çalışmadır. Bu nedenle, eser yalnızca bir derleme değil, Türkçenin kültürel ve dilsel zenginliğini vurgulayan bir anıt niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- Alptekin, A. B. (2003), "Kazak Masallarından Seçmeler", Akçağ Yayınları.
- Bakırcı, N. (2006), "Niğde Masalları", Niğde Yüksek Öğretim Vakfı Yayınları.
- Boratav, P. N. (1997), "100 Soruda Türk Halk Edebiyatı", Gerçek Yayınları.
- Çıblak, N. (2005). *Propp'un Masal Çözümleme Methodu*, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 638,127-140, Ankara: TDK Yayınları.
- Çolak, M. (2020). Ignác Kúnos'un Macar Bilimler Akademisi'ne Sunduğu Raporlar ve Türkoloji Çalışmaları. *Erdem* (78), 103-126. <https://doi.org/10.32704/erdem.749081>
- Dilidüzgün, S. (2007). Masallar ve Masalsı Türler. Z. Güneş içinde, İlköğretimde Çocuk Edebiyatı (s. 93-121). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Ergüt, H. M. (2020). Ignacz Kunos'un Derlediği Türk Masalları'nın Propp Metoduyla İncelenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez.

- Günay, U. T. (2011), “Elâzığ Masalları ve Propp Methodu”, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hekimoğlu, M. Y. (2002), “Masallar ve Eğitsel İşlevleri”, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Kılcan, B. (2016). Ignac Kunos’un Kırk Dört Peri Masalı Adlı Eserinin Değerler Açısından İncelenmesi. Turkish Journal of Education , 82-94.
- Kunos, Ignacz (2001). Türk Halk Edebiyatı, Haz. Tuncer Gülensoy, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2002), “Gümüşhane ve Bayburt Masalları”, Akçağ Yayınları.
- Sakaoğlu, S. (2010), “Masal Araştırmaları”, Akçağ Yayınları.
- Szilágy, Szilárd (2007). Ignác Kúnos Türk Folklor Araştırmalarında Bir Öncü, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Edebiyatı) Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Şen, E. (2020). Ignacz Kunos’un Derleyip Yayımladığı Masalarda Yer Alan Grotesk Ögeler. Uluslararası Çocuk Edebiyatı Ve Eğitim Araştırmaları Dergisi (ÇEDAR), 4(1), 31-44.
- Şimşek, Y. (2001), “Masalların Sembolik Dili Bağlamında Keloğlan Tipi Üzerine bir değerlendirme”, Gaziantep: VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi.
- Şirin, M.R. (1998), “Masal Atlası”, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tezel, N. (1997). Türk Masalları 1-2. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları .

5. BÖLÜM

KADINLARIN MİZAH YAPMASININ ÖNEMİ: KADIN KARİKATÜRCÜLER VE KARİKATÜRLERİ

Doç. Dr. Şeyda KOÇAK KURT

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi
Gazetecilik*

seydak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2797-1424>

GİRİŞ

Karikatürler, ana malzemelerini toplumdan aldığı için, bir anlamda toplumu ve toplumda yaşananları yansıtmaktadırlar. Bu bağlamda, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel vb. gelişmeleri aktarmaları bakımından tarih yazımında önemli bir yere sahiptirler. Karikatür, insanlık tarihinin en eski ve etkili ifade biçimlerinden biri olarak, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli bir yer tutar. Mizahın eleştirel ve yaratıcı doğası, karikatürleri sadece bir sanat formu olmanın ötesine taşımakta; onları, toplumsal çelişkileri, gündelik hayattaki absürtlükleri ve güç ilişkilerini gözler önüne seren birer ayna haline getirmektedir. Ancak karikatür dünyası, tarih boyunca çoğunlukla erkek egemen bir alan olarak kalmış, kadın karikatürcüler bu sahada kendilerine yer açmak için çoğunlukla çift kat emek sarf etmek zorunda bırakılmışlardır. Genel tarih yazımında karşımıza çıkan “büyük anlatılar” ve “beyaz erkek” ağırlıklı yansımalar, karikatür tarihine de sirayet etmiştir. Son yıllarda görünür olmakla birlikte, Osmanlı döneminden beri var olan –ancak bilinmeyen- kadın karikatürcülerin varlığı, tarih kitaplarındaki

yerini alamamıştır.

Özellikle kitle iletişim araçlarından olan gazetenin içine karikatürün 1867 yılında *Ayine-i Vatan* ile girmesi¹ göz önünde bulundurulduğunda, karikatürün basın yoluyla gelişiminin ve yayılmasının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Osmanlı kadın hareketi içerisinde değerlendirilen kadın dergilerinin çıkartılması da, kadınların basın yoluyla kendilerini duyurmasını sağlamış, karikatürün hem yansıtma hem de eleştiri yönünü kullanarak tarihte iz bırakmalarına yardımcı olmuştur.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e gidilen yolda karşımıza çıkan Batılılaşma hareketlerinin bir ayağını da mizah çatısı altında değerlendirmek gerekir. Toplumda yaşanan gelişmelerden yalnızca erkeklerin değil, kadınların da nasibini aldığını hesaba kattığımızda, kadınların görünürlüklerini ve tepkilerini yansıtmak için hareket geçmemiş olmaları, genel geçer tarihe olan inancımızın sarsılmaya niyeti olmadığı bir göstergesidir. Somut anlamda kamusal alanda kendine bir yer bulamayan kadınlar, basının gündelik hayatın içine sızmasıyla yazmaya başlamış ve isteklerini duyurmak istemişlerdir. Kadınların sorunlarını ancak kadınların anlayabileceği düşüncesi hesaba katıldığında, bu isteklerin çok da yersiz olmadığı açıkça görülmektedir.

“Karikatürün günlük yaşamın bir enstantanesi olduğunu ve yaşamın anahtar anını yakalayıp kavradığı²” düşünüldüğünde önemi daha belirgin olmaktadır. Çünkü günlük ya da gündelik hayat tarih yazımına katkıda bulunan en önemli etkenlerdendir. Kadın karikatürcüler ve karikatürleri de tarihin büyük bir parçasını oluşturmakla birlikte, yazdıklarıyla, çizdikleriyle ve tabii ki düşünceleriyle gündelik hayatın birebir yansımaları sağlamaktadırlar.

Bu çalışma, mizah ve karikatürün toplumsal cinsiyet eksenindeki anlamını ve bu alanda öne çıkan kadın karikatürcülerinin çalışmalarını inceleyerek, mizahın toplumsal değişimdeki rolünü yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Karikatür sanatı, sadece bir anlatı aracı değil, aynı zamanda toplumun sessizleştirilmiş seslerinin yankılandığı bir platformdur ve bu platformda kadın karikatürcüler, varoluş mücadelesi ile sanatı buluşturan bir rol üstlenmektedir.

Toplumdaki gelişmelerle birlikte mizah anlayışının, özellikle siyasal alanda büyük bir gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu noktada dünden bugüne kadın karikatürcülerin çizgileri de değişiklik göstermiştir. İlk kadın karikatürcü olarak kabul edilen Fatma Zehra'dan, Cumhuriyet dönemi karikatürcü Selma

1 Çeviker, T. (1986: 20).

2 Topuz, H. (1986: 3).

Emiroğlu'na, Gırgır Dergisi'nde "Biz Bıyıkızlar" isimli köşeleriyle var olduklarını belirginleştiren Gülay Batur, Eda Öğrük, Ramize Erer, Meral Onat ve Eda Oral'a, sonrasında Feyhan Güver, Piyale Madra ve daha nice karikatürcüleri kadar uzanan ve sanıldığından daha uzun bir listeyi oluşturan bu kadınlar, Türk karikatür tarihi sayfalarında çoğunlukla yer almamakla birlikte, bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadırlar.

1. KARİKATÜR VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Toplumsal cinsiyet, karikatürlerde hem mizahın kaynağı hem de eleştirinin hedefi olarak öne çıkmaktadır. Simone de Beauvoir'ın "Kadın doğulmaz, kadın olunur" sözü, toplumsal cinsiyet rollerinin ne kadar öğrenilmiş davranışlar olduğunu gözler önüne sermektedir (Beauvoir, 2023). Karikatür sanatçıları, bu öğrenilmiş davranışları sorgulamak ve topluma ayna tutmak amacıyla toplumsal cinsiyet temalarına sıklıkla yer vermektedir. Kadın karikatürcüler ise bu alanı kullanarak patriyarkal yapılara meydan okumuş ve mizahın toplumsal değişimdeki rolünü güçlendirmişlerdir.

Toplumsal cinsiyet rolleri, mizah ve karikatür alanında da belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Mizahın "erkek işi" olarak algılandığı bir dünyada, kadınların karikatürcülük mesleğinden ziyade mizahtan "esinlenici" ya da "konu" olarak görülmesi, bu algının ne kadar derin olduğunu gözler önüne sermektedir. Ancak, feminist hareketlerin etkisiyle 20. yüzyıldan itibaren bu durum değişime uğramaya başlamış ve kadın karikatürcüler kendi seslerini duyurma fırsatı bulmuşlardır.

Karikatür, mizahın hünerli bir araca dönüştüğü bir form olarak, toplumsal normlara meydan okumak için çok önemli bir potansiyele sahiptir. Kadın karikatürcüler, bu potansiyeli kullanarak toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, patriyarkal yapıları ve cinsiyet stereotiplerini eleştiren eserler yaratmış, hem sanat dünyasında hem de toplumsal farkındalıkta önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu yaratıcı dönüşüm, sadece kadın karikatürcüler için değil, karikatür sanatının kendisi için de çok önemli bir kilometre taşı olmuştur.

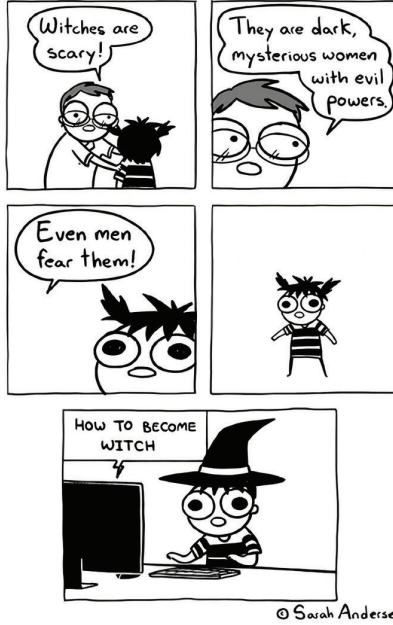

Resim 1. Liza Donnelly'nin çalışmalarından. (Kadınlar için eşitlik)

Toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden mizah yapan karikatürcüler, toplumdaki cinsiyet eşitsizliklerini ve ayrımcı uygulamaları hiciv yoluyla eleştirmektedir. Bu eserler, izleyiciyi hem güldürmek hem de mevcut düzeni sorgulamak gibi çift bir amaca hizmet etmektedir. Örneğin, Liza Donnelly³ gibi feminist karikatürcüler, çalışmalarında toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini mizahi bir dil ile gözler önüne sermekte ve geleneksel toplumsal normlara meydan okuyan bir tarz ile düşüncelerini ifade etmektedir.

Karikatür ve mizah, toplumsal cinsiyet algılarını yeniden şekillendirme potansiyeline sahiptir. Bu potansiyel, kadın karikatürcüler tarafından toplumsal eleştiriyi yüksek bir sanatsal çıktıya dönüştürmek için kullanılmış ve toplumsal farkındalığın artırılmasına katkı sağlamıştır. Bu nedenle, karikatür sanatında toplumsal cinsiyet temaları, hem sanatçılar hem de izleyiciler için kritik bir tartışma alanı oluşturmaya devam etmektedir.

³ Çalışmaları için bkz. lizardonnely.medium.com

© Sarah Andersen

Resim 2. Sarah Andersen'in eserlerinden.

Cadılar korkunçtur. Onlar karanlık, şeytani güçlere sahip gizemli kadınlardır.

Erkekler bile onlardan korkar.

Nasıl cadı olunur

Kadın karikatürçüler, eserlerinde sadece toplumsal cinsiyet eşitsizliğini eleştirmekle kalmayıp, aynı zamanda kültürel ve politik meseleleri de masaya yatırarak daha kapsamlı bir toplumsal farkındalık yaratmışlardır. Özellikle 21. yüzyılda, dijital platformların yaygınlaşmasıyla birlikte kadın karikatürçüler eserlerini daha geniş kitlelere ulaştırma imkânı bulmuş ve seslerini daha gür bir şekilde duyurabilmişlerdir. Sarah Andersen⁴ gibi modern karikatürçüler, güncel konuları mizahi bir yaklaşımla ele alarak, hem bireysel deneyimleri hem de toplumsal meseleleri çarpıcı bir şekilde sunmuşlardır.

Türkiye'de de karikatür ve toplumsal cinsiyet ilişkisi, uzun bir geçmişe sahiptir. Osmanlı Dönemi'nden itibaren mizah dergilerinde kadınların toplumsal rollerine dair eleştiriler yer almıştır. 20. yüzyılda ise Gır Gır ve Leman gibi popüler mizah dergilerinde toplumsal cinsiyet temaları farklı perspektiflerle ele alınmıştır. Ancak bu dergilerde kadın karikatürçülerin temsil oranı uzun yıllar

4 Çalışmaları için bkz. <https://www.instagram.com/sarahandersencomics/>

boyunca düşük kalmıştır. Buna rağmen, kadın karikatürçüler kendi seslerini duyurmak için yoğun bir çaba göstermişlerdir.

2. OSMANLI DEVLETİ VE CUMHURİYET SONRASI TÜRKİYE'DE KADIN KARİKATÜRÇÜLER

2.1. Kadınlar İçin İlk Kadın Mizah Dergisi: Leylâk

1914 yılında yayınlanan Leylâk dergisi, kadın çizerleri içerisinde barındırması ve kadının toplumdaki yerine mizahi açıdan yaklaşan ilk dergi olması vasıtasıyla önemli bir yere sahiptir. 15.05.1914 tarihinde iki sayı olarak yayınlanan⁵, imtiyaz sahibi A. Cevat, başyazar ise ismi verilmeyen ve Küçük Hanım olarak geçen derginin kapağında “*On beş günde bir yayınlanan, edebi mizah gazetesidir*” ibaresi yer almıştır.

Derginin ilk sayısının kapağında bir anne-kız diyaloguna yer verilmiştir:

Resim 3. Leylâk Dergisi, 1. Sayı kapağı

“Anne: A kızım! Her gün sokak! Her gün gezmek! Olur mu hiç olmazsa bir kerecik evde otur da görücüye olsun görün.

Kızı: Anneciğim pek güzel söylüyorsunuz ama! Evde kalırsam bir kişi görür halbuki sokakta...”

⁵ Yavuz Selim Karakışla yaptığı araştırmasında Leylâk Dergisi'nin üç sayı yayımlandığını belirtmiş ve çalışmasında üç sayıya yer vermiştir. Ancak Turgut Çeviker'in *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü* isimli eserinde ve bizim yaptığımız araştırmada iki sayıya ulaşılabilmektedir. Karakışla'nın çalışması için bkz Karakışla (2006).

Kadınların evde oturması ve tabir-i caizse koca beklemesinin münasip olduğu bir devirde, kızının olaya bu şekilde yaklaşması günümüz koşullarında mizahi bir noktaya işaret etmekte, aynı zamanda eleştirel bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Annesinin “*otur oturduğun yerde*” eleştirisine, kızının getirdiği yorum ve savunma dönemin kadınlarının kamusal alanda görünür olmakla ilgili sorunlarına işaret etmektedir.

Leylâk yine ilk sayısında “*Maksat ve Meslek*” başlıklı bölümde derginin amacını anlatmıştır. “*İnsanı ağlatmak güldürmekten kolaydır. Fakat beceri, hüner, kalemi insanı güldürebilecek şekilde kullanmaktır*” ifadelerinin kullanıldığı dergide, mizahın eleştiren ve eleştirel yönünü ortaya koyarak, insanları güldürmek amaçlandığı belirtilmiştir. Yazı şu şekilde devam etmektedir⁶:

“İşte biz de ikinci şıkkı kendimize meslek ittihaziyle (iş kabullenip) muhterem okuyucularımıza her hafta hoş kokulu zarif bir demet Leylâk takdim edeceğiz.

- Koklayınız!... Koklayınız!
- Ah... Ne hoş.

Evet hoş, doyulmaz bir koku... Bu kadar mı... Hayır, lütfen şu Dilruba çiçeğin yapraklarını çeviriniz!... İşte bu atlas yaprak üzerine her hafta en muktedir mizah-nüvislerimiz (güçlü mizah yazarlarımız), san’atkar fırçalı ressamlarımız tarafından hayat-ı edebi ve ictimaimizin pek latif ve pek müzehhen sahneleri nakş edilecektir (*edebiyat ve toplumsal yaşamımızın pek hoş ve pek güldürücü sahneleri işlenecektir*).

Leylâk mübeccel okuyucularının lütfundan emin olarak hayat-ı matbuata atılıyor (*basın yaşamına giriyor*).

Ey muazzez kari ve kari’elerimiz (*erkek ve kadın okuyucularımız*), sizden rağbet,Ulu tanrımızdan da yüz aklıyla muvaffakiyet”.

Leylâk dergisi, kadınların günlük hayatta karşılaştığı sorunlara ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine mizahi bir dille dikkat çekmiştir. Kadınların gündelik yaşam mücadelelerinden aile ilişkilerine, giyim-kuşamlarından toplumsal ilişkilerine kadar geniş bir yelpazede çeşitli konuları ele almıştır. Bunu yaparken kimi zaman, erkek egemen dilden konuşuyormuş gibi gözükse de, aslında kadına yönelik bakış açısını ve sorunları esprili bir dille yansıtmaya çalışmıştır. Derginin ikinci sayısının kapağında yer alan aşağıdaki karikatür bu tür bir yaklaşıma örnek olarak kabul edilebilir:

⁶ Leylâk Dergisi (İstanbul: Zerafet Matbaası, Sayı:1, 1914), 2.

Resim 4. *Leylâk Dergisi*, 2. Sayı Kapağı

“Ah bir beyim olsa idi, hiç şüphesiz şu potinlerimi bağlamak zahmetine girmezdim!”

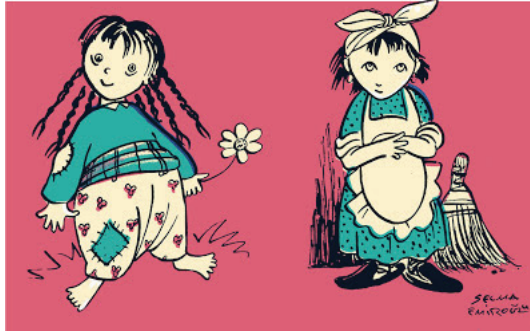
Dergi, kadınlara yönelik içeriği kadınların ağızından ve zihninden yansıtması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Bu vesileyle kadın karikatürcülere ve yazarlara alan açmış, onların üretimlerini paylaşmalarını sağlamıştır. Yukarıdaki karikatürlerin çizeri Fatma Zehra Hanım, bu alanda ismi anılan ilk kadın karikatürcülerdendir. Kadınların sadece toplumsal alanlarda değil, kültür ve sanat ve elbette basın alanlarında daha fazla yer edinme çabasının bir sonucu olarak okunabilecek bu girişimler ve çabalar, aynı zamanda kadın mizahını bir ifade aracı olarak topluma tanıtmıştır. Uzun ömürlü olmamasına ve kısa bir süre sonra yayın hayatına son vermek zorunda kalmasına rağmen *Leylâk* dergisi, kadın mizahına yönelik önemli bir ilham kaynağı olmuş ve sonraki kuşak kadın karikatürcü ve yazarlarına yol açmıştır.

2.2. Cumhuriyet Döneminde Bir Kadın Karikatürcü: Selma Emiroğlu

Türkiye’de Cumhuriyet dönemi, kadınların toplumsal yaşamda daha fazla görünür hale geldiği, haklar ve özgürlükler anlamında büyük dönüşümlerin

yaşadığı bir dönemdir. Bu dönüşüm, sanat ve mizah dünyasında da kendini göstermiştir. Bu dönemde karikatür, toplumu modernleşme hedefleri doğrultusunda eğitmenin ve eleştirel bir bakış açısı kazandırmanın bir aracı olarak görülüyordu. Ancak, kadın karikatürçülerin sayısı oldukça sınırlıydı ve kadınların ürettikleri işler genellikle erkek meslektaşlarına oranla daha az görünürlük buluyordu.

Bu görünürlüğe dair bakış açısını değiştiren ve Cumhuriyet döneminde ilk kadın karikatürçülerden biri olarak anılan Selma Emiroğlu, Türk karikatür tarihinde önemli bir yere sahiptir. Emiroğlu, 1940'lı yıllarda eserleriyle dönemin mizah dergilerinde yer almıştır. Doğan Kardeş'e çizdiği karikatürlerle, mizah dünyasına adımını atan Emiroğlu, bu alandaki kadınların sayısının azlığının okuyucuları dahi ikna etmediğini şu sözleriyle ifade etmektedir: "Önceleri, dergiye gelen okuyucu mektuplarında 'Acaba Selma Emiroğlu imzası arkasında bir erkek çizer mi gizli?' diye merak ediliyordu. Bazıları gözüme baka baka sordular: Doğru söyle küçük hanım, yoksa bunları evde ağabeyin mi çiziyor, yoksa hocan mı yardım ediyor?"

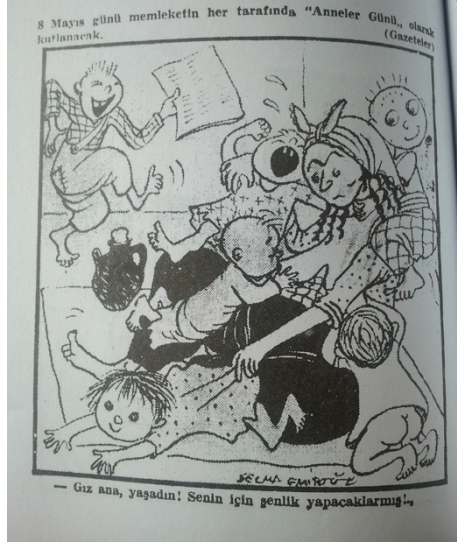

Resim 5. Selma Emiroğlu karikatürü

"Zeynep, fakir bir köylü kızıydı... Acidılar, şehre getirdiler!.."

Karikatürlerinde genellikle kadınların toplumsal konumunu ele almış, dönemin cinsiyet eşitsizliklerine ve toplumsal baskılarına mizahi bir dille ışık tutmuştur. Emiroğlu'nun bakış açısı kadın üzerinde sıkça konu edilen geleneksel ve modern çatışmasının izlerini taşımaktadır. Cumhuriyet sonrası kadının günlük ve toplumsal hayatındaki değişimleri esas alan eserlerinde Emiroğlu, genellikle kadının rollerine dair eleştirel bir bakış açısı sunmuştur.

7 <http://www.istanbulkadinmuzesi.org/selma-emiroglu-aykan>

Resim 6. Selma Emiroğlu karikatürü

"8 Mayıs günü memleketin her tarafında 'Anneler Günü' olarak kutlanacak.

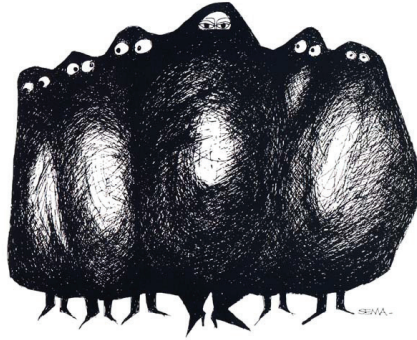
- Giz ana, yaşadın! Senin için şenlik yapacaklarmış!..."

Selma Emiroğlu'nun karikatürlerinde, Cumhuriyet'in getirdiği modernleşme çabaları ve bu çabaların kadınlar üzerindeki etkileri sıkça işlenmiştir. Kadınların kamusal alandaki varlığı, eğitim ve çalışma hayatındaki değişimler gibi konular, Emiroğlu'nun karikatürlerinde mizahi bir dille ele alınmıştır. Bu durum, onun Cumhuriyet döneminin değerlerini sanatına nasıl yansıttığını açıkça göstermektedir. Emiroğlu'nun kadınların çalışma hayatına katılımını konu alan karikatürleri, toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimleri ironik bir şekilde eleştirirken, bir yandan da bu dönüşümün sancularına dikkat çekmiştir. Bu eserlerde⁸, kadının "evdeki görevleri" ile "modern toplumdaki görevleri" arasında sıkışmışlığını yansıtan unsurlar sıklıkla görülmektedir. Emiroğlu, bu ikilemi eleştirirken toplumsal normlara meydan okumayı da ihmal etmemiştir. Tüm bunlarla beraber onun eserleri, Cumhuriyet'in kadınlara sunduğu fırsatların sanat yoluyla nasıl değerlendirildiğini ve bu süreçte kadınların ne denli etkili bir rol üstlendiğini anlamak için önemli bir kaynaktır.

⁸ bkz. Güldiken (1995).

2.3. Cumhuriyet Sonrası Kadın Karikatürçüler

Erken Cumhuriyet döneminde kadın karikatürçüler, genellikle erkek egemen sanat dünyasında yer almakta zorlanmakla birlikte, ilerleyen dönemlerde kendi alanlarını oluşturabilmek için daha fazla tanınmaya başlamış, buna bağlı olarak toplumsal bakış açısında da önemli değişikliklerin yaratılmasını sağlamıştır. 1980'ler ve sonrasındaki dönemde, kadın karikatürçüler hem kendi özgün bakış açılarıyla hem de kadın hareketinin bir parçası olarak daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşmayı başarmışlardır. Önceleri sokağa çıkma, çalışma, kamusal haklardan faydalanma gibi temel hakları ele alan içeriklere önem veren kadın karikatürçüler, sonrasında yine toplumsal sorunlarla bağlantılı konuları ele almaya devam etmiştir. Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin konu edildiği karikatürler zamanla yerini modernleşme ve batılılaşma ana başlığı altında kadınların giyim tarzı, davranış biçimleri temalarına bırakmış, bunlarla beraber kadının aile içindeki geleneksel roller, kadına yönelik şiddet ve kadınlara aile içinde yüklenen sorumluluklar “acı-tatlı” bir dille karikatürlerin konuları arasında yer almıştır. Tüm bunlarla birlikte hem küresel hem yerel boyutta gözlemlenen kadın hareketlerinin politikliği, kadın karikatürçülerin ele aldığı bir diğer konu olmuştur. Kadınların toplumsal hareketlere katılımı ve feminizmin yükselişi, karikatürlerde sıkça eleştirilen ve mizahi bir dille tartışılan konuların arasında bulunmaktadır.

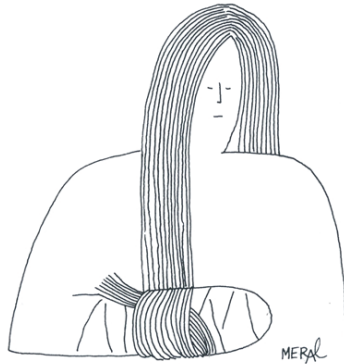

Resim 7. Sema Ündeğer karikatürü

Kadınların yaşamlarının çoğunlukla hane ile sınırlandırılmasına dikkat çeken, bu durumu toplumsal normlar çerçevesinde inceleyen ve cinsiyet rollerini sorgulayan kadın karikatürçülerden olan Sema Ündeğer, ulusal olduğu kadar uluslararası bağlamda da ün kazanmış isimlerdendir. Çalışmalarında

kadınların karşılaştığı ayrımcılar kadar ev içi emeğin görünmezliğini de işleyen Ündeğer'in çalışmalarında, mizahın gündürmenin ötesinde bir dönüşüm ve farkındalık yaratması işlevlerinin ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Toplumsal cinsiyet rollerinin dayattığı absürt durumları karikatürlerinde sıkça işleyen Ündeğer'in karikatüre yaklaşımları, aynı zamanda mizahın toplumsal değişimdeki rollerine yakından bakmamıza olanak tanımaktadır.

Bu alanda karşımıza çıkan bir diğer isim; Meral Simer'dir. Simer'in çalışmalarında kadına dair konular genel olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın hakları ve kadınların özgürleşme mücadelesi gibi başlıklar altında toplanabilir. Kadın karikatürcülerin eserlerindeki kadınların feminist bir bakış açısından bağımsız olarak ele alınmadığı ve bu alandaki konuların daha ziyade ironi ve alaycı bir dil ile harmanlanarak sunulduğu görülmektedir. Bu anlamda sosyal eleştiri ve mizahi anlatım arasında bir denge kurulmuş ve kadına dair sorunlar bu perspektifler arasında ele alınmıştır.

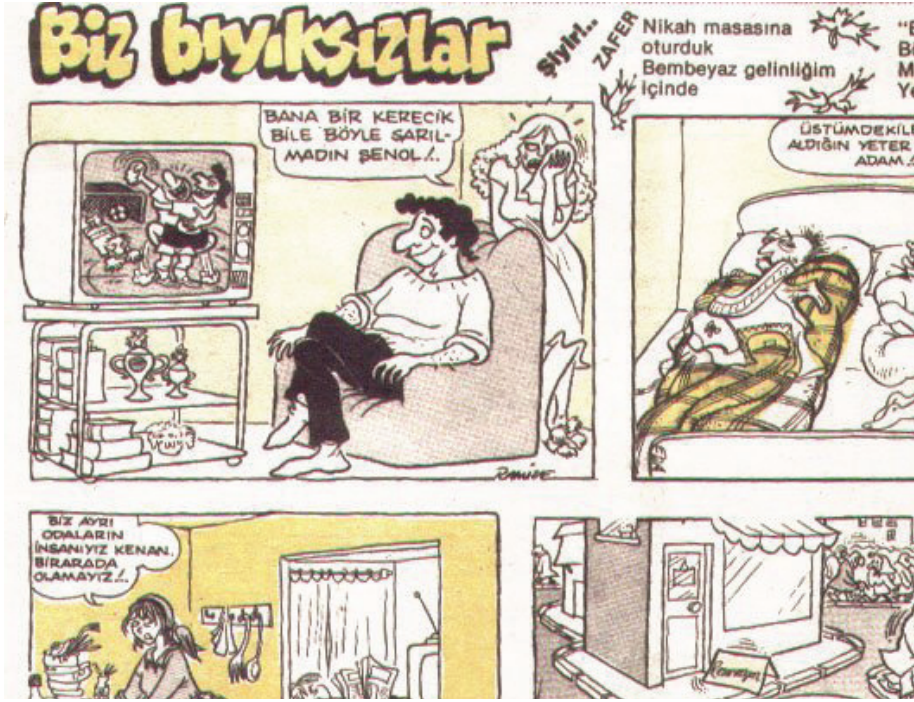

Resim 8. Meral Simer karikatürü

1980'li yılların sonlarına gelindiğinde, Türkiye'deki politik iklim mizahın içeriğini değiştirdiği gibi, kadın karikatürcülerin seslerini duyurmalarına imkan sağlayan platformların oluşmasına da katkı sunmuştur. Türkiye'nin ilk feminist karikatür kolektiflerinden biri ve toplu bir eylem olarak görülebilecek "Biz Bıyiksızlar" bu şartlar altında ortaya çıkmıştır. Erkekleri ve aynı zamanda erkekliği vurgulayan bir kavram olan 'bıyık'ın ortadan kaldırılarak, kolektifin yalnızca kadınlardan oluştuğunu vurgulayan karikatürcüler, aynı zamanda erkeklerin egemen olduğu bir alanda mizahi bir duruşla var olduklarının altını

çizmişlerdir.

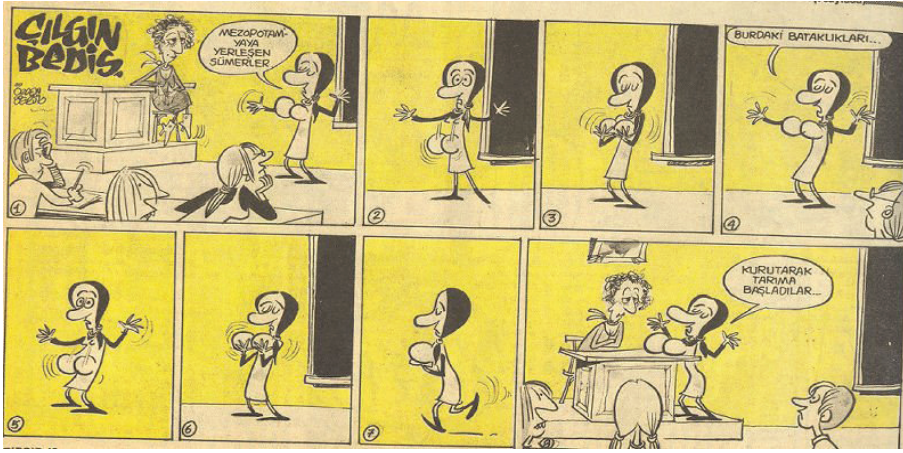
Oğuz Aral'ın yönetiminde 1970'li yıllarda yayın hayatına başlayan ve günümüze kadar ulaşabilen uzun soluklu nadir mizah dergilerinden olan Gırgır'ın içinde yazıp çizmeye başlayan 'Bıyiksızlar' ekibi içinde Özden Ögrük, Meral Onat, Ramize Erer, Gülay Batur, Eda Oral gibi isimler yer almaktadır. Kadın çizerler, karitürlerini özellikle mizaha fazlasıyla konu olan kadın bedenine dair yapılan esprilerin kadınlar tarafından nasıl görüldüğünü vurgulamak ve bir nevi bu esprilere cevap vermek üzerine yoğunlaşmıştır. Kadının geleneksel kalıplar içerisine sıkıştırılarak pasif ve edilgen bir şekilde ele alınmasını eleştiren kadın karikatürçüler, Gırgır'da da sıklıkla kullanılan eril dile mizahi bir açıdan yaklaşmakta ve kadınlar için belirlenen rollerin daraltıcı etkilerine dikkat çekmektedir.

Resim 9. Biz Bıyiksızlar köşesi

'Biz Bıyiksızlar', kadın-erkek arasındaki duygusal ilişkiler, kadının ailedeki ve toplumdaki konumu gibi meselere yakından bakmış ve Gırgır'da daha önce yapılmayan şeyleri yaparak farklı bir bakış açısıyla bu konuların ele alınmasını sağlamıştır. Karikatürün hayatını değiştirdiği söyleyen Ramize Erer, çizmeye

devam ettikçe hayata dair daha fazla şey öğrendiğini, öğrendikçe kadınların neden bu hayatın içinde yer almadığını daha çok sorguladığını söylemektedir⁹. Buradan karikatürün hem çizerlerin hem okuyucuların hayatına dokunabilen dönüştürücü bir güce sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kadın çizerler kendi yaşamlarını olduğu kadar, yaşamadıklarını da konu edinmiş, bunları sorunsallaştırmış ve diğer kadınların da sorgulamalarına önayak olmuşlardır. Aynı şekilde kolektifin üyelerinden Gülay Batur da, kadın sorunlarını çizmenin kadın karikatürcülerin görevlerinden olduğunu ve bunu eleştirdiği takdirde sistemin değişebileceğini söylemektedir¹⁰.

Resim 10. Özden Öğrük'ün Çılgın Bediş'i

'Biz Bıyiksızlar' kolektifi, feminist bir bakış açısını benimsemiş ve karikatürlerinde kadınların sadece birer birey olarak tanınmasını değil, aynı zamanda kamusal alanda daha fazla yer edinmelerini savunmuştur. Bu anlamda, kadınların hem evde hem de toplumsal hayatta karşılaştıkları eşitsizliklere dair cesur ve açık bir duruş sergilemişlerdir. Bu nedenle gelip geçici ve Ramize Erer'in zikrettiği gibi¹¹ 'garnitür' olmaktan öteye geçerek, uzun soluklu işlere imza atmışlardır. Örneğin; 1990'lı yıllarda televizyona uyarlanan bir seri olan Çılgın Bediş, bu kolektifin bir ürünüdür. Gençlik, bireysel özgürlük, aile baskıları, toplumsal normlar gibi temalarla toplumsal yapıyı sorgulayan bir

9 'Karikatür hayatımı değiştirdi', Pazartesi dergisi, Aralık 1995, s. 8-9,

10 "Türkiye'de Kadın Karikatürcü Deyince..." (2004, 2 Ekim). <https://bianet.org/haber/turkiye-de-kadin-karikaturcu-deyince-43383>

11 Pazartesi dergisi, Aralık 1995.

Bediş karakteri, televizyonun geniş kitlelere ulaşılabilirlik özelliği ile birleşerek dönemin okuyucusu ve izleyicisi üzerinde önemli bir etki yaratmıştır.

Resim 11. Piyale Madra Karikatürü

Kolektifin üyelerinden Meral Onat da, karikatürün kadınlara özgürleştirici bir alan açtığını söylemektedir. Karikatür yapmayı bir fırsat olarak değerlendiren Onat¹², aynı zamanda deşarj olmaya da imkan sağladığını belirtmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç; kadınların toplumun onlara dayattığı baskılara karşı tepki gösterirken, aynı zamanda karikatür aracılığıyla duygusal bir rahatlama yaşadıklarıdır. Dolayısıyla kadın karikatürcülerin çizdikleri yalnızca kadınlar ve erkekler nezdinde belli başlı sorunlara mizahi bir dille yaklaşmanın yanı sıra, çizerlerin kendilerinin hayatlarını da sorgulamalarına yol açmış ve bir nevi bu sorgulamanın yaratmış olduğu sıkıntıyı bertaraf etmelerine fayda sağlamıştır. Karikatür, bu anlamda toplumsal yükleri ve baskıları ironi ve mizah yoluyla aktararak kadınların duygu ve düşüncelerini ifade edebilmelerine olanak tanırken, aynı zamanda tabulara ve toplumun kabul ettiği normlara karşı bir meydan okumayı da içererek özgürleşmeyi de beraberinde getirmektedir.

Kadın çizerlerin sayılarının gün geçtikçe artması, toplumun kadına yüklediği rollerin ve kadının sesini duyurmasını engelleyen normatif yapıların da sorgulandığı anlamına gelmektedir. Zira, kadın karikatürcülerin güldürme ve düşündürme görevini üstlenmesini, bu bağlamda bir direniş ve ifade biçimi olarak okumak mümkündür. Bu nedenle kadın karikatürcülerin kadın sorunlarını

¹² Kadın ve Mizah: Kadın Karikatüristler, Kadın Eserleri Kütüphanesi, 2006, s.19.

işlemesi, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin önemli bir parçası olarak okunabilir. Kadınların içsel ve dışsal çatışmaları, toplumsal baskılar, cinsiyetçi tutumlar, aile içindeki roller gibi konular karikatürle ele alındığında okuyucuya önemli mesajlar verme potansiyelini beraberinde getirmektedir. Kadın karikatürcülerin, kadınlara dair olanları mizah yoluyla anlatmaları ise, aslında bahsi geçen sorunları görünür kılarak, gündem haline getirme, en azından üstüne düşünebilme veyahut mizah içinde eriterek hafifletebilmeyi sağlamaktadır. Aslında kadın karikatürcülerin kadına dair karikatürlerini, kadının kendisine uzatmış olduğu bir omuz olarak görmek mümkündür.

SONUÇ

Kadın karikatürcülerin toplumsal ve sanatsal anlamda önemli bir yere sahip olmaları, hem toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi hem de sanatın toplumu dönüştürücü gücü açısından önemli bir yere sahiptir. Türkiye'deki kadın karikatürcülerin tarihsel olarak sayıca az olmaları, toplumsal normların kadınları kısıtlayıcı biçimde şekillendirdiği bir gerçeği yansıtmaktadır. Kadınların toplumdaki dezavantajlı konumları ve ataerkil yapının kadının toplumsal rolünü daraltması, kadınların seslerini duyurmakta zorlanmalarına neden olmuştur. Ancak, karikatür gibi güçlü ve özgülleştirici bir mecra, kadınlara, hem kendi deneyimlerini ifade etme hem de toplumsal sorunları ele alma fırsatı sunmuştur.

Onat'ın söylediği gibi, karikatürün kadınlar için bir deşarj alanı oluşturması, onların toplumsal baskılardan kurtulabilmeleri ve kendi kimliklerini yaratabilmeleri açısından oldukça önemlidir. Karikatür, mizahi bir dil kullanarak ciddi toplumsal sorunları düşündürürken gülme ve eleştiri yapma imkânı tanımaktadır. Bu özellik, kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, aile içindeki roller ve toplumsal beklentiler gibi konularda görünür olmalarına ve bu meseleleri daha geniş bir kitleye taşımalarına olanak sağlamaktadır. Kadın karikatürcülerin bu alanda var olmaları, feminist bir bakış açısıyla toplumsal yapıları sorgulamaları ve kadınların özgürlüğünü savunmaları açısından son derece değerlidir.

Kadınların bu alana girmeleri, mizah ve politika ilişkisinden bağımsız düşünülemez. Leylâk ile başlayan sürece bakıldığında, kadınların hane içinde konuştukları, dışarıya çıkma istekleri ve birbirleriyle ve erkeklerle iletişimleri ele alınmış ve bunlara dair meseleler sorgulanmıştır. Dolayısıyla kadınlara dair

bireysel ve toplumsal sorunlar karikatürün amaçları açısından dönemine özel olarak ele alınmıştır. Bu sorunlar bir dönem modernleşme süreci içerisinde kamusal sorunları içermekteyken, sonraki dönemde kadın olmaya dair daha temel meselelere odaklanmayı mümkün kılmıştır. Karikatürün mizahi ve eleştirel dili, kadınların bu anlamda hem bireysel hem de toplumsal bağlamda yaşadıkları sorunları açıkça dile getirmelerini sağlarken, aynı zamanda toplumsal değişime dair kapı aralanma ihtimalini de ortaya koymuştur. Kadın karikatürcüler, özellikle “Biz Bıyiksızlar” gibi kolektif çalışmalar aracılığıyla, toplumsal cinsiyet rollerini mizahi bir biçimde ele alarak, kadınların toplumdaki yerini ve cinsiyet temelli ayrımcılığı ortaya koymuşlardır. Bu tür kolektif çalışmalar, kadınların birlikte hareket edebileceği ve güçlü bir ses oluşturabileceği bir alan yaratmıştır denilebilir. Aynı zamanda, Sema Ündeğer ve Meral Simer gibi karikatürcüler de, kadınların günlük hayattaki sosyal rollerine ve toplumsal baskılara dikkat çekmişlerdir.

Kadın karikatürcülerin varlığı, bir yandan toplumsal yapıları eleştiren ve değişim için çağrıda bulunan bir araç olurken, diğer yandan kadınlar için bir ifade biçimi ve özgürleşme alanı yaratmaktadır. Kadın sorunlarının gündeme getirilmesi ve mizahi bir dille aktarılması, sadece kadınları değil, tüm toplumu daha eşit ve adil bir yapıya yönlendirme potansiyeline sahiptir. Kadın karikatürcüler, günümüz toplumunda kadınların eşitlik mücadelesinin bir yansıması olarak, sanatla toplumsal değişim için önemli bir rol üstlenmektedirler.

Sonuç olarak, kadın karikatürcülerin eserleri, toplumsal yapıyı sorgulamanın ve dönüştürmenin en güçlü yollarından biri olarak öne çıkmaktadır. Kadınların toplumsal konumlarına dair sorunları karikatür aracılığıyla ele alarak, hem güldürüp düşündürmekte hem de toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik güçlü bir söylem geliştirmektedirler. Bu sanat biçimi, kadınların toplumsal yaşamda karşılaştıkları zorlukları gözler önüne sererken, aynı zamanda daha özgür, eşitlikçi bir toplumun inşasına katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Andersen, S. <https://www.instagram.com/sarahandersencomics/>

Beauvoir, S. (2023), *İkinci Cinsiyet (2 Cilt)*. Çev. Gülnur Acar Savran. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Bianet (2004, 2 Ekim), *Türkiye’de Kadın Karikatürcü Deyince...* <https://bianet.org/>

haber/turkiye-de-kadin-karikaturcu-deyince-43383

Donnelly, L. lizadonnelly.medium.com

Çeviker, T. (1986), *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü I*. İstanbul: Adam Yayınları.

Güldiken Mizah Kültürü Dergisi (1995), *Selma Emiroğlu Aykan dosyası*. İstanbul: İris Yayıncılık ve Filmcilik.

<http://www.istanbulkadınmuzesi.org/selma-emiroglu-aykan>

Kadın Eserleri Kütüphanesi (2006), *Kadın ve Mizah: Kadın Karikatüristler*. (Haz. İmren Sipahi ve Hülya İskender Hayatseven). İstanbul: Hanlar Matbaacılık.

Karakışla, Y. (2006), Osmanlı Mizahında Bir Kadın Sevdası (1914): Leylâk Dergisi. *Toplumsal Tarih Dergisi* 151, 44-51.

Leylâk. [15 Mayıs 1330 (28 Mayıs 1914)]. No. 1.

Leylâk. [29 Mayıs 1330 (10 Haziran 1914)]. No 2.

Pazartesi (1995, Aralık), *Ramize Erer: Karikatür Hayatımı Değiştirdi*. s.8-9. İstanbul: Özer Yayıncılık.

Topuz, H. (1986), *İletişimde Karikatür ve Toplum*. Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi.

6. BÖLÜM

KAVRAMSAL AÇIDAN KÜMELENME ANALİZİ VE PORTER'IN ELMAS MODELİ

Dr. Öğr. Üyesi Aylin DİLEK

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın MYO

İşletme Yönetimi

adilek@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3275-8775>

GİRİŞ

Michael Porter tarafından 1990'lı yıllarda ortaya atılan kümelenme kavramı, rekabet avantajı sağlamada ve bölgesel kalkınma politikalarının yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca işletmelerin, tedarikçilerin, devletin ve diğer paydaşların bir kümelenme çatısı altında işbirliği yaparak yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde büyümesini, gelişmesini ve güçlenmesini sağlamaktadır. Bu işbirlikleri; bilgi paylaşımı, istihdamı artırma, tedarik zinciri oluşturma, maliyeti düşürme, Ar-Ge çalışmaları, işgücü yeteneklerinin artması gibi birçok fırsatlar sunmaktadır. Birbirleriyle rekabet halinde olan işletmeler aynı zamanda işbirliği içinde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Gelişebilen kümeler rekabeti, yeniliği, ve verimliliği arttırarak buldukları bölgenin kalkınmasında oldukça etkili olmaktadır.

Kısaca sektörel ve coğrafi yoğunlaşmalar olarak tanımlanan kümelenme

oluşumu Türkiye'ye de girmiş ve hızla gelişme göstermiştir. 2000'li yıllardan beri kümelenme üzerine birçok araştırma ve analizler yapılmıştır. Bu çalışmalar daha çok bölgesel kalkınma temelli kümelenme potansiyelini belirlemek, bölgelerin en rekabetçi olduğu sektörü belirlemek, yığılaşan sektörün küme haritasının çıkarılması, Porter'ın Elmas Modeli ile kümelenme analizinin yapılması ve OSB'lerin kümelenme eğilimlerinin ve uygun sektörün belirlenmesine yöneliktir.

Bu çalışma, kümelenme kavramını teorik açıdan ele alırken, Porter'ın Elmas Modeli'ni küresel rekabetin ve sektörel kalkınmanın bir analiz aracı olarak kullanmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla öncelikle kümelenmenin kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Daha sonra Porter'ın kümelenme yaklaşımı, kümelenmenin faydaları ve faktörlerinden bahsedilmiştir. Son olarak kümelenme ve bölgesel kalkınma ilişkisine değinildikten sonra Türkiye'deki kümelenme stratejileri ele alınmıştır. Bu çalışma, kümelenme analizinin, bölgesel ve sektörel kalkınmayı desteklemede nasıl etkili bir strateji olabileceğini ve Porter'ın Elmas Modeli'nin bu süreçte nasıl bir yol gösterici olabileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

2. ARAŞTIRMANIN ALAN YAZINI

Porter; "The Competitive Advantage of Nations" (1990) adlı eserinde kümelenme kavramının temellerini atmıştır. Porter, kümeleme yaklaşımını ulusal rekabet avantajını artırmak için bir strateji olarak ortaya koymuştur. Bunların yanında, yerel kümelerin ekonomik büyüme ve inovasyon üzerindeki etkisini ele almıştır (Porter, 1990). Porter 1998 yılında ise kümelenmenin işletmelerin yenilik yapabilme ve verimliliklerini artırabilme kapasitelerini nasıl güçlendirdiğini ve yerel ekonomik gelişimi nasıl desteklediğini araştırmıştır. Makalesinde, kümelenme kavramını daha geniş bir ekonomik çerçevede ele almış ve kümelenmenin rekabet üzerindeki etkilerini açıklamıştır.

Moretti, 2012 yılında kümelenmenin coğrafi olarak nasıl işlediğini ve yerel ekonomileri nasıl etkilediğini araştırmıştır. Ayrıca, kümelenmenin işgücü piyasasına ve istihdama olan etkilerinden bahsetmiştir (Moretti, 2012).

Rosenfeld (1997) ise kümelenme ve bölgesel kalkınmanın birbirlerine olan etkilerini ele almıştır. Çalışmasında yerel endüstriyel ağların nasıl güçlendirilebileceğine dair öneriler sunmuştur.

Türkiye'deki kümelenme uygulamalarına dair birçok akademik çalışma ve

rapor bulunmaktadır. Örneğin, TÜBİTAK ve KOSGEB gibi kuruluşlar tarafından birtakım raporlar yayınlanmış, destekleyici çalışmalar gerçekleştirilmiş ve kümelenme projeleri üzerine önemli bilgiler sunmuşlardır.

Kızılkaya ve Ercan, 2015 yılındaki çalışmalarında, Türkiye’de kümelenme uygulamalarının teorik çerçevesini ele almışlardır. Kümelenmenin yerel kalkınmaya olan etkilerini ele alarak Türkiye’deki kümelenme örnekleri üzerinden sektörel analizler yapmışlardır. Çalışma sonucunda, Türkiye’de kümelenmenin, ekonomik büyüme, işgücü verimliliği ve yenilik kapasitesinin artırılması üzerine yarattığı etkilere yer vermişlerdir.

Kızılkaya ve Soyer (2020), Türkiye’deki teknoloji odaklı kümelenmeleri incelemişlerdir. Çalışmalarında İstanbul ve Ankara’daki teknoparklar ve teknoloji geliştirme bölgelerinde kümelenme dinamikleri detaylı bir şekilde analiz edilmişlerdir. Araştırmalarının sonucunda bu kümelenmelerin yenilikçi ekosistemler olarak nasıl işlediğini, yerel girişimciliği nasıl desteklediğini ve bu süreçlerin teknoloji transferi üzerindeki etkilerini açıklamışlardır.

Yılmaz ve Korkmaz 2021 yılında Türkiye’de tekstil ve moda sektöründe kümelenme ve inovasyon ilişkisinin nasıl yer aldığını araştırmışlardır. İstanbul’daki moda kümelenmesi üzerinden, sektörel inovasyon süreçleri, yeni iş modelleri ve sürdürülebilir üretim stratejilerini ele almışlardır.

2. KÜMELENME KAVRAMI VE AVANTAJLARI

Türk Dil Kurumu’na (TDK) göre, küme kelimesi, “birbirine benzer veya aynı cinsten olan şeylerin oluşturduğu bütün, takım, öbek, grup” anlamına gelir. Kümelenme ise “kümelenmek işi ve yığılma, biriktirme, toplanma” olarak tanımlanır (Büyük Türkçe Sözlük, TDK). Akademik bağlamda, “cluster” kelimesi mevcut bir oluşumu, grubu veya genel bir yapıyı ifade ediyorsa “küme” olarak çevrilir; küme oluşumuna yönelik bir girişimi, politika geliştirmeyi veya bir süreci ifade ediyorsa “kümelenme” terimi kullanılır (Alsaç, 2010).

Michael E. Porter, kümelenme kavramını “The Competitive Advantage of Nations” (1990) adlı eserinde geliştirmiş ve bu kavramı, bölgesel ve ulusal rekabet avantajlarını açıklamak için kullanmıştır. Porter’a göre kümelenme, belirli bir sektörde veya sektörel ilişkiler içinde faaliyet gösteren firmaların coğrafi olarak yakın bir yerde bulunarak birbirleriyle işbirliği yapmalarını ve aynı zamanda rekabet etmelerini sağlayan bir yapıdır. Bu yapı, yerel endüstrilerin daha verimli,

yenilikçi ve küresel rekabette daha güçlü olmalarını teşvik eder (Porter, 1990).

Kümelenme (cluster) analizi ise, coğrafi olarak bir arada bulunan, birbirini tamamlayan işletmelerin, tedarikçilerin, destekleyici hizmetlerin ve ilgili kurumların bir araya geldiği ekonomik yapıları analiz etmeyi amaçlar (Eraydın, 2002). Bu yapı, rekabet avantajı yaratırken inovasyon ve iş birliğini teşvik eder (Porter, 1990). Kümelenmeler, genellikle belirli bir sektör veya değer zinciri etrafında oluşur ve bölgesel kalkınmada önemli bir rol oynar (Yılmaz, 2014).

Kümelenme, belirli bir sektörde veya sektörel ilişkiler içinde faaliyet gösteren firmaların coğrafi olarak yaklaşarak birbirleriyle işbirliği yapmaları ve aynı zamanda rekabet etmeleri yoluyla ortaya çıkan bir yapıdır.

Bir kümeye katılmanın işletmelere bir dizi önemli avantaj sunduğu genel olarak kabul edilmektedir. Kümeler içindeki işletmeler, değişken çevresel koşullara daha uyumlu ve esnek hale gelir, bilgi düzeylerini ve becerilerini daha etkili bir şekilde geliştirebilirler. Ayrıca, kümelerdeki şirketler daha yüksek düzeyde etkinlik sağlamayı bekleyebilir.

Bu bağlamda, bir küme içinde yer alan işletmelerin elde edebileceği bazı özel avantajlar şu şekildedir (Erkut, 2011):

Ölçek Ekonomilerine Erişim: Kümeler, uzmanlaşma yoluyla işletmelerin ölçek ekonomilerine ulaşmasını kolaylaştırır. Örneğin, toplu girdi alımları, ortak pazarlama faaliyetleri, uzmanlaşmış girişim sermayesine erişim ve uzman tedarikçilerin varlığı, küme kapsamındaki işletmelerin işlerine odaklanmalarını sağlar ve daha yüksek çıktı seviyelerine ulaşmalarını mümkün kılar. Kümeler, özellikle KOBİ'lere, kendi başlarına ulaşamayacakları büyük iş hacimlerine erişim fırsatı sunar. Küme içindeki KOBİ'ler, tamamlayıcı becerileri ve kaynakları birleştirerek daha büyük ve karmaşık projeleri yönetebilirler.

Verimlilik Artışı: Kümeler, işlem maliyetlerini azaltarak, esnekliği artırarak ve uzmanlaşmış kaynaklara (özellikle iş gücü ve bilgi gibi) erişim sağlayarak işletmelerde verimlilik artışı yaratabilir. Küme içindeki işletmeler ve bağlı kurumların yakınlığı, işlem maliyetlerini düşürür ve reaksiyon sürelerini kısaltır. Kümeler, daha katı üretim modelleri yerine, küçük ve ihtisaslaşmış şirketlere dayalı «esnek uzmanlaşma» modelleri sunar. Ayrıca, kümelerde yenilikçi yeterliliklerin gelişmesine katkı sağlanırken, deneme ve başarısızlık maliyetleri de azalır.

Yenilikçiliğin Gelişimi: Kümeler, yenilikçiliğin gelişmesi için uygun bir ortam sağlar. İşletmeler ve kurumlar arasındaki yoğun etkileşim, hem teknolojik

hem de teknolojik olmayan yeniliklerin gerçekleşmesine yardımcı olur. Kümeler, sosyal ve gayri resmi bağlantılar aracılığıyla bilgi akışını hızlandırır ve hem biçimsel hem de gayri resmi bilgilerin paylaşılmasına olanak tanır. Bu sayede, kümeler bilgi akışını ve yayılmasını geliştirerek, işletmelerin iç ve toplu öğrenme süreçlerini güçlendirir.

Bölgesel Çekiciliğin Artması: Kümeler, buldukları bölgenin imajını artırarak genel anlamda çekiciliğini güçlendirir. Özellikle, doğrudan yabancı yatırımları çekmek için etkili bir faktör olabilirler.

Kurumsallaşmanın Yükselmesi: Kümelerde kurumsallaşma daha ileri düzeydedir. Yeni başlayan işletmeler dış tedarikçilere ve ortaklara daha fazla bağımlıdır; bu ihtiyaçlar ise kümelerde daha kolay karşılanabilir.

Girişimciliğin Gelişmesi: Girişimcilik toplumların kalkınması ve ilerlemesi için önemlidir. Çünkü toplumlara ekonomik yönden katkı sağladığı gibi sosyal ve kültürel yönden de gelişmesini sağlar (Dilek ve Coşkun, 2017). Kümelenme içinde yer alan girişimciler, birbirleriyle bilgi paylaşımında bulunarak, yenilikçi çözümler geliştirebilir ve ortak projeler üzerinde çalışabilirler. Yerel kümelenmeler girişimciliği desteklemekte ve yeni girişimlerin finansal destek bulmalarını kolaylaştırmaktadır (Audretsch ve Keilbach, 2007). Ayrıca girişimciliğin sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenmeleri de önemlidir ve bu durum kümelenme ile daha kolay olmaktadır (Dilek ve Coşkun, 2022).

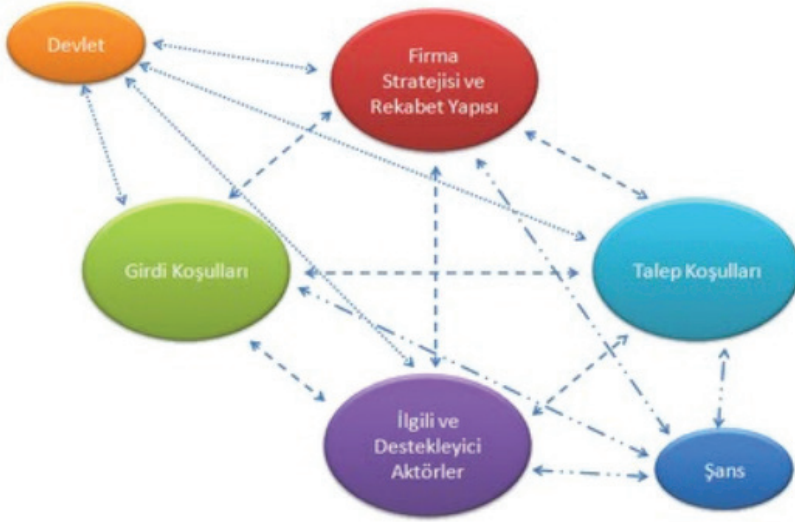
3. KÜMELENME VE PORTER'IN ELMAS MODELİ

Kümelenme; yerel işletmelerin, sektörel aktörlerin ve diğer paydaşların bir araya gelerek ekonomik başarıya ulaşmalarını sağlayan bir stratejidir. Bu süreç, özellikle bölgesel kalkınma ve rekabet avantajı oluşturma konusunda önemli bir rol oynamaktadır. Porter'ın Elmas Modeli ise, bir bölgenin rekabet gücünü belirleyen temel unsurları tanımlayan önemli bir teorik çerçevedir ve kümelenmenin analizinde de esas alınmaktadır. Bu iki kavram arasındaki ilişki, küresel rekabet ortamında daha verimli ve yenilikçi işletmelerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Porter, 1990).

Porter (1990), Ulusların Rekabet Avantajı adlı eserinde, bir ülkenin veya sektörün rekabet gücünü belirlemek için geliştirdiği Elmas Modeli'ni kullanır. Bu model, özellikle faktör koşullarına dayalı olarak firmaların rekabetçiliklerini nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Elmas Modeli, kümelenme süreçlerinde de

esas alınan bir çerçeve olup, faktör koşullarının yanı sıra yerel ve uluslararası rekabetin dinamiklerini inceleyerek firmaların daha güçlü rekabet avantajları elde etmelerini sağlar.

Michael E. Porter'ın Elmas Modeli, bir ülkenin veya bölgenin rekabet avantajını açıklamak için girdi koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici kuruluşlar ile firma stratejisi ve rekabet yapısı olmak üzere dört temel faktörün etkileşimini ele almaktadır (Porter, 1990).

Kaynak: Porter (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York

1. Girdi Koşulları

Girdi koşulları, ülkelerin rekabet gücünü etkileyen temel faktörler arasında yer alır ve eğitimli işgücü, sermaye, doğal kaynaklar ve altyapı gibi unsurlardan oluşur. Porter (1990), bu üretim faktörleri arasında fiziksel altyapı ve bilgiye de dikkat çekmiştir. Rekabet gücünün sağlanabilmesi için girdi koşullarının, sektörel ihtiyaçlara göre geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Üretim faktörlerinin hızla geliştiği sektörlerde, rekabet gücü de genellikle yüksektir. Bu bağlamda, firmalar faaliyetlerinde sıklıkla kullandıkları girdi faktörlerini ne kadar yüksek kalite ve düşük maliyetle temin edebilirse, o kadar rekabet avantajı elde ederler (Alsaç, 2010).

2. Talep Koşulları

Talep koşulları, sektördeki ürünlere olan ilgiyi, ürün geliştirme süreçlerini ve yeni ürünlerin piyasaya sürülme düzeyini etkileyen önemli bir faktördür. Güçlü bir talep yapısı, özellikle yüksek iç talep, firmalara küresel pazarlarda rekabet etme avantajı sunmaktadır. Porter (1990), yerel firmaların doğru sinyalleri aldıkları takdirde, yabancı şirketlere karşı rekabet avantajı elde edebileceklerini belirtmiştir (Bulu vd., 2006).

3. İlgili ve Destekleyici Kuruluşlar

İlgili ve destekleyici kuruluşların etkinliği, firmaların rekabetçilik düzeyini doğrudan etkilemektedir. Küresel anlamda başarılı bir kümelenme, kendisiyle ilgili başka sektörlerde de başarı yaratabilir. Örneğin, İtalya sadece başarılı bir ayakkabı sektörüne değil, aynı zamanda başarılı bir deri işleme makineleri sektörüne de sahiptir. Bu başarı ilişkili kuruluşlar arasındaki bilgi ve fikir alışverişiyle desteklenir, bu da yenilikçiliği teşvik eder ve rekabetçi dinamikleri güçlendirir (Bulu vd., 2006).

Destekleyici kurumlar arasında kümelenmenin aktörleri olarak üniversiteler, ticaret ve sanayi odaları, kümeyle bağlantılı dernekler gibi organizasyonlar yer almaktadır. Bu organizasyonlar, kümelenme içerisindeki firmaların bilgi ve kaynaklarını paylaşmalarına olanak tanır. Arıç (2011), sanayi odaklı kümelenmelerde yer alan avukatlar, bankacılar, tüccarlar gibi hizmet sağlayıcıların, firmalara danışmanlık yaparak kümelenmedeki bilgi potansiyelinin artmasını sağladığını ifade etmiştir. Böylece kümelenmenin büyümesi ve rekabetçi dinamiklerinin gelişmesi mümkün olmaktadır.

Kümelenmenin başarısı, sadece firmaların birbirleriyle olan ilişkilerine dayanmaz, aynı zamanda kümelenme dışındaki destekleyici kuruluşların etkinliğine de bağlıdır (Arıç, 2011).

4. Firma Yapısı, Stratejisi ve Rekabet Durumu

Firmalar arasındaki yoğun rekabet, yenilikçilik ve uluslararasılaşma stratejilerinin gelişmesini teşvik etmektedir. Ayrıca, firmaların organizasyon yapısı ve sektör içindeki rekabet düzeyi, yenilikçiliği ve verimliliği artırmaktadır (Porter, 1990).

Bu faktör, firmanın hem iç hem de dış çevresiyle doğrudan ilişkilidir.

Firmaların yönetilme ve rekabet edebilme yöntemleri, firma hedefleri ile yönetici ve çalışanların motivasyon düzeyleri, ayrıca sektördeki rekabet düzeyi gibi değişkenler bu faktörün kapsamını oluşturur. Diğer bir deyişle, bir firmanın rekabet gücü yalnızca iç yönetsel yeteneklerine ve motivasyon seviyelerine değil, aynı zamanda sektördeki genel rekabetçi ortamdan etkilenen dışsal faktörlere de bağlıdır (Süygün, 2013). Bu bağlamda, firmaların yönetim stratejileri, sektöre uygun belirlenen hedefler doğrultusunda şekillenir ve yönetici ile çalışanların motivasyonları, bu stratejilerin başarısını etkileyen önemli unsurlar arasında yer alır.

5. Devlet

Porter, uluslararası rekabet gücünün artmasında, devletin oldukça önemli ama dolaylı bir rol oynadığını belirtmiştir. Porter'a göre devletin yapması gereken yukarıda açıklanan ve elmas modelinin dört ana bileşenini oluşturan ana unsurlar çerçevesinde kümelenmeyi destekleyerek küresel rekabetin artırılmasına yardımcı olmaktır. Bununla birlikte devletin rolü, doğrudan müdahale etmek yerine, rekabeti teşvik edici bir ortam yaratmak olmalıdır (Koç & Özbozkurt, 2014).

6.Şans

İkinci dolaylı faktör olan şans faktörleri ise, kontrol edilemeyen ama yine de sektörü etkileyip rekabet ortamındaki pozisyonları değiştirebilen olaylar olarak görülmektedir. (Örneğin, savaşlar, doğal afetler, döviz kurlarındaki dalgalanmalar, diğer ülkelerdeki siyasi kararlar vb. (Aktan ve Vural, 2004). Öngörülemeyen bu tür olaylar, bir sektörü olumlu ya da olumsuz etkileyebilir, rekabet avantajı yaratabilir ya da rekabeti ortadan kaldırabilir.

4. TÜRKİYE'DE KÜMELENME ÇALIŞMALARI VE TEMEL ALANLARI

Türkiye'de kümeleşme politikaları 2000'li yıllardan sonra önem kazanmaya başlamıştır. 1999 yılında Porter ve ekibi liderliğinde bir proje başlatılmıştır. Türk özel sektörünün desteği ile başlatılan projeye, çeşitli devlet kuruluşları, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları da destek vermişler ve oldukça geniş bir platform oluşturmuşlardır. Oluşturulan bu platforma Türkiye'nin Rekabet Avantajı anlamına gelen Competitive Advantage of Turkey (CAT) adı verilmiştir

(<https://www.urak.org/tarihcemiz.html>). 2004 yılında ise Türkiye’de CAT platformuna gerek kamu gerekse özel sektörden gelen desteğin artarak devam ettiği görülerek, bu platformunun Türkiye’de kurumsallaşma sürecini bir dernek çatısı altında devam ettirmesine karar verilmiş, Ulusal Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği (URAK) kurulmuştur. URAK, çalışmalarına kamu, özel sektör ve üniversitelerden, profesyonel ve gönüllülerden oluşan geniş bir ekip ile kümelenme çalışmalarına devam etmektedir (<https://www.urak.org/tarihcemiz.html>).

Türkiye’deki kümelenme çalışmaları, özellikle Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), Kalkınma Ajansları ve yerel yönetimler tarafından desteklenmektedir.

Kümelenme çalışmaları genellikle aşağıdaki alanlarda yoğunlaşmaktadır:

1. **Sanayi ve Üretim Sektörleri:**

- **Otomotiv:** Bursa, İstanbul ve İzmir gibi iller otomotiv kümelenmesi için önemli merkezlerdir. Bu şehirlerdeki büyük üreticiler (örneğin, Oyak Renault, Ford, Tofaş) etrafında gelişmiş bir tedarikçi ve yan sanayi ağı bulunmaktadır.
- **Tekstil ve Konfeksiyon:** Türkiye’nin güneydoğusunda, özellikle Gaziantep, tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde güçlü kümelenmeler mevcuttur. Bu şehirdeki firmalar, üretim ve ihracat açısından dünya çapında rekabet edebilir durumdadır.
- **Makine İmalat ve Metal Sanayi:** İstanbul, Kocaeli ve Kayseri gibi illerde makine imalatı ve metal işleme alanlarında kümelenmeler görülmektedir.

2. **Tarım ve Gıda Sektörleri:** Türkiye’nin tarım ve gıda sektörü de kümelenme açısından önemlidir. Özellikle Antalya ve İzmir gibi illerde tarım ürünleri üreticileri bir araya gelerek, verimliliği artırmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca, bu kümelenmeler, gıda işleme ve paketlenme alanlarında da büyümeye olanak sağlar.

3. **Teknoloji ve İnovasyon:** Türkiye’de son yıllarda, özellikle İstanbul, Ankara, İzmir ve Tekirdağ gibi illerde yazılım, biyoteknoloji ve dijital inovasyon alanlarında kümelenme çalışmaları artmaktadır. Bu tür kümelenmeler, Ar-Ge faaliyetlerinin artmasına, üniversite ve sanayi işbirliklerinin gelişmesine ve yenilikçi ürünlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır.

4. **Sağlık ve Biyoteknoloji:** Kümelenme, sağlık ve biyoteknoloji sektörlerinde de görülmektedir. Özellikle İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde, biyoteknoloji ve ilaç sanayi kümelenmeleri, üretim ve Ar-Ge faaliyetlerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.
5. **Yeşil Enerji ve Sürdürülebilirlik:** Son yıllarda Türkiye'de yeşil enerji ve sürdürülebilirlik alanında kümelenme çalışmaları artmaktadır. Yenilenebilir enerji sektöründe, özellikle rüzgar ve güneş enerjisi alanlarında kümelenme örnekleri görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, kavramsal açıdan kümelenme ve Porter'ın Elmas Modeli incelenmiş ve küresel rekabetin şekillenmesinde kümelenmenin nasıl bir rol oynadığı üzerinde durulmuştur. Kümelenme, belirli sektörlerde faaliyet gösteren firmaların coğrafi olarak yaklaşarak birbirleriyle işbirliği yapması ve aynı zamanda rekabet etmeleri yoluyla ortaya çıkan bir dinamik yapıdır. Bu yapının, firmaların yenilikçilik kapasitesini artırarak verimliliklerini yükseltmeleri ve küresel rekabette daha güçlü bir konum elde etmeleri açısından önemli avantajlar sağladığı görülmüştür.

Porter'ın Elmas Modeli, kümelenmenin başarılı bir şekilde gelişebilmesi için dört ana faktörün etkileşimini vurgulamaktadır. Bunlar: faktör koşulları, talep koşulları, ilgili ve destekleyici endüstriler ve firma stratejisi, yapısı ve rekabeti. Bu faktörlerin bir arada bulunması, kümelenmelerin etkisini pekiştirir ve firmaların rekabet avantajı elde etmelerini sağlar. Model, özellikle yerel firmalar arasındaki etkileşimin önemini ortaya koymakta ve bu etkileşimin hem yenilikçi çözümler üretme hem de sektörün verimliliğini artırma konusunda nasıl bir güç kaynağı oluşturduğunu göstermektedir.

Türkiye'deki kümelenme çalışmaları, ekonomik kalkınmanın sağlanması, yenilikçiliğin artırılması ve bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesi adına önemli bir araçtır. Bu çalışmaların daha da güçlendirilmesi, Türkiye'nin küresel ekonomideki rekabet gücünü artıracaktır.

Kümelenme analizi ve Porter'ın Elmas Modeli, Türkiye'deki sektörel rekabet avantajlarının geliştirilmesi ve bölgesel kalkınmanın desteklenmesi için önemli araçlardır. Doğru politikalarla bu stratejilerin benimsenmesi, Türkiye'nin küresel rekabetteki bir ekonomi haline gelmesine katkı sağlayabilir.

Sonuç olarak, kümelenme, bölgesel ve sektörel kalkınmanın desteklenmesinde etkili bir strateji olabilir. Firmaların, yalnızca coğrafi yakınlık değil, aynı zamanda işbirliği ve rekabeti bir arada barındıran bir yapıya sahip olmaları, bölgesel ekonomilerin güçlenmesine ve küresel pazarda rekabetçiliklerini artırmalarına olanak tanır. Bu bağlamda, Porter'ın Elmas Modeli, kümelenme süreçlerini anlamak ve bu süreçleri daha verimli hale getirmek için etkili bir analiz aracı sunmaktadır.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, kümeleşme dinamiklerinin farklı sektörlerde ve coğrafyalarda nasıl şekillendiğini daha ayrıntılı olarak inceleyebilir, kümelenmenin sürdürülebilir kalkınma ve yenilikçi süreçler üzerindeki etkilerini daha fazla ortaya koyabilir. Bu tür çalışmalar, yerel ve küresel rekabet stratejilerinin güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. ve Vural, C., (2004), “Rekabet gücü ve Türkiye”, TİSK yayını, Rekabet Dizisi: 3 Ankara.
- Audretsch, D. B., & Keilbach, M. (2007). The Local Entrepreneurial Ecosystem. The Journal of Technology Transfer.
- Dilek, A. ve COŞKUN, S.N. (2017). “İşletme Eğitimi Alan Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Düzeylerinin Belirlenmesi: Adnan Menderes Üniversitesi Aydın Meslek Yüksekokulu Örneği”, I. ULUSLARARASI SOSYOLOJİ VE EKONOMİ KONGRESİ, İKTİSADİ KALKINMA VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERNEĞİ, Kayseri.
- Dilek, A. ve COŞKUN, S.N. (2022). “Aydın'daki Kadın Derneklerinin Girişimcilik Faaliyetleri”, Ege 7. Uluslararası, Sosyal Bilimler Kongresi, İzmir.
- Doğan, E., & Atik, H. (2015). “Porter'ın Elmas Modeli Çerçevesinde Türkiye'nin Rekabet Avantajları.” Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 11(25), 67-88.
- Eraydın, A. (2002). Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınma ve Kümelenme. İstanbul: Dost Kitabevi.
- Ketels, C. (2003). The Development of the Cluster Concept – Present Experiences and Further Developments. Harvard Business School.
- Kızılkaya, A., & Soyer, B. (2020). *Kümelenme ve Yenilikçi Ekosistemler: Türkiye'deki*

Teknolojik Kümelenmeler Üzerine Bir Araştırma. Teknoloji ve Yenilik Yönetimi Dergisi, 25(3), 150-169.

KOÇ, Murat ve Onur ÖZBOZKURT. Ulusların rekabet üstünlüğü ve elmas modeli üzerine bir değerlendirme. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, (2)3,2014, 85-91.

Moretti, E. (2012). *The New Geography of Jobs*. Houghton Mifflin Harcourt.

Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.

Porter, M. (2008). *On Competition*. Harvard Business School Press.

Porter, M. E. (1998a). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.

Rosenfeld, S. (1997). *A New Agenda for Regional Innovation*. The Regional Innovation

Yılmaz, A. (2014). "Kümelenme Analizinin Bölgesel Kalkınma Üzerindeki Etkileri ve Türkiye Örneği." *Sosyoekonomi*, 22(3), 45-68.

Yılmaz, Z., & Korkmaz, H. (2021). *Kümelenme ve Sektörel İnovasyon: Türkiye'deki Tekstil ve Moda Sektörü Üzerine Bir Araştırma*. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 33(2), 75-90.

7. BÖLÜM

KADININ DENİZCİLİK TARİHİNDEKİ YERİ VE GELİŞİMİ*

Doç. Dr. Güzide Öncü EROĞLU PEKTAŞ

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Mühendislik Fakültesi,

Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği Bölümü

guzide.pektas@iuc.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9685-5334>

GİRİŞ

Modern deniz ticareti hem ticari trafikteki malların hacmi hem de maddi değerleri açısından büyük ve tamamlayıcı ekonomik bir güçtür. Nakliye aracı olan gemiler ve aktarma aracı olan modern limanlar tarafından temsil edilen büyük, yüksek teknolojiye yatırımını temsil eden bir sektördür (Develi, 2021, 1645). Dünyanın taşıma kapasitesinin önemli bir görevini üstlenen denizcilik sektörü lojistik köprü görevi ile kıtaları birbirine bağlayarak insanların yaşamını kolaylaştırarak tartışmasız bir öneme sahiptir.

Dünya ticaretinin küreselleşme süreci önce kapitalin (sermayenin), sonrasında üretimin ve sonrasında tüketimin küreselleşmesi ile başlamıştır. (Kara vd, 2009) Sanayi devrimi ile hız kazanan endüstrileşme küresel ekonomi ile dünyanın tek bir Pazar olarak görülmesine neden olmuştur. Savaşlarla, coğrafi keşiflerle başlayan deniz yolu ticaretin evrilmesinde de önemli bir taşıma aracı olmuştur. Bilindiği gibi denizler ekonomik, askeri, kültürel ve endüstriyel olarak birçok hayati amaca hizmet eden insani faaliyetleri kapsamaktadır. Deniz

* Bu çalışma 15. Uluslararası Bilimsel Çalışmalar (2024) kongresinde özet olarak sunulmuştur.

yolu taşımacılığı diğer taşımacılık türlerine kıyasla daha düşük maliyetlerle tek seferde büyük kapasiteli yüklerin taşınmasına da olanak verir. Bu durum deniz yolu taşımacılığını dünyadaki global ticaretin yaklaşık %90'ında söz sahibi yapmakta ve enerji açısından da en etkin taşımacılık türü ilan etmektedir. (Aygül ve Baştuğ, 2020; 27) Deniz yolu taşımacılığında yükün taşınma ve alıcıya teslim süresi diğer taşıma türlerine göre her ne kadar uzun olsa da işletmeler daha az maliyetli olması sebebiyle deniz yolu taşımacılığını öncelikli olarak kabul ederler. (Doğan ve Ateş, 2019; 4) Esnek lojistik faaliyeti olarak çok sınırlı olması yanında düşük maliyet sağlaması sebebiyle Dünya'da çok tercih edilen ve kullanılan ekonomik taşıma türlerinden biridir.

Rekabetin artması, üretim kaynaklarına erişimin kolaylaşması ile denizyolu taşımacılığı farkı coğrafyalardaki ülkeleri de birbirine yaklaştırmıştır. Dünya ekonomisinde “*Aşyalaşama*” sürecinin başlaması ile Asya ülkelerinin de dünya ticareti üzerindeki rolünün artmasında deniz taşımacılığının katkısı büyüktür. (Kara vd, 2009) Küreleşme, endüstriyelleşme, daha düşük maliyetli hammaddeye ulaşım ile üretim faktörlerinin eskisine göre daha hızlı bir araya getirilmesi deniz ticaretinin olumlu etkilerinden sayılabilir.

Kanalizasyonlar, endüstri atıkları, tarımsal gübreler ve ilaçlar, deniz araçları, asit yağmurları gibi birçok doğal-yapay kaynak denizlerimizi kirletmektedir (Anonim 20112; Küçük, Topçu, 2012). Endüstrileşme ve ticaretin artması ile deniz kirliliği, zararlı maddelerin veya atıkların uygun olmayan paketlenme ve etiketlenme ile taşınması, deniz araçlarının standartlara uygun olmaması, seyir kurallarına göre hareket edilmemesi ve en önemlisi ise; insan hatalarından kaynaklanan kazalar sonucunda atıkların denize dökülmesi ve deniz kirliliklerine sebep olmaktadır. Yüzyıllardır insanlara hayat kaynağı olan denizler, son yıllarda atık bertaraf alanı olarak kullanılmaktadır. Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) verilerine göre dünya denizlerine giren atıklar; doğal kaynaklardan %8, açık deniz üretiminden %0.5, deniz taşımacılığı kaynaklı %11, atmosfer kaynaklı % 30, kanunsuz boşaltma (gemilerden ve uçaklardan, karada ve denizde üretilen atıklar) % 10 oranlarında olduğu görülmektedir. (Küçük, Topçu, 2012) Görüldüğü gibi insanoğlu kendisine yaşamsal anlamda alan açan denizlere maalesef gerekli özeni göstermemektedir.

Dünya ticareti için bu denli öneme sahip olan denizcilik sektöründe insan gücü olarak çalışılabilmesi için birtakım şartlara sahip olmak gereklidir. Uluslararası sularda çalışmak için denizcilik eğitimi gereklidir. Gemiadamı Eğitimi, Belgelendirilme ve Vardiya Standartları Hakkında Uluslararası

Sözleşme (STCW) hükümleri uyarınca uluslararası kriterlere uygun olarak alınması gereken bir öğrenim sürecidir. Türkiye’de çeşitli yeterlilikteki güverte ve makine zabıtlarının eğitiminde önemli rolü olan eğitimciler “*Gemiadamları ve Kılavuz Kaptanlar Eğitim ve Sınav Yönergesi*” nde “*Denizci Eğitimci*” olarak tanımlanmaktadır. Gemiadamları ve Kılavuz Kaptanlar Eğitim ve Sınav Yönergesinde, denizcilik eğitimi veren kurumlarda mesleki dersler konusunda belirli sayıda denizci eğitimci belgesine sahip eğitimcilerin çalışılması zorunluluğu getirilmiştir. (Öztürk, Turna, 2020, 2878)

1. TÜRKİYE’DE DENİZCİLİK

Çok eski tarihlerden günümüze kadar ticaretin denizler ve okyanuslar üzerinden yapıldığı bu dönemlerde İpekyolu ve Baharat Yolu gibi en önemli ticaret yollarındandır. En ucuz kıyafetlerden en pahalı mücevherlere kadar pekçok şey bu kanallarla taşınırdı. (Pektaş, vd., 2018) Anadolu Yarımadası’nın sunduğu zenginlikler ile tarih boyunca jeopolitik bir kavşak olan Türkiye, tarih öncesinden bu yana, birçok uygarlığın ve farklı kültürün merkezi olmuştur. Doğu ile batıyı birleştiren iki kıtayı birbirine bağlayan Türkiye, geçmişten günümüze yüzyıllar boyunca tarihi koridorlar üzerinde akan ticarete ev sahipliği yapmıştır. Denizyolu taşımacılığında Türkiye muhteşem konumu gereği doğu ile batı, kuzey ile güney coğrafi bölgelerini birleştirme anlamındaki ekonomik yeri denizcilik anlamında çok önemli bir yere sahiptir. Türkiye’nin, jeo-stratejik konumu itibarıyla küreselleşmenin siyasi/güvenlik boyutu çerçevesinde önemli bir role sahiptir. Türkiye, Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz, Orta Doğu, Akdeniz ve Orta Asya ile Avrupa’nın coğrafi olarak kesişim noktasındadır. (Bayar, 2008)

Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu 2021 raporuna göre dünya ticaretinin yaklaşık %80’i denizyolu ile gerçekleşmektedir. Diğer taşıma türleriyle karşılaştırıldığında bu taşıma türü havayolu taşımacılığına oranla 14 kat, demiryolu taşımacılığına oranla 3,5 kat, karayolu taşımacılığına oranla ortalama 7 kat maliyet azlığı ile işletmelere avantaja sağlamaktadır. Üretim girdisi olan endüstri hammaddelerinin yüksek miktarlarda tek seferde ilgili hedef limanlar arasında taşınabilir olması denizyolu taşımacılığını (TÜBİTAK, 2021; Develi, 2021, 1645) tercih edilebilir kılmaktadır. Maliyet avantajı ve tek seferde hacimsel olarak yüklü malların sevkıyatı bu taşıma türünü cazip kılmaktadır.

2. KADININ DENİZCİLİKTEKİ YERİ

Sanayi devrimi ve endüstrileşme hızı ile kadının da çalışma hayatındaki rolü ve yeri artmıştır. Sanayi devrimi öncesi sadece evde çocuk bakımı ve ev temizliği yapan kadın şehirleşme, sanayileşmeyle beraber çalışma hayatında bir yer edinmiştir.

Kadın denizcilerle yapılan röportajların araştırılmasında bulunan bilgiler ve karşılaşılan sorunlar genel olarak aynı. Bunları sıralamak gerekirse; gemideki olumsuz çalışma şartları, yapılan seviyesiz muhabbetler, erkek meslektaşları tarafından maruz kalınan cinsel tacizler, aileden uzak kalmanın yarattığı psikolojik sorunlar, şirket yetkililerinin ve gemideki amirlerin her konuda kadın erkek ayırımı yapmasıdır.

Uluslararası sularda çalışma hakkı olarak alınan gemi adamı ehliyeti ile denizlerde çalışma hakkına sahip olan gemiadamları; zabıt, kaptan, çarkçı gibi pozisyonlarda görev alabiliyorlar.

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 85 ülke Uluslararası Gemi Adamlarının Eğitim, Belgelendirme ve Vardiya Tutma Standartları Hakkında Uluslararası Sözleşmesine (STCW 78) (Öztürk, Turna, 2020, 2878) göre gemi adamları cinsiyet fark etmeksizin gemilerde çalışma hakkına sahiptirler. Türkiye'de ilk kez 1884 yılında Heybeliada Kaptan Mektebinde kız denizci öğrenci olan eğitim kurumunu 1996 yılında İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği öğrenci alımı ile başlatmıştır. 2000 sonrasında da İTÜ ve Karadeniz Teknik Üniversitesi öğrenci kontenjanlarında kız denizci öğrencilere yer açmışlardır.

3. KADININ DENİZDEKİ TARİHSEL SÜRECİ

Antik Dönem

- **Sirenler ve Tanrıçalar:** Antik mitolojide, denizle ilgili birçok kadın figürü vardır. Örneğin, Sirenler, denizlerde şarkı söyleyerek denizcileri cezbetmeleriyle bilinir. Bu mitolojik figürler, deniz ve kadın arasındaki güçlü bağın bir simgesiydi.
- **Gerçek Kadınlar:** Antik Mısır'da bazı kadınların, ticaret ve balıkçılık gibi denizle ilgili işler yaptığını dair kanıtlar vardır. Örneğin, Mısırlı kadınlar,

Nil Nehri'nde balık avlamak için kayıklara binerlerdi.

Orta Çağ

- **Viking Kadınları:** Viking döneminde, bazı kadınlar savaşçı olarak gemilere katılabiliyordu. Efsanevi figürlerden biri olan Freydis Eiriksdóttir, Leif Erikson'un kardeşi olarak, Viking seferlerine katılmış ve cesaretiyle tanınmıştır. Viking toplumlarında kadınların deniz yolculuklarına katılmaları yaygındı ve bu durum onların denizle olan ilişkisini pekiştirmiştir.

15. ve 16. Yüzyıl

- **Keşif Seferleri:** Bu dönemde, kadınlar genellikle keşif seferlerinde yer almasa da, bazı istisnalar mevcuttur. Örneğin, bazı kadınlar gemi sahiplerinin eşleri olarak seyahat etti veya ticaret gemilerine bindi. İspanyol kâşif Christopher Columbus'un seferlerinde, bazı kadınların da bulunduğu kaydedilmiştir.

17. ve 18. Yüzyıl

- **Gizli Kadın Denizciler:** Bu dönemde, birçok kadın erkek kıyafetleri giyerek denizci olarak görev yaptı. Örneğin, Anne Bonny ve Mary Read, 18. yüzyılda yaşamış ünlü kadın korsanlardır. Bu kadınlar, dönemin toplumsal normlarına karşı gelerek denizlerdeki serüvenleriyle dikkat çekmişlerdir.

19. Yüzyıl

- **Kadın Hemşireler:** Napolyon Savaşları sırasında, birçok kadın gemilerde hemşire olarak görev aldı. Florence Nightingale gibi figürler, bu dönemde hemşireliğin önemini artırmış ve kadınların sağlık alanındaki rollerini güçlendirmiştir.
- **Hannah Snell:** 18. yüzyılda, Hannah Snell erkek kıyafetleri giyerek denizci olmuş ve savaşlara katılmıştır. Hikayesi, cesaretinin ve azminin bir sembolü haline gelmiştir.

20. Yüzyıl

- **İkinci Dünya Savaşı:** Savaş sırasında kadınlar hem askeri deniz kuvvetlerinde hem de sivil denizcilikte önemli roller üstlendi. Örneğin, “WAVES” (Women Accepted for Volunteer Emergency Service) ve “SPARS” (United States Coast Guard Women’s Reserve) gibi kadın hizmet kolları kurulmuş ve ilgili dönemde, kadınlar denizcilikteki rollerini pekiştirmiş ve kalıcı bir etki bırakmışlardır. Bu da kadının denizcilik tarihindeki başarısını göstermiştir.

21. Yüzyıl

- **Modern Denizciler:** Günümüzde, kadınlar denizcilik sektöründe kaptanlık, mühendislik ve deniz bilimleri gibi alanlarda aktif bir şekilde yer almaya başlamışlardır. Örneğin, Kaptan Lisa Blunden, Atlantic Sun isimli geminin kaptanı olarak tanınmaktadır ve kadınların denizdeki varlığını temsil eden önemli figürlerden olmuştur.
- Kadınların denizle ilişkisi tarih boyunca değişmiş ve evrilmiştir. İlk dönemlerden günümüze kadar birçok kadın, cesaretleri ve azimleriyle denizlerdeki yerlerini almışlardır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak kadınlar tarih boyunca denizlerde erkeklerin yanında bir şekilde yer aldılar. Fiili olarak ülkemizde son 35 yıllık iş ve kariyer anlamında varlıları hissedilen kadınlar hakettikleri değeri görüp görmedikleri tartışma konusudur. Türk bayraklı birçok gemide kadının gemide olmasının uğursuzluk getirdiği inancı veya kendilerinin üstünde olan kadın denizcilere olan küçümseyici bakışı pek çok kadın denizci hissetmektedir. Yaşadıkları zorlukları dile getiren kadın denizciler erkek egemen bu meslek grubunda kendilerine alan yaratmada zorlanmaktadır.

Denizcilik tarihinde Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (International Labour Organization, ILO) Denizcilik Çalışma Sözleşmesi (Maritime Labour Convention, MLC) ile gemilerdeki çalışma koşullarının daha rahat ve konforlu hale gelmiştir. (Nas, 2014) Denizcilik Çalışma Sözleşmesi ile gemi adamları

üzerindeki cinsiyetçi baskının azaltılması amaçlanmıştır. Ancak uygulamada bu ne kadar azaltılmış veya kadın denizciler ne kadar huzurlu deniz aşırı sularda çalıştıkları tartışma konusudur. Gemiler hangi bayrakla sularda yüzerse yüzün denizci firmaların başarısı ve 21. Yy.daki rekabet güçleri kadınlar da saklıdır. Bir denizci firma ne kadar çok kadın denizci çalıştırırsa, sektördeki kadın kaptan sayısı ne kadar güçlüyse bu alanda da söz sahibidir. *Gemi adamı* isminde bile erkek hegemonyası olan bu meslek grubunda kadın denizcilerin ismi de, yeri de bakalım hangi tarihte hak ettiği yeri bulacaktır???

KAYNAKÇA

- Aygül, Özcan; Baştuğ Sedat Deniz Taşımacılığı Kaynaklı Hava Kirliliği ve İnsan Sağlığına Etkisi, Journal of Maritime Transport and Logistics 01(01) 2020 26-40.
- Değirmencioğlu, H. (2006). Sosyal Bilgilerin Temelleri, Hegem yayınları.
- Develi, E. İ. (2021). Lojistik türlerinden denizyolu pazarı özelinde bir taşımacılığı ve Türkiye durum (GZFT) analizi. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(42), 1640-1661.
- Doğan, H., ve Ateş, A. (2019). Ambarlı Limanı, Van Gölü ve Kapıköy Sınır Kapısı Arasında Gerçekleştirilen İntermodal Taşımacılık Uygulamalarının Ekonomik Analizi. IV. Ulusal Liman Kongresi “Küresel Eğilimler Yerel Stratejiler”. İzmir.
- Eroğlu Pektaş, Güzide Öncü; Mersin, Kadir; Ormanlı, Fatih (2018). “Limnların Bölgesel ve Ekonomik Etkileri: Tekirdağ-Ren Nehri Karşılaştırması”. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 19, s. 35, s. 757-775.
- F. Bayar, 2008, Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinde Türkiye, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, mfa.gov.tr, 25-35.
- Kara, M; Tayfur, L.; Basık, H., Küresel Ticarete Lujistik Üstlerin Önemi ve Türkiye, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens.Dergisi, 2009, Cilt 9, S.11, 69-84.
- Küçük, Yusuf Koray; Topçu, Akasya Deniz Taimacılığında Kaynaklanan Kirlilik, Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi 4 (2), 7579 (2012).
- Nas, S. (2014). Profesyonel Türk Kadın Denizcilerinin Kısa Tarihsel Süreci Üzerine Bir

Araştırma, Beykoz Akademi Dergisi, 2(1), s.29-53.

Öztürk, O. B., Turna, İ., Altınpınar, İ. & Pirim, A. E. (2020). Gemiadamı eğitiminde rol alan eğitim kurumlarına yönelik bir çalışma: denizci eğitimciler. Turkish Studies- 15(4), 2877-2891.

8. BÖLÜM

ATATÜRK'ÜN VEFATININ ÇORUM BASININA YANSIMASI (1938)

Doç. Dr.Derya ÇİNİ ŞİMŞEK

Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi

Sanat ve Tasarım Fakültesi

derya.simsek@mgu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0678-5801>

GİRİŞ

Anadolu'da yerel basının oluşmasında öncü olarak kurulan il matbaalarında hem resmi il gazetesi hem de şahsi kişilerin gazeteleri olarak basımı sağlandı. 1894 yılında Ankara iline bağlı mutasarrıflar tarafından yönetilen ve müstakil liva olan Çorum, 1924 tarihinde Türkiye'nin yeni oluşturulan yönetim yapılanmasında il oldu (Ozulu, 2012). İlin bilinen ilk gazetesi de 1919 tarihinde Çetin Efendi tarafından neşredilmiş olan taş basma haber bülteni 'Ajans' idi ve Ajans, İstiklal Savaşı sürerken dahi yayınına devam etti (Erkoç, 2001). Çorum'da ilk matbaanın kurulması ise İl Genel Meclisi'nin 1921 tarihinde verdiği bir kararla Samsun'dan alınarak Çorum'a getirilen ve Liva isminde matbaanın teşekkül etmesi ile oldu. Bu matbaa makinesini satan Rum ustanın dizgi ve baskı işlerini öğretmesi ile (Karadurak, 2006) baskı yapmaya başlayan Liva Matbaası, önce Vilayet Matbaası ardından da Çorum İl Basımevi ismiyle 1921-1989 tarihleri arasında (Ozulu, 2012) hizmette bulundu (Yalçın, 2021). Kurtuluş Savaşı devam ederken Liva matbaasının bastığı ilk gazete 'Müstakil Çorum', 3 Mayıs 1921 tarihinde yayın hayatına başladı (Karadurak, 2006). İlk 75 sayısında Milli Mücadeleyi destekleyen yayınlar yapan gazetenin zafer sonrasında; ülkede gerçekleşen

sağlık, eğitim, ekonomi, kalkınma alanındaki inkılabları ve bu alanlarda yapılan çalışmaları yaptığı haberlerle sayfalarına taşıdığı görüldü (Ozulu, 2012).

Liva isminin idari teşkilatlanmadan kaldırılması ile gazetenin ismi 'Çorum Vilayet Gazetesi' (Karadurak, 2006) dördüncü sayısından itibaren de 'Çorum Gazetesi' olarak değiştirildi (Ozulu, 2012). 1956 yılına kadar başlarda haftada bir gün (Çarşamba), 2 veya 4 sayfa yayınlanan gazete, 1956'dan itibaren gün aşırı, 1957'den 1964 tarihine kadar haftanın altı günü (Pazar hariç) günlük olarak yayın hayatını sürdürdü. Bu tarihlerde bazen dört sayfa çoğunlukla da iki sayfa olarak yayın yaptı (Karadurak, 2006) ve Çorum İl Özel İdaresi'nin yönetiminde 43 yıl yayın hayatına devam etti (Ozulu, 2012). Çorum'da 1926-1927 yıllarında özel şahsa ait ilk gazete olan "Fikret Gazetesi" hariç tutulursa tam 1951 tarihine kadar otuz yıl boyunca tek gazete olarak yayınlanan gazetenin yazarları bölgenin okur, yazar, aydın kişilerinden oluşmuş, ilk sayısından itibaren gazete şehir halkının sözcüsü olmuştur (Yalçın, 2021).

Türkiye'de 1920–1928 arasında tarihler Türk inkılâbının kültürel ve sosyal olarak hız kazandığı bir dönem olduğu kadar dil inkılâbının da başlangıç dönemi olmuştur. Ülkede harf inkılâbının hazırlık safhası için 'Dil Heyeti' isminde bir kurul oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanı'nın da çalışmalarına katıldığı Dil Heyetinin toplantıları sonucunda yeni Türk Harflerine geçiş sağlanmış (Şimşek, 2018) ve 1 Ekim 1928 tarihinde yeni Türk harfleriyle çıkan ilk gazete, 'Türkçe Gazete'nin basımı gerçekleşmiştir (Perin, 1981). Uzun yıllar eğitim ve kültür hayatına yön veren Çorum Gazetesi de en kısa sürede bu özelliğini harf inkılâbı sırasında göstermiştir. Yeni Türk harfleri, 3 Eylül 1928 tarihindeki Çorum Gazetesinin sayısında sadece gazete başlığında (Çorum Gazetesi, Eylül 1928), 1 Ekim 1928 tarihindeki sayısında bazı sütunlarında (Çorum Gazetesi, 1 Ekim 1928), 6 Kasım 1928 tarihinden itibaren de gazetenin tamamında yer almıştır (Çorum Gazetesi, 6 Kasım 1928). 1 Kasım 1928 tarihli Atatürk'ün harf inkılâbı hakkında meclis açılış konuşması Çorum Gazetesi'nde geniş yer bulmuştur (Çorum Gazetesi, 4 Kasım 1928). Gazete, yayınladığı sayılarda kendi ilindeki günlük hayat haberleri yanında ülke gündemi ile ilgili gelişmeleri halka duyurmaya yayın hayatı boyunca devam etmiştir. Gazete dışında ilde ayrıca farklı ilgi alanlarına ilişkin haber, makale, deneme, araştırma, eleştiri yazılarını içeren ve düzenli aralıklarla yayımlanan bir diğer süreli yayın olan bir dergi yayınlanmaya başlamıştır (Demir, 2016). İlin bilinen ilk dergisi; günümüze kadar sadece 3 sayısının ulaşabildiği, sahibi Madenzade İhsan Said Bey olan 1922 tarihli "HALE" Dergisi'dir (Ozulu, 2012).

Bu dergi dışında çıkan bir diğer dergi; Çorum Halkevinin, Dil, Edebiyat ve Tarih komitesinin aylık yayın organı olarak çıkardığı ÇORUMLU Dergisi'dir (Ortakçı, 2006). 19 Şubat 1933 tarihinde kurulan Halkevleri, kültürel ve sosyal yenilik sürecinin bir sonucu olarak yapılandırılmış ve kapanma tarihi olan 1951 tarihine değin toplumsal kalkınmanın saygın bir dönemini teşkil etmiştir (Tekinsoy, 2022). Çorum Valisi Arif Hikmet Bey'in öncülüğünde bugünkü Çorum Belediye binasında kurulan Halkevi 24 Şubat 1933 tarihinde açılmıştır. Halkevi'nin ilk açıldığı dönemde 5 kolu vardır: Dil-Tarih-Edebiyat, Köycülük, Spor ve Güzel Sanatlar, Sosyal Yardım (Gündoğar, 2022). Dil, Edebiyat ve Tarih komitesinin yayın organı olarak ilk sayısını 15 Nisan 1938'de yayınladığı ÇORUMLU Dergisi'nin (Ortakçı, 2006) ilk 60 sayısı (sadece yedinci sayısı İstanbul Resimli Ay Matbaasında) Çorum Vilayet Matbaasında basılmıştır (Ozulu, 2012). 15 Nisan 1938 tarihinden 1 Ağustos 1946 tarihinde çıkan 61. sayısına kadar yayın hayatına devam eden derginin hemen her sayısında; ülkede yaşanan gelişmeler, Halkevinin aylık çalışma raporları ve Çorum'a ait kültürel zenginlikler tanıtılmaktadır (Altınova, Gümüşkaya, 2023). Titiz derleme ve araştırma çalışmalarını sayfalarına taşıyan dergi Çorum'un; edebiyat, dil, halk bilimi alanlarındaki tarihi derinliğini halka aktarırken önemli folklor araştırmacılığını da gerçekleştirmektedir. ÇORUMLU Dergisi bu çalışmalarından dolayı Halkevleri yayınları içerisinde yapılan bir değerlendirmede ödül dahi almıştır (Ozulu, 2012). Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığının son safhalarında ve vefat ettiği dönemde de Çorum'da yayın hayatında olan iki basın organı vardır. Bunlar; Çorum Gazetesi ve ÇORUMLU dergisi.

1. ÇORUM BASININDA ATATÜRK'ÜN SON GÜNLERİ VE ÖLÜMÜ

Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlık sorunları 1937 tarihinden sonra artmaya başladı. Doktorları artan burun kanamaları ve vücut kaşıntılarına başlangıçta kesin bir teşhis koyamadı ve kaşıntının Çankaya Köşkü'nde bulunan kırmızı karıncalardan kaynaklanabileceği düşüncesi ile köşkte ilaçlama yaptırıldı (Ünaydın, 1959). Kaplıca tedavisi için 21 Ocak'ta Yalova'ya giden Cumhurbaşkanı'nı kaplıca doktoru olan Nihat Reşat Belger muayene etti. Muayene sonucunda karaciğerin sertleşmiş ve büyümüş olduğunu fark eden doktor Dr. Neşet Ömer İrdelp'i (Atatürk'ün özel doktoru) Yalova'ya çağırdı (Çakır, 2007). 1

Şubat tarihine kadar Yalova'da dinlenen Cumhurbaşkanı, Nihat Reşat Belger'in ısrarlarını dinlemeyerek Yalova'dan ayrıldı ve önce Bursa'ya (Akçiçek, 2005) ardından da Ege Vapuru ile İstanbul'a geçti (Kocatürk, 1999; Şapolyo, 1957). Seyahati sırasında zatürreye yakalanan (Çakır, 2007) Cumhurbaşkanı 28 Mart tarihinde Paris'ten gelen Prof. Dr. Noel Fissenger muayene etti ve onun istirahat tavsiyesi dinlemeden (Şimşir, 2014) trenle yola çıkarak 20 Mayıs 1938 tarihinde Mersin'e geçti (Kocatürk, 1999). Mersin ziyareti sırasında yaşanan gelişmeler Çorum Gazetesi'nin birinci sayfasından okurlarına duyuruldu (Çorum Gazetesi, 25 Mayıs 1938). Mersin'den sonra Tarsus ve Adana'ya geçen büyük önder, 27 Mayıs'ta İstanbul'a yorgun şekilde döndü (Kocatürk, 1999).

Cumhurbaşkanının gezisini yakından takip edip okurları ile paylaşan Çorum Gazetesi, 1 Haziran tarihli sayısında haberi birinci sayfadan; "Atatürk Dün Sabah İstanbul'u Şerefliendirdiler" başlığı ile verdi (Çorum Gazetesi, 1 Haziran 1938). İstanbul'a döndüğünde İrdelp tarafından yeniden muayene edilen Atatürk'ün (Çakır, 2007) hastalığının kötüleştiği anlaşıldı ve Savarona yatında deniz kürü tedavisine alındı (Kutay, 1981). Gazi, yazdığı mektupta o günkü sağlık durumunu manevi kızı Afet İnan'a şöyle anlatmaktaydı: "Vaziyetim şudur, hastalık durmamış, ilerlemiştir. Vakitsiz ayağa kalkmak, yürümek huşu sile burundan yapılan atışman üzerine gelen kusma neticesi; yapılan istirahatleri hiçe indirmiştir (Şahingiray, 1955). Savarona'da kaldığı süre zarfında deniz havası, sıcak ve rutubetin sağlığını olumsuz yönde etkilemesi sebebiyle (Şehsuvaroğlu, 1981) tavsiye üzerine 24 Temmuz tarihinde Dolmabahçe'ye geçirildi. İlerleyen günlerde hastalığın etkisiyle karnı sürekli su toplamaya devam etti. 7 Eylül tarihinde gerçekleşen operasyon sırasında karnından 12 litre su alındı (Kocatürk, 1999). Operasyonun tehlikeli olduğunu kanaat getiren Atatürk, vasiyetnamesini hazırladı (BCA,30.10.0.0/269.808.1; Kocatürk, 1985) ve gerektiği zaman işleme konulması kaydıyla notere teslim etti (Dündar, 2006). Atatürk'ün vefatının ardından vasiyetname 30 Kasım tarihli Çorum Gazetesi'nin birinci sayfasında "Atatürk'ün vasiyetnameleri açıldı" başlığı ile yayımlandı (Çorum Gazetesi, 30 Kasım 1938). ÇORUMLU Dergisi ise 15 Eylül 1938 tarihli 6. sayısının Çorum haberleri başlığı altında Atatürk'ün resmini "Büyük Önderimiz Kemal Atatürk" şeklinde yayınlamaktaydı (Çorumlu Dergisi, 15 Eylül 1938).

Atatürk'ün tedavisinde olumlu gelişmeler yaşansa da eylül ayının son günlerinde karnındaki suyun etkisi ile şişkinliği artmış ve hastalığı ağırlaşmıştı (Ünaydın, 1959). İlk ağır komasına 16 Ekim 1938 tarihinde girdi (Şapolyo, 1957). Koma halinin üç gün sürmesinden sonra (Ünaydın, 1959) Dr. Mim Kemal Öke, Dr.

Fissenger'in de bulunduğu muayenede karnından yeniden su aldı (Şehsuvaroğlu, 1981). Kamuoyunun bilgilendirilmesi amacıyla Atatürk'ün sağlık durumuyla ilgili gelişmeler tebliğler yoluyla basına verilmekteydi (BCA, 30.10.00.00/1.4.3 ; BCA, 30.10.00.00/1.4.5; BCA, 30.10.00.00/1.4.6; BCA, 30.10.00.00/1.4.7; BCA, 30.10.00.00/1.4.8). Cumhurbaşkanı Genel Sekreterliğince 18 Ekim 1938 tarihinde gönderilen tebliğ (BCA, 30.10.00.00/1.4.9) tüm ülke basınında olduğu gibi Çorum Gazetesi'nde 19 Ekim tarihinde "Büyük şefimizin sıhhi vaziyetleri" başlığı ile manşetten yayınladı. Tebliği şu şekildeydi (Çorum Gazetesi, 19 Ekim 1938):

"1.İstanbul (A.A.) Riyaseti Cumhur Umumi Kâtipliğinden ve müşavir tabipleri tarafından bu sabah saat 10.00'da verilen rapor ikinci maddedir.

2. Umumi vaziyette değişiklik yoktur. Geceyi rahatça geçirmişlerdir. Nabız muntazam 88, teneffüs 18, hararet derecesi 36. 4 tür."

Haberinin hemen devamında da; "Çorum 17.milyon Türk ile birlikte büyük Halaskarının acil afiyetlerini ulu tanrıdan temenni eyler." yorumunu yaptı.

Cumhurbaşkanı o sene Ankara'da gerçekleşecek olan Cumhuriyet'in 15.yıldönümü kutlamalarına gitmeyi çok arzulası da doktorların müsaadesi olmadığından dolayı ve kutlamalara katılamadı (Bayar, 1955). Hasan Rıza Soyak'a dikte ettirerek yazdırdığı (Kocatürk, 1999) orduya yazdığı mesajı, 2 Kasım tarihli Çorum Gazetesi'nde "Ulu Başbuğ Atatürk'ün Kahraman Ordumuzu Takdirleri" başlığı ile şu şekilde yayımlandı (Çorum Gazetesi, 2 Kasım 1938):

"Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan, her zaman zaferle beraber uygarlık ışıklarını taşıyan kahraman Türk ordusu! Türk vatanının ve Türklük topluluğunun şan ve şerefini, iç ve dış her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an yapmaya hazır olduğuna benim ve büyük ulusumuzun tam bir inanç ve itimadımız vardır"

İlk kez Cumhuriyet Bayramı ve Meclis'in açılış törenleri Atatürk olmadan yapıldı. 29 Ekim tarihli Çorum Gazetesi: "15 Yılda 15 Asra Sığmayacak Varlıklar Doğuran Büyük Günün Dönüm Yılı" başlığı ile yayın yaptı ve devamında büyük öndere geçmiş olsun dileklerini şöyle iletmekteydi (Çorum Gazetesi, 29 Ekim 1938):

"Şanlı İdarenin on beşinci yıl dönümünü Türk milletine kutlarken bu büyük varlıkların yüce banisi ve koruyucusu Ulu Önder Atatürk'e sağlıklar temennisiyle saygı ve şükranlarını arz eyler."

Aynı sayının ilk sayfasında başlayan ve dördüncü sayfasında devam eden

Abidin Varan'ın Atatürk'e olan sevgisini ve övgülerini ifade ettiği “Ey Yüksek Atatürk” başlıklı yazısının son paragrafı ise şu şekildeydi (Çorum Gazetesi, 29 Ekim 1938):

“Sana hitap ederken nasıl edeceğimi ve ne gibi bir vasıf kullanacağımı idrakten acizim. Senin varlığınla cehdinle imanınla vücuda gelen bu büyük eseri temaşa ile iftihar edebilirsin. Sen bu eseri yaratmakla mazlum olan bir milleti kurtarmış olmakla kalmadın, onun kalbini kazandın. Bütün Türk milletinin kalbi senin aşkınla çarpmaktadır. Bütün Türk milletinin damarlarındaki kan senin için deveran etmektedir. Dünyada hiçbir kimse milletinin bu kadar muhabbetini ve aşkını kazanamamıştır. Sen var ol ve eserinle milletle binlerce yaşa.”

Atatürk, törenlere katılamasa da meclisin açılışında okunması için hazırladığı yazıyı Başbakan Celal Bayar'a verirken (Şapolyo, 1957) yazının son kısmına “Şimdiye kadar olduğu gibi bütün işlerinde Büyük Millet Meclisine başarılar dilerim” cümlesini ekletti. Bayar'ın ifadesiyle bu cümle, Atatürk'ün politik içerikli söylediği son sözleriydi (Bayar, 1955). Bayar, 1 Kasım'da TBMM'de konuşmasını yaptı ve ardından Atatürk'e saygı ve bağlılık bildiren bir takrir meclise sunuldu (TBMM ZC, B.1, C.27, S.3, 1 Kasım 1938). Cumhurbaşkanı'nın 7 Kasım tarihinde TBMM'ye gönderdiği telgraf, Meclis Başkanı Mustafa Abdulhalik Renda tarafından okundu (TBMM ZC, B.2, C.27, S.10, 7 Kasım 1938). Aynı gün rahatsızlığı artan Cumhurbaşkanı'ndan 8 litre daha su alındı (Şehsuvaroğlu, 1981) ve sağlık durumu 8 Kasım akşamı saat 18.30'dan itibaren kötüleşti (Soyak, 2004) ve koma evresine girdi. Doktorlar Müşahede Defteri'ne ‘Agoni’ yani ‘can çekişme’ şeklinde not düştü. 9 Kasım tarihli Çorum Gazetesi Atatürk'ün sağlık durumu ile ilgili 8 Kasım tarihli tebliği şu şekilde yayınlamaktaydı (Çorum Gazetesi, 9 Kasım 1938):

“Bugün saat 18 30 da hastalık birdenbire normal seyrinden çıkarak şiddetlenmiş ve sıhhi vaziyetleri yeniden ciddiyet keşfetmiştir hararet derecesi 36, nabız muntazam 100, teneffüs 22 dir.

Müdavimi tabipleri Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp Birgün Prof. Dr. Ne. Kemal Öke Bir Gün Dr. Nihat Reşat Belger, Müşavir Tabipler: Prof Akil Muhtar Özden Bir Gül Prof. Dr. Hayrullah Diker Bir Gün, Prof. Dr. Süreyya H. Serter, Dr. M. Kâmil Berk, Dr. Abrcaya Marmaralı.” Ağır komanın ardından Atatürk, 10 Kasım Perşembe günü saat 09:05 saatiyle gözlerini tamamen ebediyete kapattı (Doğan, 2019; Akçiçek, 2004).

2. ÇORUM BASININDA ATATÜRK'ÜN ÖLÜM HABERİ VE SONRAKİ GELİŞMELER

Atatürk'ün ölüm haberini alan gazetelerin bazıları 10 Kasım öğle saatlerinde ikinci baskılarını yayınlarken bazıları da 11 Kasım tarihinde haberi yayımlayabildi. Çorum Gazetesi ise haftalık yayınına devam ederek 9 Kasım Çarşamba günü baskısının ardından sonraki baskısını 16 Kasım'da gerçekleştirdi. Atatürk'ün ölümünün ardından çıkan bu ilk sayısında manşetten Atatürk'ün büyük resmini yayınladı ve resmin hemen altında (Çorum Gazetesi, 16 Kasım 1938); “Türk Milletine Onulmaz Bir Yara ve Sonsuz Bir Matem Doğurdu” ifadesine yer verdi. Yazının devamında şunlar yazılmaktaydı:

“O gün; 18 milyon Türk bir dakikada kalbinden vuruldu. Âlemi beşeriyet teheyyüç ve teessürlere boğuldu. Çünkü o gün, aman bilmez, zalim tabiat; hayatta mağlubiyet nedir bilmeyen Türk'ün büyük atasını beşeriyetin yüce hamisini aramızdan ayırdı. O gün, o kara gün; Türk ordusunun yüce Başbuğu, Türk milletinin ulu önderi, Türk yurdunun büyük kurucusu şanlı ve kahraman Atatürk'ümüz fani dünyaya gözlerini kapadı. Ebediyen aramızdan ayrıldı.”

Bu tarihteki sayısının tamamını Atatürk'le ilgili yazı ve fotoğraflara ayıran gazetenin yine ilk sayfasında “Türkün Atası” başlığı ile yazılan yazıda ise; “İnsanlık âleminin ancak ve ancak kırk asırda bir defa meydana getirebildiği büyük bir insan olan ulu halaskârımız şanlı Atamız. ... Sen ölmedin ebedi bir varlık sönmez bir ışık oldun.” yazılmaktaydı. Gazetede “Büyük Atamızın Şanlı Tercüme-yi Halleri” başlığı altında çocukluğundan itibaren Atatürk'ün hayatını anlatan yazıların yanında, onun için yazılmış şiirlere de yer verilmekteydi. Bunlardan birisi olan ve “Büyük Matemimiz” başlığı ile yayınlanan şiir şu şekilde idi:

Gözü kanlı ufuktan parlak güneş doğmadı.
Renklerle aydınlanan nurlu sabah olmadı.
Analar saçlarını dertlerinden yolluyor.
Her gönülde ebedi yaşlı akşam oluyor.
Güller gibi açılan neşeyle gülen kızlar.
Bu sabah kalplerinde acı yarayla sızlar.
Alıyor devrimci Türk, ağlıyor bütün Cihan.
Bugün şanlı Türk öksüz zindana döndü vatan.

Gözyaşları sel olmuş sükût içinde Çağlar.

On yedi milyon türkü seyret ki bak kan ağlar.

Türkler babasız kaldı tek güneşimiz söndü.

Vatan boynu bükülmüş yetim çocuğa döndü.....

ÇORUMLU Dergisi'nin vefatın ardından 15 Kasım 1938 tarihli yaptığı yayın; duygu, düşünce ve kaybın büyük acısını derginin sayfalarına taşıdığı bir sayı olarak karşımıza çıkmaktadır. Derginin ilk sayfasında Hikmet Turhan Dağlıoğlu'nun beş beşlikten oluşan «Atam'a Ağıt» başlıklı şiirinin ilk mısraları yaşanan acıyı satırlara şu şekilde yansıtmaktadır (ÇORUMLU Dergisi, 15 Kasım 1938):

“Ah Atam, vah Atam, biricik Atam

Yaralı bağrıma ateşler katam

Başımı taşına koyarak yatam

Bir güneş batar mı, ölür mü Atam?”

Aşık Haydar'ın 31. sayfada yer alan “Ağıt” başlıklı şiiri ise şu şekildedir (ÇORUMLU Dergisi, 15 Kasım 1938):

“Gelin ağlayalım baylar bayanlar

Bizi var eyleyen atamız göçtü

Bütün kan ağlıyor gençler hubanlar

Sanki Türkiye'nin temeli göçtü”

Abidin Varol, Atatürk'ün kaybının üzerinde yarattığı acı tesiri derginin ikinci sayfasında “Kaybın Akisleri” başlıklı yazısı ile şöyle kaleme almıştır;

“10 Kasım 1938 öğle üzeri Atatürk'ün gözlerini hayata kapadığını bildiren ses. İnsan bu sesi duyunca sahibini neden boğmadığını, Azraili neden neden öldürmediğini düşünerek acz ve nevmidi içinde çırpınıyor”. Derginin altıncı sayfasında yazar Sabiha Zekeriya Sertel'in “Atatürk'ün Ölüsünü Bekleyen Subaylar” başlıklı yazısı Tan Gazetesi'nden alıntıdır. Sertel bu yazısında (ÇORUMLU Dergisi, 15 Kasım 1938):

“Başında nöbet beklediğiniz ölü teecessüm etmiş bir vatan, mahzun bir milletin ta kendisidir. Kılıçlarınızla beraber hürmetle eğilen başlarınız, bir milletin hürmetini bu mukaddes ölüye nakleden ne muhterem ve ne talihsiz başlardır. Önünüzde bir vatan yatıyor.” demektedir. CHP Genel Sekreteri ve Dâhiliye Vekili Dr. Refik Saydam, 15 Kasım'da illerin vali ve CHP Başkanlıklarına

gerçekleştirilecek matem törenlerinde uygulanması gereken programı gönderdi (BCA, 490.1.0.0/4.19.15; BCA, 490.1.0.0/1430.727.1). 16 Kasım tarihinde de bu programa ek olarak halkevlerinde yapılacak törene ait 3 madde ilave edildi (BCA, 490.1.0.0/4.19.15).

Cenaze töreninin 21 Kasım'da Ankara'da yapılmasına karar verilmesinin (BCA, 490.1.0.0/4.19.15; BCA, 490.1.0.0/1430.727.1) ardından tüm yurtta bulunan konsolosluklar, Halkevleri, parti ve resmî binalarda bayraklar yarıya indirildi (Cumhuriyet, 12 Kasım 1938). 16 Kasım tarihli Çorumlu Gazetesi radyodan yayınlanan merasim töreni haberlerini sayfalarına şu şekilde taşımaktadır (Çorum Gazetesi, 16 Kasım 1938):

“Atatürk’ün cenazeleri 21 Kasım 1938 Pazartesi günü merasimle kaldırılacak ve birçok dost, müttefik, ecnebi devletlerin mümessilleri ve askerleri merasime iştirak eyleyecektir. O gün saat 14:00 den 16.00’ya kadar Türkiye’nin her tarafında aynı merasim icra edilecek. Bu merasim, ebedi şefimizin heykelleri, büstleri bulunduğu yerlerde bunların etrafında, bulunmayan yerlerde fotoğraflarının talik kılındığı bir meydanda icra kılınacak ve her yerde ebedi şefimiz in yüce hatıralarını tebarüz ettirecek üçer söylem verilecektir. O gün sabahtan akşama kadar bütün devair kapalı bulunacak, resmi ve hususi binalardaki bayraklar yarıya indirilmiş vaziyette ertesi güne kadar duracaktır.”

15 Kasım tarihli ÇORUMLU Dergisi’nin son sayfasında Atatürk’ün cenaze merasimine iştirak için 18 Kasım 1938 Cuma günü Ankara’ya bir heyetin gideceği haberi yer almaktadır (ÇORUMLU Dergisi, 15 Kasım 1938). Dergide ayrıca Çorum’da yapılacak olan törenin programı şu şekilde yayınlanmıştır (ÇORUMLU Dergisi, 15 Kasım 1938):

“21 Kasım 1938 pazartesi günü saat 08:30 dan 13.00’e kadar evimiz salonunda ve önünde radyo ile binlerce halk Ankara’da yapılan cenaze merasiminin takibi ve saat 13.00’de bütün memurin, talebeler, halk toplu bir halde abiye ve oradaki yapılan merasim, yakılan meşaleler nöbetçiler.” ÇORUMLU Dergisi, Recep Rahmi Tankaya’nın “Sevgili Atam” şiiri gibi birçok şiir ve edebi yazıyı sonraki sayılarında da yayınlamaya devam etti (ÇORUMLU Dergisi, Aralık 1938-Ocak 1939). Cumhurbaşkanının vasiyetnamesi 30 Kasım tarihli Çorum Gazetesi’nin ilk sayfasında “Atatürk’ün vasiyetnameleri açıldı” başlığı ile şu şekilde yayımlandı (Çorum Gazetesi, 30 Kasım 1938);

“Gayrimenkul emvalimi Cumhuriyet Halk Partisi’ne atideki şartlarla terk ve vasiyet ediyorum:

1. Nakit ve hisse senetleri şimdiki gibi İş Bankası tarafından nemalandıracaktır.
2. her sene ki nemadan, bana nispetleri şerefi mahfuz kaldıkça; yaşadıkları müddetçe Makbule'ye ayda 1.000, Afet'e 800, Sabiha Gökçen'e 600, Ülkü'ye 200 lira ve Rukiye ile Nebile'ye şimdiki 100'er lira verilecektir.
3. Sabiha Gökçen'e bir ev de alınabilecek ayrıca para verilecektir.
4. Makbule'nin yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu evde de emrinde kalacaktır.
5. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır.
6. Her sene nemadan mütebaki miktar yarı yarıya Türk Tarih ve Dil Kurumu'na tahsis edilecektir.

Kemal Atatürk

Gazetenin 30 Kasım tarihli sayısının ilk sayfasında, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kaleme aldığı “Eşsiz ve Kahraman Atatürk: Vatan Sana Minnettardır” başlıklı yazısı manşetten yayınlandı. Yazının sonu “ ...Emin ol aziz hatıran sönmez meşale olarak ruhlarımızı daima ateşli ve yanık tutacaktır” şeklinde son bulmaktaydı (Çorum Gazetesi, 30 Kasım 1938). 11 Kasım'da tarihinde TBMM'de Atatürk'ün için beş dakikalık saygı duruşu gerçekleştirildi (TBMM ZC, B.3, C.27, S.16, 11 Kasım 1938) ve ardından cenaze masraflarının devlet tarafından karşılanmasına dair bir lahiya verildi (TBMM ZC, B.4, C.27, S.40–41, 11 Kasım 1938). Anadolu'nun dört bir yanından TBMM'ye gönderilen taziye telgrafları okundu (TBMM ZC, B.11, C.28, S.40–45, 14 Aralık 1938). 16 Kasım tarihli Çorum Gazetesinin ikinci sayfasında da Çorum valisi Süreyya Yurdakul'un TBMM'ye, Başbakanlık'a, Hükümet'e çekilen telgraflar ve verilen cevapları yayınlandı (Çorum Gazetesi, 16 Kasım 1938).

SONUÇ

Türk milletinin erkeği, kadını, şehirlisi, köylüsü Atatürk'ün vefatının ardından yaşadığı büyük acıyı ve duyduğu minneti, akıttığı gözyaşları ile göstermiş, Dünya basını ve Ulusal basında onunla ilgili binlerce yazı kaleme alınmıştır. Özellikle ulusal basının sayfalarında yer alan metin ve şiirler Atatürk'e sevgi, minnet, hayranlık yazılarıdır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün

hastalığının son safhalarından başlayarak, vefatı ve vefatını takip eden günlerde Çorum basınında, Atatürk hakkında pek çok haber ve makale yer almaktadır. Bu dönemde Çorum'da yayın hayatında olan iki basın organı; Çorum gazetesi ve Çorumlu dergisidir. Çorum basını bu dönemde üzerine düşen görevi yerine getirerek, onun vefatı sonrası duyduğu büyük üzüntünün yankılarını, onun eserlerine ve inkılaplarına bağlılığını ifade eden yazılara ve şiirlere sayılarında yer vermiştir. Gazetenin sütunlarına taşınan yazılarda Atatürk'e bağlılığın izlerine rastlanmakta, Türk milletinin onun bıraktığı mirasa sahip çıkacağına dair inanç vurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi

BCA, 30.18.11/ 3.34.7.

BCA, 30.10.0.0/269.808.1.

BCA, 30.10.00.00/1.4.3.

BCA, 30.10.00.00/1.4.5.

BCA, 30.10.00.00/1.4.6.

BCA, 30.10.00.00/1.4.7.

BCA, 30.10.00.00/1.4.8.

BCA, 30.10.00.00/1.4.9.

BCA, 490.1.0.0/4.19.15.

BCA, 490.1.0.0/1430.727.1.

TBMM Zabıtları

TBMM ZC, , B.1, C.27, S.3, 1 Kasım 1938.

TBMM ZC, , B.2, C.27, S.10, 7 Kasım 1938.

TBMM ZC, B.3, C.27, S.16, 11 Kasım 1938.

TBMM ZC, B.4, C.27, S.40–41, 11 Kasım 1938.

TBMM ZC, B.11, C.28, S.40–45, 14 Aralık 1938.

Kitap ve Makale

- Akçiçek, E. (2005). Atatürk'ün Sağlığı, Hastalıkları ve Ölümü, İzmir: Güven Kitabevi.
- Altınova, M., Yeşilyurt G. N. (2023). Çorumlu Halkevi Dergisinde Yer Alan Yazıların Tematik Bibliyografyası. ÇAKÜTAD, 3 (1), 83-103.
- Bayar, C. (1955). Atatürk'ten Hatıralar, İstanbul: Sel Yay.
- Çakır, İ. (2007). Atatürk'ün Ölümünün Türk Basınındaki Yankıları, Niğde Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Demir, K. (2016) Osmanlı'da Dergiciliğin Doğuşu ve Gelişimi (1849- 1923), Iğdır Üniv. Sos. Bil. Der. / Igd Univ Jour Soc Sci. 1(9), 74.
- Doğan, İ. (2019). Ulu Önder Atatürk'ün Ölümünün, Gazete Manşetleri Ve Sayfa Tasarımlarının Bilgisayarda Yeniden Düzenlenmesi, İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,.
- Dündar, C. (2006). Sarı Zeybek Atatürk'ün Son 300 Günü, Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Gündoğar, M. (2022). Çorum Halkevi ve Çorumlu Dergisi, , Çorum: Salmat Basım Yayım.
- Erkoç, E. (2001). 21.Yüzyılda Çorum ve İlçeleri, , Çorum: Erkoç Kitapları.
- Karadurak, R. (2006). Harf İnkılabının Çorum Basınındaki Yansımaları, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,.
- Kocatürk, U. (1999). Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kutay, C. (1981). Atatürk'ün Son Günleri, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Ortakçı, A. (2006). Çorumlu Halkevi Dergisindeki Müzik Yazılarında Dair Değerlendirmeler, Asos Journal, 4(3), 352.
- Ozulu, A. (2012). Çorum Basın Tarihi Notları, İstanbul: Tekmatsan Matbaacılık.
- Perin,C. (1981). Atatürk Kültür Devrimi, İstanbul: Yelken Matbaası.
- Soyak, H. R. (2004). “Atatürk'ün Son Günleri”, Toplumsal Tarih, 131(20), 17.
- Şahingiray, Ö. (1955). Atatürk'ün Nöbet Defteri (1931-1938), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, , Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şehsuvaroğlu, B. (1981). Atatürk'ün Sağlık Hayatı, İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Şimşek Ç. D. (2018). Latin Harfleri İle Yayınlanan İlk Gazete; ‘Türkçe Gazete’, Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler 'de Akademik Araştırmalar I, Ankara: Gece Kitaplığı, Nisan 2018, 474-475.
- Şimşir, B. N. (2014). 10 Kasım Günlüğü, 1 Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Şapolyo, E. B. (1957). Atatürk'ün Ölümü 10 Kasım 1938 ,İstanbul: Refet Zaimler Kitapevi.
- Tekinsoy, B. (2022). “Halk Eğitiminin Taşra Uygulamalarına Bir Örnek: Çorum Halkevi Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesinin Faaliyetleri”. Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD). 12, 57.
- Ünaydın, R. E. (1959). Atatürk'ün Hastalığı, Ankara: TTK Yay.,
- Yalçın, Ç. S. (2021). Çorum Gazetesi'ne Göre 1946-1950 Yılları Arasında Çorum, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Gazeteler

Çorum Gazetesi

ÇORUMLU Dergisi

Cumhuriyet